

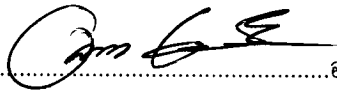
พลวัตการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคม
ในชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา

ธีระพงษ์ วงษ์นา

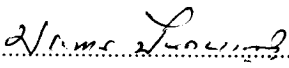
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม)
คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

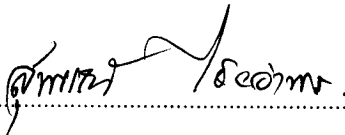
2560

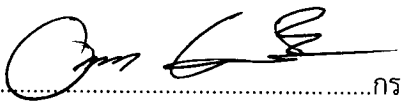
พลวัตการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคม
ในชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา
ธีระพงษ์ วงษ์นา
คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์..........อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ดร.อาแว มะแส)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์นายธีระพงษ์ วงษ์นา ได้พิจารณาแล้วเห็นสมควรอนุมัติให้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม)

รองศาสตราจารย์..........ประธานกรรมการ
(ดร.ประภาส ปันตบแต่ง)

รองศาสตราจารย์..........กรรมการ
(ดร.สุพรรณิ ไชยอำพร)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์..........กรรมการ
(ดร.อาแว มะแส)

รองศาสตราจารย์..........คณบดี
(ดร.พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต)

สิงหาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

ชื่อวิทยานิพนธ์	พลวัตการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคม ในชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา
ชื่อผู้เขียน	นายธีระพงษ์ วงษ์นา
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม)
ปีการศึกษา	2560

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านและพลวัตของการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน บนพื้นฐานทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเล 2) เพื่อศึกษาลักษณะของทุนทางสังคมที่ชุมชนนำมาใช้ขับเคลื่อนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ 3) เพื่อศึกษาผลของการนำทุนทางสังคมมาใช้ขับเคลื่อนในกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน การดำเนินการวิจัยเป็นไปตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ รวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ 15 ราย และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการทำความเข้าใจกับความหมาย การจัดหมวดหมู่ การวิเคราะห์หาความเชื่อมโยง การสังเคราะห์และการตีความเพื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดที่เกี่ยวข้องและบริบทของพื้นที่ศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลมีการเคลื่อนไหวอย่างเป็นกระบวนการและมีพลวัตในการพยายามปกป้องทรัพยากรธรรมชาติจากการบุกรุกของกลุ่มทุนและส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน โดยอาศัยทุนทางสังคมเป็นฐานในการขับเคลื่อน ทุนทางสังคมของชุมชนคลองทะเลมี 2 ประเภท คือ 1) ทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมภายในชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่ยึดโยงด้วยระบบคิดตามความเชื่อในหลักศาสนาอิสลามและความเป็นเครือญาติ ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนมีการผูกโยงเป็นเครือข่ายผ่านกิจกรรมทางศาสนาและทางสังคม โดยมีการผลิตซ้ำค่านิยม บรรทัดฐานทางสังคม และความเป็นกลุ่มก้อนของคนในชุมชน 2) ทุนทางสังคมที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับภายนอกชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นผ่านการสนับสนุน/ช่วยเหลือของกลุ่มและองค์การภายนอก กลุ่มและองค์การเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ผ่านการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดและเรียนรู้ แล้วพัฒนาต่อไปสู่การปฏิบัติ ที่ปรากฏในรูปของปฏิบัติการภาคประชาสังคมที่ถูกใช้เป็นกลไกในการเคลื่อนไหว

เพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับการดำรงชีพของคนในชุมชน ด้วยการต่อรองกับกลุ่มทุนที่บุกรุกมาใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และเจ้าหน้าที่ภาครัฐบางส่วนที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มทุนในนามของการพัฒนา แต่เป็นรูปแบบที่ไม่ฟังปรารถนาของสมาชิกชุมชน ผลของการเคลื่อนไหวบนฐานของทุนทางสังคมนี้ช่วยเพิ่มศักยภาพของชาวบ้านในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ อันนำไปสู่การรักษาสิทธิของชุมชนและสร้างความเป็นธรรมทางสังคมแก่สมาชิกชุมชน แม้จะมีผลลัพธ์ในลักษณะที่ย้อนแย้งทางสังคมบ้างซึ่งสะท้อนผ่านการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายของคนในท้องถิ่นด้วยก็ตาม

ข้อเสนอแนะจากการศึกษานี้คือ ชุมชนท้องถิ่นแต่ละชุมชนควรมีการจัดการความรู้เกี่ยวกับทุนทางสังคมและการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ควบคู่กับการประสานสร้างความร่วมมือและแสวงหาข้อตกลงระหว่างกลุ่มคนที่มีความคิดเห็นแตกต่างกัน ในขณะที่บทบาทของรัฐควรเน้นการสร้างควมไว้วางใจกับคนในท้องถิ่นและภาคประชาสังคม ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของประชาชน และต้องให้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจของคนในท้องถิ่นอย่างถูกต้อง เพื่อให้โครงการพัฒนาต่าง ๆ เป็นไปด้วยความชอบธรรม และไม่เกิดความขัดแย้งกับประชาชนในพื้นที่ตามมาจนไม่สามารถจัดการได้

ABSTRACT

Title of Thesis	The dynamics of natural resource protection based on social capital in Klongtalay community, Phang-Nga province.
Author	Mr. Theerapong Wongna
Degree	Master of Arts (Social Development Administration)
Year	2017

The objectives of this research were: 1) to investigate the process and dynamics of social movement to protect local natural resources; 2) to identify aspects of social capital existing in Klongtalay community which were applied to protect natural resources; and 3) to find out effects of applying social capital in mobilizing the process of natural resource protection in Klongtalay community. The operation of this research was based on the qualitative research approach. Data were collected mainly through in-depth interviews with 15 key-informants selected purposively. This was supplemented by non-participation observation. The data were analyzed by the category classification approach and inquired into the content consistency by the logic correlation with the theoretical concept and community context.

Results of the study reveal that the social capital of Klongtalay community is composed of 2 types as follows. 1) The social capital traditionally existing within the community referring to the relationship of members bonded by the thinking system based on Islamic belief and kinship. This type of social capital brings about network connected through religious and social activities. It also involves the reproduction of

values, norms and clustering of community members. 2) The social capital based on outside connection in a form of network emerging through help or support from organizations outside the community. These various interest groups interact through conversation and exchange of ideas and knowledge, which further develop towards actions appearing in a form of civil practices. These practices are used as a mechanism of the movement to protect natural resources linked with livelihoods of community members by means of negotiations with a group of investors who encroach the area and some state officials supportive to this group to utilize natural resources in the name of development undesirable to community members. The movement based on this widely connected social capital increase villagers' capacity in protecting natural resources leading to upholding the community right and creating social equality among community members, even though minor social conflicts are observed through the estrangement of local people occurring along the movement process.

Important suggestions from this study are as follows. Each local community should arrange the knowledge management related to social capital and the protection of natural resources. This should be coupled with coordination in search of agreements among groups with different opinions. Nonetheless, the state roles should emphasize on building trust with local people and the civil society sector through active participation together with providing accurate information to local people to be used in making decision so that development projects undertaken will be justified and unnecessary conflicts can be avoided.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะสำเร็จลุล่วงมิได้หากปราศจากผู้ให้คำแนะนำ สนับสนุนและชี้แนะ ทั้งด้านความรู้และระเบียบวิธีการวิจัย ขอขอบคุณ ผศ.ดร.อาแว มะแส อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ตลอดจนคณาจารย์ของคณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมทุกท่านที่ได้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ทางวิชาการที่มีคุณค่า อันนำมาซึ่งแนวทางสู่ความสำเร็จในการทำวิจัยครั้งนี้ และขอขอบคุณสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์สำหรับทุนการศึกษาที่ได้รับ ซึ่งเป็นโอกาสทางวิชาการที่ล้ำค่าอย่างยิ่ง

คุณูปการของงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะคืนผลสู่ชาวชุมชนคลองทะเล ซึ่งเป็นเสมือนแหล่งข้อมูลและชุมชนทรัพยากรทางปัญญาของผู้วิจัย จนสามารถเกิดเป็นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ จึงขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะสร้างคุณประโยชน์ในการพัฒนาสังคมสืบไป

ธีระพงษ์ วงษ์นา

มีนาคม 2561

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ	(3)
ABSTRACT	(5)
กิตติกรรมประกาศ	(7)
สารบัญ	(8)
สารบัญตาราง	(10)
สารบัญภาพ	(11)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
1.3 ขอบเขตของการวิจัย	5
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
2.1 แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital)	8
2.2 แนวคิดประชาสังคม (Civil Society)	26
2.3 แนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ	35
2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	47
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	55
3.1 ความคิดนำในการศึกษา	55
3.2 การรวบรวมข้อมูล	58
3.3 กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ	59
3.4 แนวประเด็นคำถามสำหรับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก	59
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล	62

บทที่ 4 บริบทของชุมชนและวิถีการดำเนินชีวิต	63
4.1 สภาพแวดล้อมบนเกาะใหญ่	63
4.2 ความเป็นมาของชุมชนคลองทะเล	68
4.3 วิถีการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน	74
4.4 การทำมาหากินกับการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรในชุมชนคลองทะเล	79
บทที่ 5 กระบวนการและพลวัตการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ	86
5.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนากลุ่มจังหวัดสามเหลี่ยมอันดามัน (กระบี่ พังงา ภูเก็ต)	86
5.2 โครงการพัฒนารัฐกิจการท่องเที่ยวของกลุ่มทุนในชุมชนคลองทะเล	88
5.3 กระบวนการเคลื่อนไหวตอบโต้การพัฒนาของชุมชนคลองทะเล	91
5.4 การเคลื่อนไหวของฝ่ายนายทุน	103
บทที่ 6 ทุนทางสังคมของชุมชนคลองทะเล	109
6.1 ทุนภายในชุมชน	110
6.2 ทุนจากภายนอกชุมชน	116
6.3 วิเคราะห์สภาพการณ์ของทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเล	119
6.4 ผลลัพธ์การเคลื่อนไหวของเครือข่ายปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ	125
บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	137
7.1 สรุปผลการศึกษา	137
7.2 อภิปรายผลการศึกษา	145
7.3 ข้อเสนอแนะ	149
บรรณานุกรม	152
ภาคผนวก	159
ภาคผนวก ก ตารางแสดงข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ	160
ภาคผนวก ข ตัวอย่างจดหมายร้องเรียน/ใบบอกข่าว/คำประกาศเครือข่ายชุมชน	162
ประวัติผู้เขียน	166

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 เปรียบเทียบแนวคิดทุนทางสังคมของนักคิดต่างประเทศ	18
5.1 สรุปกระบวนการเคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนคลองทะเล	106
6.1 องค์การภายนอกที่ช่วยเหลือ สนับสนุนเครือข่ายอนุรักษ์ของชาวบ้าน	118

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 พัฒนาการแนวคิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย	15
2.2 กรอบแนวคิดกระบวนการทุนทางสังคม	24
3.1 ความคิดนำในการศึกษา	57
4.1 ที่ตั้งของเกาะยาว ท่ามกลางอ่าวพังงา	65
4.2 แผนที่แสดงทรัพยากรป่าชายเลนของคลองทะเล	67
4.3 การทำมาหากินกับการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรที่ชุมชนคลองทะเล	85
5.1 แผนงานโครงการพัฒนาบริเวณอ่าวชุมชนคลองทะเล	89
5.2 สรุปพลวัตการเคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล	108
6.1 สรุปพลวัตการเคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคม ในชุมชนคลองทะเล	136

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พลวัตของการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นส่วนใหญ่เกิดขึ้นภายใต้บริบทของการพัฒนากระแสหลัก กล่าวคือ เป็นการใช้ผลในด้านเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายสำคัญของการเปลี่ยนแปลง ปรากฏการณ์นี้มีส่วนสนับสนุนและเอื้อให้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเข้าครอบงำในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในท้องถิ่นซึ่งมีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยทรัพยากรอันหลากหลาย ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจจึงถือเป็นเป้าหมายหลักที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงภายใต้การจัดการทรัพยากรของกลุ่มทุนต่าง ๆ ซึ่งพยายามฉกฉวยโอกาสในการแปรสภาพทรัพยากรของท้องถิ่นไปสู่การสร้างมูลค่าทางการตลาด โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นที่อาจได้รับผลกระทบในทางลบ

หนึ่งในทรัพยากรที่ถูกแปรสภาพไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดก็คือทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งบ่อยครั้งถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว โดยการท่องเที่ยวถือเป็นอุตสาหกรรมที่ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องในประเทศไทย อีกทั้งยังมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างมาก จนกลายเป็นอุตสาหกรรมภาคบริการที่ทำรายได้เป็นเงินตราต่างประเทศสูงเป็นอันดับหนึ่งต่อเนื่องมาตลอดหลายปีที่ผ่านมา จากข้อมูลว่าการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้เสนอแสดงให้เห็นตัวเลขในปี พ.ศ. 2558 ระบุว่า ประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวประมาณ 1.44 ล้านล้านบาท จากจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวจำนวนกว่า 29.88 ล้านคน ซึ่งขยายตัวร้อยละ 23.53 จากปีก่อนหน้านั้น ตัวเลขนี้สะท้อนการเติบโตสูงที่สุดเป็นประวัติการณ์ โดยเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2557 มากถึง 2.7 แสนล้านบาท (ฐานเศรษฐกิจ, 2559) ด้วยเหตุนี้ การท่องเที่ยวจึงมีฐานะเป็นกลไกในการสร้างความเจริญเติบโตแก่ระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยอย่างกว้างขวาง และมีส่วนให้เกิดการกระจายรายได้ตลอดจนส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ให้แก่ท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคตามมา

อย่างไรก็ดี ในอีกด้านหนึ่ง การเจริญเติบโตของธุรกิจการท่องเที่ยวได้นำไปสู่ปัญหาเรื่องการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มต่างๆ จนเกิดการแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งปรากฏให้เห็นในทรัพยากรหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรน้ำ ที่ดิน ป่าไม้ ฯลฯ สภาพปัญหาดังกล่าวอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่คู่ขัดแย้งต่างมีเป้าหมายและนิยามความหมายของการใช้ทรัพยากรแตกต่างกัน ทำให้ความสามารถในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรของต่างฝ่ายมีความแตกต่างกันออกไปด้วยในทำนองเดียวกัน แม้ในปัจจุบันโครงสร้างของการพัฒนาของรัฐภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจะเอื้อให้มีการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงโดยให้อำนาจแก่ท้องถิ่นมากขึ้น แต่สิ่งที่สะท้อนกลับมาคือพลวัตของพลเมืองในท้องถิ่นที่มีการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องอนุรักษ์ทรัพยากรของท้องถิ่น ผ่านกลไกที่มาจากฐานรากของทุนทางสังคม อันเป็นความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมกัน และนำไปสู่การขับเคลื่อนในรูปของเครือข่ายความร่วมมือ จนเกิดพลังของชุมชนที่แสดงออกมาในรูปของการกระทำร่วมกัน (Collective Action) ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงการตอรองของชาวบ้านซึ่งไม่ยอมจำนนต่อกรอบของระบบเศรษฐกิจที่กลุ่มทุนใช้ในการเข้ามาพัฒนาจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ทั้งนี้ทุนทางสังคมเป็นทุนประเภทหนึ่ง ที่มาจากความร่วมมือร่วมใจของคนในสังคมหรือชุมชน บนพื้นฐานของความไว้วางใจและเอื้ออาทรต่อกัน อันส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนหรือสถาบัน ดังนั้นทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนสมบัติสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึง และใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา อีกทั้งยังมีคุณลักษณะพิเศษที่ยิ่งใช้จะยิ่งมีเพิ่มมากขึ้น (วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์, 2548)

ชุมชนคลองทะเล ซึ่งเป็นชื่อสมมติของชุมชนแห่งหนึ่งในอำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา ได้ถูกกระแสนการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวกระแสหลักรุกเข้ามาอย่างรวดเร็วและความพยายามที่จะสร้างท่าเทียบเรือสำราญ (ท่าเทียบเรือมารีน่า) ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ประเทศไทยได้ผลักดันนโยบายและส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องหลายปี ประกอบกับชุมชนคลองทะเล เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ในกลุ่มจังหวัดสามเหลี่ยมอันดามัน (กระบี่ พังงา ภูเก็ต) จึงถูกคาดหวังให้สนองรับนโยบายแห่งชาติอย่างไม่มีเงื่อนไข ด้วยวิสัยทัศน์ “ศูนย์กลางการท่องเที่ยวทางทะเลระดับโลก และเป็นประตูเชื่อมโยงเศรษฐกิจสู่นานาชาติ” ภายใต้สโลแกนที่ว่า “Andaman Paradise” หรือ “มรกตเมืองใต้” ในภาษาไทย ที่มีจุดขายหลักด้านการท่องเที่ยว คือ หาดทราย ชายทะเล หมู่เกาะ และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (กวินทรา ใจชื่อ, 2550) นอกจากนี้ เกาะยาวยังถูกจัดอันดับโดยนิตยสารการท่องเที่ยวระดับโลกให้เป็นหนึ่งในสิบสี่เกาะที่น่าอยู่ที่สุดในโลก ซึ่งยังคงสภาพของทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้เกิดทำลาย

จึงเป็นเกาะที่มีธรรมชาติสวยงามอุดมสมบูรณ์ (Yahoo Travel, 2015) สภาพการณ์เหล่านี้จึงเอื้อสนับสนุนให้ชุมชนคลองทะเลกลายเป็นหนึ่งในจุดหมายปลายทางของการท่องเที่ยว ตลอดจนเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่ส่งเสริมนโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวของไทย

โครงการพัฒนาที่เกิดจากธุรกิจการท่องเที่ยวได้ส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตแบบพื้นบ้าน ให้ต้องเผชิญกับระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป ทำให้ชุมชนต้องปรับตัวเพื่อปกป้องทรัพยากรของตน ชาวคลองทะเลจึงรวมตัวกันเรียกร้องและประสานความร่วมมือกับกลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ที่มีความสนใจร่วมกัน เพื่อเรียกร้องสิทธิในการใช้และจัดการทรัพยากรของตนเอง ซึ่งในพื้นที่นี้มีทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งของการทำประมงและเกษตรกรรมในอดีต โดยมีการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งคลองทะเล (ต่อไปนี้จะเรียกว่า “กลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล”) และพัฒนาต่อจนเกิดเป็นเครือข่ายของชาวบ้านที่กระตุ้นให้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรของท้องถิ่น ทั้งนี้ที่ผ่านมากลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากในการปกป้องดูแลทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชน จนในปี พ.ศ. 2545 ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชนที่สร้างสรรค์การอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรป่าไม้ จากโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จากบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) และในปี พ.ศ. 2552 ชุมชนคลองทะเลก็ได้รับรางวัลรางวัลลูกโลกสีเขียวอีกครั้งในประเภท “ศิลปวัฒนธรรม 5 ปีแห่งความยั่งยืน” ซึ่งมอบให้กับชุมชนที่ดูแลป่าติดต่อกันอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลา 5 ปี นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มอนุรักษ์จากภายนอกและองค์กรเอกชนอีกจำนวนมากมาให้การสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล (สุภาภรณ์ วรพรพรรณ, 2552) ด้วยผลงานเหล่านี้ จึงสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนคลองทะเลมีศักยภาพในการอนุรักษ์และปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่น ภายใต้การรวมตัวกันของคนในชุมชนร่วมกับองค์กรภายนอกที่สนใจร่วมสนับสนุนและส่งเสริม จนทำให้ประสบความสำเร็จในการดำเนินการต่าง ๆ อย่างเป็นกระบวนการ ที่น่าสนใจ คือ กระบวนการเหล่านี้ได้รับการขับเคลื่อนจากทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่เดิมแล้วเป็นสำคัญด้วย

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว กลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลยังได้มีการรวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการสร้างท่าเทียบเรือมาริน่าที่เป็นของบริษัทร่วมทุนต่างชาติ ซึ่งเป็นผลมาจากมติคณะรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2548 ที่ได้เห็นชอบในหลักการโครงการพัฒนาอ่าวภูเก็ต พังงา กระบี่ ให้เป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ ในลักษณะของเขตพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยว (กวินทรา ใจชื่อ, 2550) โดยชาวบ้านเห็นว่า โครงการดังกล่าวได้บุกรุกพื้นที่ชายฝั่งทะเลและป่าสงวน เพื่อก่อสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกันกับท่าเทียบเรือ ซึ่งประกอบด้วย การสร้างโรงแรม สนามบิน สะพานลอย และเขื่อนกันคลื่น เนื่องจากชาวบ้านเกรงกลัวผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น อีกทั้งยังต้องการปกป้องทรัพยากรชายฝั่ง ป่าชายเลนและป่าบก ที่เป็น

แหล่งของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านใช้ในการทำมาหากิน อีกทั้งยังเป็นแหล่งป่าต้นน้ำ ให้ดำรงไว้เป็นทรัพย์สินของชุมชน การเคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรในครั้งนี้ได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มทุนจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นปฏิบัติการของคนในชุมชนคลองทะเล ที่ได้ต่อสู้และต่อรองในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ซึ่งถูกขับเคลื่อนผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่รุกรมาจากภายนอกเข้าสู่ท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง และชาวบ้านต้องเผชิญหน้ากับกลุ่มทุนที่มุ่งกอบโกยทรัพยากรของท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ส่วนตน การที่ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลประสบความสำเร็จในการจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายชุมชนเพื่อจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น จนได้รับรางวัลชุมชนที่สร้างสรรค์อนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรป่า และได้รับการยกย่องอย่างกว้างขวางในฐานะนกอรักษ์นั้น ในขณะที่อีกด้านหนึ่ง กลับต้องเผชิญหน้ากับกลุ่มทุนจากภายนอกที่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นเช่นกัน ทั้งสองส่วนจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาถึงกระบวนการที่ทุนทางสังคมของชุมชนคลองทะเลได้ยึดโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ให้ร่วมกันขับเคลื่อนเพื่อการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านภาคปฏิบัติการที่ทางกลุ่มเคลื่อนไหวเผชิญหน้ากับความขัดแย้ง

การศึกษาครั้งนี้มุ่งทำความเข้าใจทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นพลังขับเคลื่อนและพลวัตของกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา ในการต่อสู้และต่อรองกับกลุ่มทุนภายนอกที่มาทำโครงการพัฒนาซึ่งรุกราล้าฐานทรัพยากรธรรมชาติและกระทบวิธีการดำเนินชีวิตชุมชน โดยมีคำถามวิจัยว่า ภาคปฏิบัติของการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเลมีกระบวนการที่เป็นพลวัตอย่างไร และลักษณะของทุนทางสังคมที่ปรากฏในชุมชนคลองทะเล มีส่วนในการสร้างเครือข่ายการเคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่นอย่างไร ทั้งนี้ผลที่ได้จากการศึกษาเชื่อว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการเสริมสร้างทุนทางสังคมในระดับชุมชน และสามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนากระบวนการปกป้องทรัพยากรของชุมชนให้เหมาะสมและยั่งยืนในอนาคต อีกทั้งยังจะทำให้เข้าใจถึงวิธีการต่อรองผ่านการเคลื่อนไหวและการปรับตัวของท้องถิ่นต่อการเปลี่ยนแปลงที่รุกรมาจากภายนอก ตลอดจนเป็นการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านได้เล่าประสบการณ์ในการสร้างความรู้และการต่อสู้เพื่อปกป้องทรัพยากรท้องถิ่นผ่านภาคปฏิบัติการที่หลากหลาย

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านชุมชนคลองทะเล (นามสมมุติ) และพลวัตของการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบนพื้นฐานทุนทางสังคม

1.2.2 เพื่อศึกษาลักษณะของทุนทางสังคมที่ชุมชนนำมาใช้ขับเคลื่อนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

1.2.3 เพื่อศึกษาผลของการนำทุนทางสังคมมาใช้ขับเคลื่อนกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

1.3 ขอบเขตการศึกษาของการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “พลวัตการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคม ในชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา” ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ดังนี้

1.3.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษานี้มีเนื้อหาครอบคลุมในประเด็นที่เกี่ยวกับกระบวนการขับเคลื่อนเพื่อการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ลักษณะของทุนทางสังคมที่ปรากฏอยู่ในชุมชนคลองทะเล ตลอดจนผลของการนำทุนทางสังคมมาใช้ประโยชน์ผ่านการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และประเด็นที่เกี่ยวข้องเนื่องกับปฏิบัติการในการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเพื่อต่อสู้และต่อรองกับรัฐและกลุ่มทุน ในการปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่นตน

1.3.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมาย การเลือกพื้นที่ในการศึกษารั้งนี้เป็นการเลือกแบบเจาะจง โดยเลือกชุมชนคลองทะเล อำเภอกะยยา จังหวัดพังงา เป็นพื้นที่ศึกษา และได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-Informant) ซึ่งสามารถให้ข้อมูลในประเด็นที่ทำการศึกษา จำนวน 15 คน

1.3.3 ขอบเขตด้านวิธีการศึกษา การศึกษารั้งนี้เก็บรวบรวมข้อมูลผ่านวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม แล้วดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยเน้นทำความเข้าใจกับเนื้อหา การจัดหมวดหมู่ การสังเคราะห์และการตีความ

1.3.4 ขอบเขตด้านเวลาที่ศึกษา ข้อมูลที่ได้ในการศึกษาเน้นเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มมีการเคลื่อนไหวอย่างเป็นรูปธรรม จนถึงปี พ.ศ. 2560 โดยผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลในช่วงเวลาดังแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2559 ถึง เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2560

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.4.1 ทำให้เข้าใจถึงกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นขั้นตอน รวมทั้งการปรับกระบวนการอย่างเป็นพลวัตของชุมชน ในสถานการณ์ที่ต้องเผชิญหน้ากับฝ่ายต่าง ๆ ที่มีความสนใจต่างกัน และต่อรองกันเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเป็นธรรมภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด

1.4.2 ทำให้ทราบถึงลักษณะและสถานะของทุนทางสังคมที่ปรากฏอยู่ในชุมชนคลองทะเล รวมถึงเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของทุนทางสังคมผ่านบทบาทในการสร้างเครือข่ายที่เป็นพลังของพลเมืองเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้

1.4.3 ผลการศึกษาสามารถนำไปใช้ในการวางแผนนำทุนทางสังคมในระดับท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรของชุมชนให้เหมาะสมและยั่งยืน โดยสามารถนำไปปรับใช้ในชุมชนอื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องพลวัตการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรมและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานและแนวทางในการศึกษา โดยจำแนกออกเป็นหัวข้อดังนี้

2.1 แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital)

2.1.1 พัฒนาการของแนวคิดทุนทางสังคม

2.1.2 ความหมายของทุนทางสังคม

2.1.3 ลักษณะและองค์ประกอบของทุนทางสังคม

2.1.4 ความสำคัญของทุนทางสังคม

2.2 แนวคิดประชาสังคม (Civil Society)

2.2.1 ความหมายของประชาสังคม

2.2.2 องค์ประกอบของประชาสังคม

2.2.3 ประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movement)

2.3 แนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

2.3.1 ความหมายของการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

2.3.2 แนวทางของรัฐในการดำเนินการเกี่ยวกับการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

2.3.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

2.3.4 สิทธิชุมชนในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital)

2.1.1 พัฒนาการของแนวคิดทุนทางสังคม

มโนทัศน์เรื่อง “ทุนทางสังคม” เป็นแนวคิดที่ดัดแปลงมาจากเรื่อง “ทุน” มาสู่เรื่อง “สังคม” เป็นสัญลักษณ์ของการรวมตัวทางแนวคิดที่พยายามล้มล้างแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ล้มเหลว โดยการนับเอาตัวแปรที่เป็นพฤติกรรมมนุษย์มารวมเข้าไปด้วย (Mayer, 2003 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547: 25-26) ฉะนั้น ก่อนที่จะทำความเข้าใจความหมายของทุนทางสังคม จึงควรพิจารณาบริบทของการให้ความหมาย คำว่า “ทุน” และ “ทางสังคม” ก่อน โดยเริ่มจากแนวคิดเรื่อง “ทุน” ก่อน

คำว่า “ทุน” ถูกนิยามตามความหมายในทางเศรษฐศาสตร์มาเป็นระยะเวลานาน ดังที่ วิทยากร เชียงกุล (2542: 79) ได้ให้ความหมายว่า “ทุน” หมายถึง ปัจจัยการผลิตในรูปของเงินและสินค้าต่าง ๆ ที่นายทุนใช้ร่วมกับแรงงานในการผลิต ทำให้เกิดทรัพย์สินสมบัติเพิ่มขึ้นในรูปของมูลค่าส่วนเกิน (Surplus Value) ในขณะที่ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 534) ได้ให้ความหมายของ “ทุน” ไว้ว่า เป็นค่านาม ซึ่งหมายถึง ของเดิมหรือเงินที่มีไว้ ลงไว้ กำหนดไว้ เพื่อประโยชน์ให้งอกงาม เช่น มีความรู้เป็นทุน มีเงินเป็นทุน แต่ในทางกฎหมาย มักจะหมายถึง เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ตั้งไว้สำหรับดำเนินกิจการเพื่อหาผลประโยชน์ จะเห็นได้ว่าแม้ “ทุน” จะมีความหมายในเชิงเศรษฐศาสตร์เป็นหลัก แต่การให้ความหมายเรื่อง “ทุน” ของราชบัณฑิตยสถานแสดงถึงการเปิดกว้างให้ต่อยอดแนวความคิดเรื่องทุนในสังคมไทยได้กว้างขวางออกไปอีกหลายรูปแบบ

ส่วนคำว่า “ทางสังคม” เป็นคำที่ใช้ในความหมายเฉพาะเจาะจง เน้นในส่วนของสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์/กลุ่มมนุษย์ ซึ่งมีรูปแบบของกระบวนการทางสังคม (Social Process) 2 รูปแบบใหญ่ๆ คือ 1) ด้านบวก เน้นความร่วมมือ ช่วยเหลือ ประองคองกัน ผสมกลมกลืน เอื้ออาทร ผูกพัน แบ่งปัน มีจิตสาธารณะ ฯลฯ และ 2) ด้านลบ เน้นการแข่งขัน รุนแรง ทำลาย กัดขี้น ทะเลาะเบาะแว้ง เห็นแก่ตน ฯลฯ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้มีทั้งคุณและโทษ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์การจัดการและวัตถุประสงค์ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2546: 54)

ดังนั้น การทำความเข้าใจแนวคิด “ทุนทางสังคม” จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องศึกษาที่มา การก่อเกิดของแนวคิดดังกล่าว โดยสามารถแบ่งการอธิบายจุดเริ่มต้นและการก่อกำเนิดของแนวคิด ผ่าน

ประเด็นพัฒนาการของทุนทางสังคมในต่างประเทศ ซึ่งแบ่งเป็น 2 มุมมอง คือ มุมมองด้านความขัดแย้งและมุมมองแบบชุมชนนิยม จากนั้นจึงทำความเข้าใจผ่านประเด็นพัฒนาการของแนวคิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย โดยสามารถอธิบายได้ดังนี้

2.1.1.1 พัฒนาการแนวคิดทุนทางสังคมในต่างประเทศ

คำนิยามของ “ทุน” ที่ผนวกพร้อมกับ “สังคม” มาสู่คำว่า “ทุนทางสังคม” หรือ “Social Capital” ถูกนำมาใช้ครั้งแรกโดยการเชื่อมโยงกับการพัฒนาทุนมนุษย์ในด้านการให้การศึกษา ปรากฏเป็นครั้งแรกเมื่อปี 1916 ในบทความชื่อ “A story of Achievement” จากหนังสือ The Annals of the American Academy of Political Science ซึ่งเป็นงานที่เขียนถึงการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนชนบทในมลรัฐเวสต์เวอร์จิเนีย สหรัฐอเมริกา ของ Lyda Judson Hanifan (Farr, 2003 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547)

การใช้คำว่า “ทุนทางสังคม” ที่ปรากฏขึ้นผ่านการอธิบายของ Hanifan (1920 อ้างถึงใน กาญจนกร สามเมือง, 2551: 8) ได้ใช้อธิบายถึงสิ่งต่างๆที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของคน เช่น สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการมีเจตจำนงที่ดี (Good Will) การสร้างมิตรภาพ (Fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy) และการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคม (Social Relationship) ระหว่างบุคคลหรือครอบครัวที่ทำให้เกิดหน่วยทางสังคมขึ้นมา ทั้งนี้ Hanifan ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การสร้างทุนทางสังคมในชุมชนก็เช่นเดียวกับองค์กรทางธุรกิจ กล่าวคือจะต้องมีการสะสมทุนก่อนการดำเนินธุรกิจ ในการสร้างทุนทางสังคมโดยองค์กรทางสังคมนั้น ปัจเจกบุคคลจะต้องสร้างมิตรภาพและจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าครอบครัว เพราะปัจเจกบุคคลหากอยู่โดยลำพังอาจจะไม่ได้รับความช่วยเหลือทางสังคมจนกว่าเขาจะได้ติดต่อกับเพื่อนบ้าน ทุนทางสังคมก็จะมี การสะสมขึ้นมา ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวอาจจะช่วยให้ปัจเจกบุคคลสามารถบรรลุถึงความต้องการทางสังคมที่แต่ละคนมี และยังช่วยเพิ่มศักยภาพของปัจเจกและกลุ่มโดยสามารถปรับปรุงการดำเนินชีวิตของคนทั้งชุมชนให้ดีขึ้นได้ อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะดังกล่าว สมาชิกซึ่งเป็นปัจเจกบุคคลก็จะได้รับประโยชน์จากการคบค้าสมาคมกัน อันนำมาสู่ความช่วยเหลือ ความเห็นอกเห็นใจ มิตรภาพจากเพื่อนบ้าน ในขณะเดียวกัน ชุมชนเองก็ได้จะประโยชน์จากความเป็นปึกแผ่นและความสามัคคีของสมาชิกด้วยเช่นกัน

จากจุดเริ่มต้นดังกล่าวนี้ แนวคิดทุนทางสังคมได้มีพัฒนาการและมีนักวิชาการให้คำนิยามความหมายต่างกันไปในแต่ละบริบท จึงอาจกล่าวได้ว่า ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่มีพลวัตเป็นอย่างมาก

จากการศึกษาทุนทางสังคมตามทฤษฎีตะวันตก ของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2558: 2) พบว่า สามารถแบ่งแนวคิดออกได้เป็น 2 มุมมอง คือ มุมมองของความขัดแย้ง และมุมมองแบบชุมชนนิยม โดยสามารถอธิบายได้ดังนี้

1) มุมมองของความขัดแย้ง นักวิชาการที่มีชื่อเสียงที่สุดในสายนี้คือ Pierre Bourdieu ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดจาก Karl Marx, Max Weber และ Emile Durkheim (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2558: 2)

Bourdieu (อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2558: 3) มองสังคมว่า เป็นสนาม (field) ทางสังคมที่มีลักษณะหลากหลาย เป็นพื้นที่/สนามของความสัมพันธ์ที่มีหลากหลายมิติ โดยเขาเป็นคนแรกที่นำเอาแนวคิดเรื่องทุนที่ไม่ได้มองว่าเป็นเพียงทุนทางเศรษฐกิจเท่านั้น เขาได้เพิ่มทุนวัฒนธรรมและทุนสังคมเข้าไปในการวิเคราะห์ อีกทั้งยังมีทุนทางสัญลักษณ์อีกด้วย ซึ่งทุนทั้งหมดนั้นไม่คงที่ สามารถแปรรูปกลับไปกลับมาได้ เช่น ทุนทางเศรษฐกิจสามารถแปรไปเป็นทุนทางวัฒนธรรมหรือทุนทางสังคมได้ และในทุนแต่ละประเภทจะมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับชนชั้น นอกจากนี้ Bourdieu ยังให้ความสำคัญกับเรื่องความขัดแย้งและอำนาจ เนื่องจากเขามองว่าสังคมมีความขัดแย้งเป็นเรื่องปกติ เนื่องจากความขัดแย้งจะทำให้โลกเกิดการเปลี่ยนแปลง แต่กระนั้นก็ตามโลกก็มีอำนาจเป็นสิ่งที่ครอบงำคน เพื่อลดความขัดแย้ง

สำหรับ “ทุนทางสังคม” นั้น Bourdieu ได้เน้นในเรื่องความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายของคนในสังคมที่จะเป็นพลังในการกระทำสิ่งต่าง ๆ เขามองว่าระดับของทุนทางสังคมจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่ายที่คนแต่ละกลุ่มสามารถเชื่อมโยงให้เกิดการขับเคลื่อนได้ และขึ้นอยู่กับทุนทางเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ที่บุคคลนั้นจะได้มาด้วยความชอบธรรมจากคนที่ติดต่อด้วย ทั้งนี้ Bourdieu มีความเห็นว่า ทุนทางสังคมซึ่งอาจมีลักษณะเป็นเครือข่ายทางสังคม ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่สังคมให้มา แต่เกิดจากการปฏิบัติของสถาบัน เช่น สถาบันครอบครัวก็มีการให้นิยามตามความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และ Bourdieu ยังมองว่าความสัมพันธ์ที่มีประโยชน์จะช่วยรักษาทรัพย์สินสมบัติหรือผลกำไรในเชิงสัญลักษณ์ได้ กล่าวคือ เครือข่ายความสัมพันธ์เป็นผลผลิตของยุทธศาสตร์การลงทุน ไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มต่างก็

มีเป้าหมายที่จะสร้างหรือผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะเป็นประโยชน์ในระยะสั้นหรือระยะยาว โดยตรงให้กับตน ทั้งนี้ หากมองเชิงปฏิบัติตามแนวคิดของ Bourdieu จึงอาจกล่าวได้ว่า ทูทางสังคมเป็นเสมือนเครื่องมือซึ่งให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ที่เพิ่มมากขึ้นในปัจจุบันบุคคล จากการทำดีกับกลุ่มที่ตนเองเข้าไปสร้างความสัมพันธ์ด้วย (ปีนวดิ ศรีสุพรรณ, 2547: 32-33)

จากการนิยามความหมายตามทัศนะของ Bourdieu จึงสรุปได้ว่า การทำความเข้าใจกับทูทางสังคมสามารถมองได้ 2 ประเด็น คือ 1) ความสัมพันธ์ทางสังคมโดยตัวของมันเองนั้น ยอมให้ปัจเจกอ้างสิทธิ์การเข้าถึงทรัพยากรซึ่งถูกครอบครองโดยเครือข่ายหรือสมาคมของพวกเขา และ 2) การสร้างทูทางสังคมนำไปสู่กระบวนการทางเศรษฐกิจได้ ประเด็นนี้มาจากมุมมองที่มองว่าทุนต่างๆ สามารถเปลี่ยนรูปกลับไปกลับมาได้ สุดท้ายแล้ว ทุนเหล่านั้นจะถูกแปรเปลี่ยนไปเป็นทุนทางเศรษฐกิจ เช่น ทุนทางเศรษฐกิจอย่างค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียน จะแปรไปสู่ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ นั่นคือการได้รับการยอมรับทางวิชาชีพ และจะนำไปสู่การแปรเปลี่ยนไปเป็นทุนทางเศรษฐกิจโดยการมีงานทำตามความต้องการของตลาดในที่สุด (ประชาติป กะทา, 2547) อย่างไรก็ตาม งานของ Bourdieu ไม่ค่อยได้รับการยอมรับในแวดวงของนักจัดทนายโยบาย เนื่องจากงานของเขาค่อนข้างเป็นงานเชิงวิพากษ์และเน้นการศึกษาเชิงวัฒนธรรม ซึ่งห่างไกลกับความคิดของกลุ่มคนที่ต้องการขยายหรือแปรแนวคิดเรื่องทูทางสังคมไปสู่นโยบายการพัฒนา (Fine, 2001: 55 – 56 อ้างถึงใน ปีนวดิ ศรีสุพรรณ, 2547: 34)

2) มุมมองแบบชุมชนนิยม ทูทางสังคมตามมุมมองแบบชุมชนนิยมถือได้ว่าเป็นแนวคิดกระแสหลักที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการโต้แย้งกับแนวคิดของ Bourdieu โดยนักวิชาการที่มีชื่อเสียงในสายชุมชนนิยม คือ James Coleman และ Robert Putnam

James Coleman ได้เขียนบทความที่ชื่อว่า "Social Capital in the Creation of Human Capital" ในปี ค.ศ. 1988 เขาได้นำคำว่าทูทางสังคมจาก Bourdieu มาใช้แต่กล่าวในรายละเอียดที่ต่างกัน กล่าวคือ Coleman มองทูทางสังคม ออกเป็น 2 ทาง คือ 1) ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนนั้นต้องสร้างขึ้นมาก เพราะความสัมพันธ์นั้นไม่ได้มีตั้งแต่ต้น 2) ทูทางสังคมเป็นทรัพยากรที่ช่วยให้สามารถสัมพันธ์กับคนต่างๆ ได้ ทั้งนี้ Coleman ได้อธิบายทูทางสังคมว่าคือ Network, Trust, Shared Norm สำหรับ Trust หรือความไว้วางใจ ในสายชุมชนนิยมนั้นเป็นสิ่งที่ดีมาก ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดของ Bourdieu ที่ตั้งคำถามและมองว่า Trust ไม่น่าจะเกิดขึ้นได้ง่ายในสภาพที่มีความขัดแย้ง ส่วน Shared Norm คือ ความคิดที่มีอยู่ร่วมกัน กล่าวคือ ทูทางสังคม

จะต้องมีความคิดร่วมกันจึงไปด้วยกันได้ ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดของ Bourdieu ที่มองว่าไม่ร่วมกันก็ไปได้ แต่ต้องขัดแย้งกันก่อนถึงจะเดินหน้าต่อไปได้ ดังนั้นโดยพื้นฐานของทั้งสองมุมมองจึงอธิบายทุนทางสังคมต่างกันอย่างมาก อีกทั้งยังจะพบว่าในความคิดแบบชุมชนนิยมนั้น “ทุนทางสังคม” เป็นทรัพยากรที่มีหน้าที่ในฐานะที่เป็นทรัพยากรของแต่ละคนที่จะเอาไปใช้ได้ หรือทรัพยากรที่นำไปใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ได้ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2558: 4)

นอกจากนี้ อีกหนึ่งแนวคิดที่ถูกนำมาอ้างอิงอย่างแพร่หลายคือ แนวคิดของ Robert Putnam ด้วยพื้นฐานทางวิชาการที่เป็นนักรัฐศาสตร์เขาจึงมองว่า สาเหตุที่การเมืองอ่อนแอเพราะฐานของชุมชนอ่อนแอ จึงต้องทำให้ฐานของชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น ดังนั้นเพื่อให้การเมืองดีขึ้น Putnam จึงมองทุนทางสังคมในแง่หน้าที่นิยมคือ มีหน้าที่ในการบูรณาการสังคม ทฤษฎีของ Putnam มองว่าทุนทางสังคมเกี่ยวข้องกับเครือข่ายและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กล่าวคือต้องมีความสัมพันธ์ร่วมกันจึงจะสามารถเกิดทุนทางสังคมได้ ทั้งนี้ Putnam อธิบายว่า Trust นั้นมีคุณค่ามหาศาล เปรียบดังกาวที่เชื่อมให้เครือข่ายไปได้ดี ทำให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็ง หรืออาจกล่าวได้ว่า ทุนทางสังคมมีฐานคิดอยู่ที่ต้องมีความไว้วางใจกัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2558: 5-6)

จากแนวคิดของ Coleman และ Putnam ตามมุมมองแบบชุมชนนิยมนี้นี้ถ้ากล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ทุนทางสังคมนั้นจำเป็นที่ต้องมีทั้งเครือข่ายและความไว้วางใจเป็นฐานหลัก เนื่องจากความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ จึงต้องสร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ต่อกัน เมื่อมีความไว้วางใจต่อกันก็จะทำให้ทุกอย่างเคลื่อนไหวไปได้ ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดของ Bourdieu ที่มองว่าต้องมีความขัดแย้งกันก่อนจึงจะเดินหน้าขับเคลื่อนต่อไปได้

2.1.1.2 พัฒนาการแนวคิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมของไทย

แนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทยเริ่มมีการนำมาใช้มากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มนักสังคมศาสตร์และนักพัฒนา นับตั้งแต่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจกลางปี พ.ศ. 2540 (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2546: 50) แต่กระนั้นก็ตาม จุดเริ่มต้นของการรับแนวคิดทุนทางสังคมในไทยได้ก่อตัวขึ้นตั้งแต่ยุคที่เกิดวิกฤตประชาธิปไตยก่อนที่จะเกิดวิกฤตเศรษฐกิจครั้งใหญ่ ตามการศึกษาของ ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ (2547: 52-58) ที่พบว่า การรับแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทยได้มีความเกี่ยวข้องกับวิกฤติการณ์ในประเทศไทย เริ่มจากวิกฤตประชาธิปไตยตามด้วยวิกฤติเศรษฐกิจครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2540 ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก่อนที่จะเกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นครั้งนั้น ได้เกิดวิกฤติประชาธิปไตยในประเทศไทย มีการคอร์รัปชันในหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งสร้างปัญหาความเดือดร้อนให้กับประชาชนอย่างมาก อีกทั้งการ

เกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535 ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้เกิดการวิพากษ์การเมืองจากภาคประชาสังคมที่เห็นว่า ระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันกำลังเดินไปสู่การเกิดอำนาจเผด็จการการกดขี่ จากการได้เห็นความบอบช้ำในเรื่องประชาธิปไตยของประเทศไทย ทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มบุคคลภายใต้ชื่อ “กลุ่มการะเกด” ซึ่งเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ในยุค 14 ตุลา โดยมีแนวคิดที่ว่าเรื่องของรัฐธรรมนูญเป็นเรื่องของประชาชน ไม่ใช่แค่คนการเมือง จากจุดนี้ทำให้เริ่มมีการให้ความสนใจวิถีชีวิตที่มาจากตะวันตกคือเรื่อง “ประชาสังคม” (Civil Society) โดยมีการผลักดันกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวางในพื้นที่ต่างๆ ทั้งนี้การกล่าวถึงคำว่า “ภาคประชาสังคม” ได้นำไปสู่การกล่าวถึงเรื่อง “Social Capital” ที่เชื่อมโยงกันอย่างสำคัญด้วย โดยในกลางปี 2540 ได้เกิด “เครือข่ายการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม” (Civic Net) ภายใต้สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (Local Development Institute) เพื่อทำหน้าที่ประสาน เชื่อมโยงองค์กรต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างหลวม ๆ อันนำไปสู่ความคิดที่ต้องการผลักดันให้เกิดภาคประชาสังคมที่เรียกว่า “ประชาคมเมือง” ขึ้น โดยที่กลุ่มนี้ให้ความสนใจหา “ทุนทางสังคม” ในแต่ละเมืองว่ามีอะไรบ้าง ในขณะที่กำลังจะทำเรื่องแผนที่สังคม (Social Map) ก็ได้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นมา จึงมีส่วนกระตุ้นให้นำเรื่องนี้ไปเชื่อมโยงกับการหาแนวทางแก้วิกฤติเศรษฐกิจด้วย

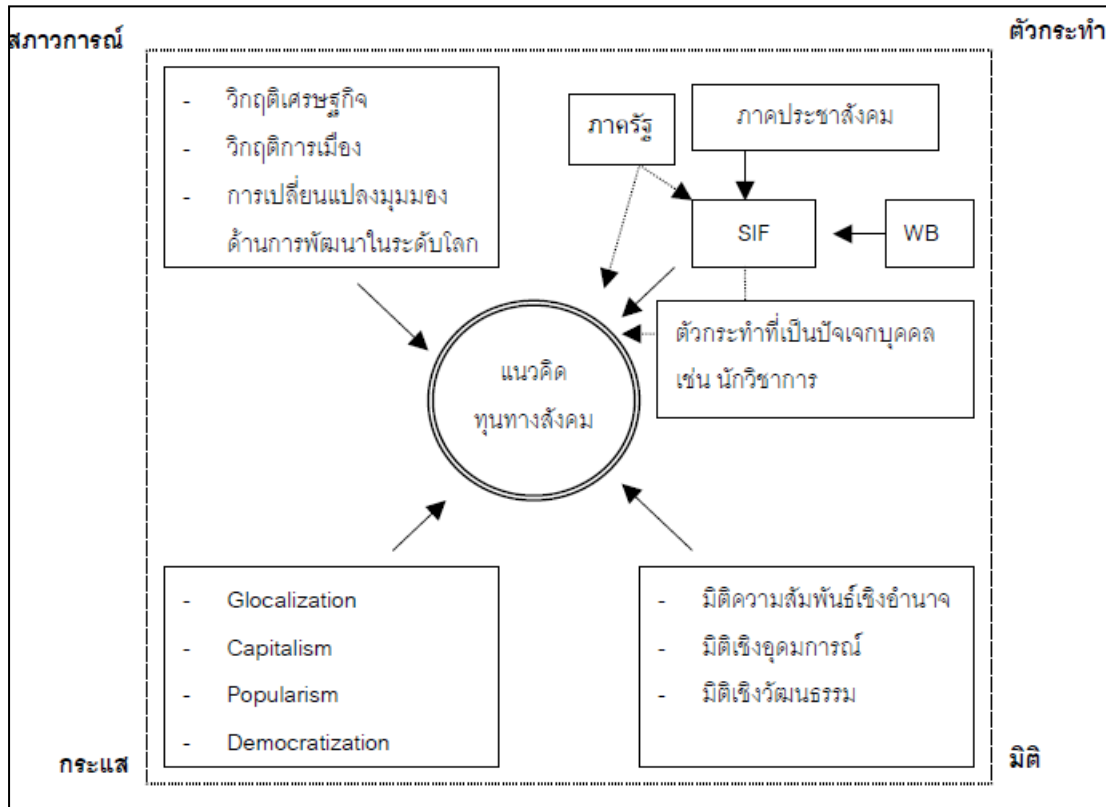
ตามที่ประเทศไทยได้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำในปี พ.ศ. 2540 นั้นเป็นผลมาจากความล้มเหลวของการดำเนินนโยบายตามการพัฒนากระแสหลักที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนไทยอย่างมาก การแข่งขันกันของกิจการต่าง ๆ ในภาคเศรษฐกิจที่มุ่งแสวงหากำไรสูงสุดเป็นหลัก ส่งผลให้กิจการจำนวนมากต้องลดต้นทุนเมื่อสภาวะเศรษฐกิจไม่ดี โดยบางกิจการปลดคนงานออกทำให้หลายคนตกงาน ในขณะเดียวกันผู้ประกอบการหลายรายล้มละลาย เนื่องจากไม่สามารถปรับตัวได้ จึงทำให้ภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคมพยายามมองหาการพัฒนาทางเลือกแบบใหม่เพื่อฟื้นฟูประเทศ โดยหันกลับไปสู่การพัฒนาจากรากหญ้า และมองการพัฒนาอย่างเท่าทัน โดยได้มองถึงพลังของการร่วมมือกันบนความสัมพันธ์ที่ไว้นื้อเชื่อใจกัน ดังนั้น คำว่า “ทุนทางสังคม” จึงเริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลายในประเทศไทยภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจนี้เอง จนกระทั่ง ธนาคารโลก (World Bank) ได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือ โดยในช่วงนั้น ดร.เอนก นาเคบุตร ทำหน้าที่เป็นเลขาธิการคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ซึ่งมีการพูดคุยกันถึงความต้องการของภาคประชาสังคมที่เสนอให้มีการคิดค้น ริเริ่มขบวนการไทยช่วยไทยจากฐานล่าง และระดมความร่วมมือจากภาคประชาสังคม มีการพูดคุยกันระหว่างธนาคารโลก สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ

สังคมแห่งชาติ กระทรวงการคลัง และผู้นำภาคประชาสังคมที่มีชื่อเสียง (เช่น นพ.ประเวศ วะสี ดร. อัมมาร สยามวาลา และ อ.ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ฯลฯ) หลายครั้ง ทำให้เกิดการทำงานแบบไตรภาคี ระหว่างกระทรวงการคลัง ธนาคารโลก และภาคประชาสังคม ที่ได้มีการจัดตั้งองค์การบริหารงาน อย่างอิสระ ภายใต้ข้อตกลงร่วมกันระหว่างธนาคารโลก กระทรวงการคลัง และธนาคารออมสินขึ้น คือ สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม โดยเป็นหน่วยงานที่อยู่ภายใต้การดูแลของธนาคารออมสิน ทั้งนี้ ธนาคารโลกได้ให้เงินกู้ยืมกับประเทศไทยจำนวน 150 ล้านบาท เงินจำนวนนี้ถูกจัดสรรเป็น 2 กองทุน คือ “กองทุนพัฒนาเมืองในภูมิภาค (Regional Urban Development Fund หรือ RUDF)” เป็น จำนวนเงิน 30 ล้านบาท และอีก 120 ล้านบาท จัดตั้งเป็น “กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund หรือ SIF)” โดยให้อยู่ภายใต้การดำเนินงานของสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม

กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) มีเป้าหมายเพื่อบรรเทาผลกระทบทาง เศรษฐกิจและเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ทั้งในชนบทและในเมือง โดยเริ่มจัดตั้งขึ้นในวันที่ 9 กันยายน 2541 และเปิดตัวกองทุนเป็นครั้งแรกในต้นปี 2542 ภายใต้การดำเนินงานของกองทุนเพื่อ การลงทุนทางสังคมที่ได้มีการนำคำว่า “ทุนทางสังคม” จากธนาคารโลกมาใช้ อีกทั้งยังนำคำว่า “Social Capital” ที่มีอยู่เดิมไปคิดค้นต่อ โดยได้พยายามส่งเสริมธุรกิจชุมชน และการจัดสวัสดิการ ชุมชน และนำคำว่า “ทุนทางสังคม” มาใช้นำเสนอแทนสิ่งที่เป็ “ทุนชุมชน” หลังจากนั้นได้เกิด “เวทีพลเมืองไทย” ขึ้น เพื่อรณรงค์นโยบายจากรากหญ้า โดยมีการนำเสนอยุทธศาสตร์การแก้ไข ปัญหาวิกฤติชาตินำเสนอโดยกลุ่มนักการเมืองบางกลุ่มในช่วงหาเสียงเลือกตั้ง ต่อมารัฐบาลนำโดย พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร ซึ่งได้รับการเลือกตั้งได้รับเอานโยบายที่นำเสนอไปใช้ในการหาเสียงด้วย จนได้รับคะแนนเสียงอย่างท่วมท้น ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากการนำเสนอของรัฐบาลที่เน้นการ พัฒนาในระดับรากหญ้า ประกอบกับแรงสนับสนุนจากภาคประชาสังคม โดยเฉพาะนโยบายที่สอดคล้อง กับความต้องการของประชาชน ตัวอย่างนโยบายที่ส่งเสริมการพัฒนาจากรากหญ้าที่เด่นชัดอย่างมาก คือ การมีกองทุนหมู่บ้านที่มาจากแนวคิดสวัสดิการชุมชน ซึ่งแสดงถึงการส่งเสริมการจัดการภายใน ชุมชนซึ่งจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งมากขึ้น

นอกจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมแล้ว ยังมีปัจเจกบุคคลที่มีบทบาทในการ ผลักดันให้แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม นั่นคือ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ซึ่งได้กล่าวถึงทุนทางสังคมในฐานะ เป็นฐานรากที่แท้จริงของการพัฒนา เน้นการนำเศรษฐกิจมารองรับทุนทางสังคม มิใช่ นำทุนทางสังคม มารองรับเศรษฐกิจ โดยคำพูดดังกล่าวถือเป็นการจุดประกายสำคัญ ที่ทำให้สื่อได้นำมาเผยแพร่และได้ มีการรับนำแนวความคิดทุนทางสังคมมาใช้ในวงกว้างในเวลาต่อมา จึงกล่าวได้ว่า ศ.นพ.ประเวศ วะสี

เป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่งที่มีบทบาทในการเสนอแนวความคิดทุนทางสังคมผ่านแนวทางการพัฒนาสังคมซึ่งเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง โดยสามารถสรุปพัฒนาการแนวความคิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทยได้ดังภาพที่ 2.1 ดังนี้ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2545: 50)

ภาพที่ 2.1 พัฒนาการของแนวความคิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย

แหล่งที่มา: อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2545: 50.

อย่างไรก็ตาม แม้ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่ถูกกล่าวถึงเมื่อไม่นานในประเทศไทย แต่ทว่าเมื่อพิจารณาถึงลักษณะของทุนทางสังคมแล้วจะพบว่า เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน ในลักษณะของค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ ดังที่ อเนก นาคะบุตร (2545) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมที่อยู่เบื้องหลังความเข้มแข็งของชุมชนว่า มิใช่เป็นเรื่องที่เพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทย หากแต่ “เป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน เป็นต้น” โดยทุนทางสังคมนี้เป็นพลังที่ช่วยขับเคลื่อนชุมชนต่าง ๆ ให้มีศักยภาพในการพัฒนาในทางที่เพิ่มมูลค่าและยกระดับความเข้มแข็งให้กับ

ชุมชนตนเองมากขึ้น มีความรู้เท่าทันต่อปัญหาและมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว

จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้ความเป็นมาของคำว่า “ทุนทางสังคม” ที่เป็นทางการอาจจะเพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทยเมื่อไม่นานมานี้ แต่ถ้าจะพิจารณาถึงปรากฏการณ์ที่แสดงถึงความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของผู้คนในสังคมไทย ในลักษณะของความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้ออาทรหรือความมีน้ำใจต่อกัน และความเป็นเครือข่าย แต่สิ่งที่สะท้อนถึงการมีอยู่ของทุนทางสังคมได้ปรากฏให้เห็นในสังคมไทยมาช้านานแล้ว เพียงแต่ยังไม่ได้มีการหยิบยกมาอธิบายอย่างจริงจัง ซึ่งอาจจะต้องศึกษาผ่านวิถีชีวิตและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยมาประกอบ อย่างไรก็ตาม หากจะพิจารณาจากผลงานของวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับ เรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทย จะเห็นได้ว่ามีวิวัฒนาการมาจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา หรือแม้กระทั่งแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่ประเทศไทยประสบกับวิกฤติทางเศรษฐกิจ และเมื่อได้มีการจัดตั้งโครงการกองทุนเพื่อสังคม (SIF) เกิดขึ้นในสังคมไทย คำว่า “ทุนทางสังคม” ก็ได้ถูกนำมาเสนอและใช้อย่างกว้างขวาง โดยมีความหมายที่ครอบคลุมสภาพการณ์ในบริบทที่หลากหลาย เช่น เรื่องของความเป็นชุมชน ได้แก่ ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะในส่วนขององค์กรภาคประชาชน ผู้นำ เครือข่าย เป็นต้น โดยภาพรวมแล้วจะเห็นได้ว่า การศึกษาสังคมไทยของนักวิชาการไทยและต่างชาติ สะท้อนให้เห็นภาพของทุนทางสังคมไทยที่เคยมีในอดีตอย่างชัดเจน รวมทั้งการชี้ให้เห็นถึงระบบคิดในสังคมไทย ที่เกี่ยวกับคุณธรรมของชุมชน ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและความเอื้ออาทรบนพื้นฐานของไว้วางใจระหว่างกัน ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนและความเป็นเครือข่ายระหว่างกันของคนในสังคมไทย (วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548)

2.1.2 ความหมายของทุนทางสังคม

คำจำกัดความของทุนทางสังคมในบริบทต่างประเทศผ่านการอธิบายของ Bourdieu (1983 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547: 31) ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มเสนอแนวคิดที่มีการผนวกรวมอธิบาย “ทุนกับ “สังคม” ผ่านมุมมองความขัดแย้งนั้น พอสรุปได้ว่า ทุนทางสังคมเป็น “ทรัพยากรที่มีอยู่จริงและมีศักยภาพในการช่วยเพิ่มพลังแก่ภาคเศรษฐกิจและสังคม โดยอาจเชื่อมโยงกับการมีเครือข่ายที่ถาวร ซึ่งอาจเกิดจากความสัมพันธ์ที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ ส่วนจะมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยหรือการยอมรับระหว่างกันของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ ” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ทุนทาง

สังคมเป็นพลังทางสังคมที่เชื่อมกับการเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือสังคม โดยที่การเชื่อมสัมพันธ์กันนี้ทำให้สมาชิกแต่ละคนมีการสะสมทุนที่มาจากลักษณะร่วมของการเป็นหมู่คณะ หรือเป็นเสมือน “หนังสือรับรอง” ซึ่งสร้างเครดิตกับสมาชิกนั้น ๆ

ในขณะที่ Coleman (1999 อ้างถึงใน วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548: 30) มองทุนทางสังคมผ่านมุมมองแบบชุมชนนิยม โดยอธิบายและให้ความหมายของทุนทางสังคมว่า เป็นชุดของความสัมพันธ์ (Set of Relationships) ระหว่างคน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีผลมาจากความตั้งใจ บนพื้นฐานของความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (Common Benefit) เป็นชุดของการมีค่านิยมร่วมกัน (Set of Shared Values) และการมีสำนึกของความไว้วางใจ (Sense of Trust) ระหว่างกันของสมาชิกกลุ่มหรือชุมชน สิ่งเหล่านี้ถือเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนหรือมากกว่า ที่ได้แสดงออกมาและส่งผลต่อกิจกรรมที่กระทำในมิติดังกล่าว โดยจะทำให้เห็นได้ว่าทุนทางสังคมเป็นโครงสร้างทางสังคมที่เกิดขึ้นกับปัจเจกบุคคลในกลุ่มหรือชุมชนที่นำไปสู่ความเข้มแข็ง และหากมองในทางตรงกันข้าม ในที่ที่มีทุนทางสังคมอ่อนแอก็จะมีปรากฏการณ์ของความขัดแย้งและการขาดความไว้วางใจกัน (Conflicting Values and Lack of Trust) มุมมองนี้สอดคล้องกับ Robert Putnam (2003 อ้างถึงใน กาญจนกร สามเมือง, 2551: 14) ซึ่งมองทุนทางสังคมแบบชุมชนนิยมเช่นกัน โดย Putnam ได้อธิบายว่า ทุนทางสังคม เป็นรูปแบบของการสร้างองค์กรทางสังคม ซึ่งประกอบไปด้วย ความไว้วางใจกัน (Trust) บรรทัดฐาน/จารีต (Norms) และการเป็นเครือข่าย ที่ส่งผลให้สังคมมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นการใช้ชีวิตในสังคมโดยมีการมีส่วนร่วมทางสังคม โดยนัยนี้แนวคิดทุนทางสังคมจึงเป็นการให้คุณค่ากับ “เครือข่ายทางสังคม” (Social Network) เป็นสำคัญ

จากนิยาม เรื่องทุนทางสังคม ของ Bourdieu, Coleman และ Putnam ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น จะเห็นว่าการเน้นในเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมเหมือนกัน แต่ทว่ามีที่มาของการใช้แนวคิดแตกต่างกัน ซึ่งมีผลต่อการนำแนวคิดไปใช้ประโยชน์หรือการวิเคราะห์แตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม ธนาคารโลก (World Bank) ซึ่งเป็นองค์กรที่ส่งเสริมโครงการพัฒนาในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก และพยายามนำแนวคิดทุนทางสังคมไปใช้ในการส่งเสริมการขับเคลื่อนการพัฒนา โดยนิยามว่า “ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของสถาบัน ความสัมพันธ์ กฎเกณฑ์ที่กำหนดการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม” ธนาคารโลก (World Bank) ได้รับเอาแนวคิดของ Coleman และ Putnam เป็นฐานหลักให้ทุนทางสังคมเข้าสู่การเป็นแนวคิดที่สามารถนำไปในเชิงนโยบายได้มากขึ้น ในขณะที่แนวคิดของ Bourdieu นั้นไม่ได้รับความสนใจจากธนาคารโลกมากนัก เนื่องจากมีการเน้นวิพากษ์เศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้ประยุกต์ใช้ได้ยาก จึงทำให้ไม่ได้รับความสนใจในเชิงนโยบาย (ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547: 44)

ดังจะเห็นได้จากในตารางเปรียบเทียบแนวคิดทุนทางสังคมของนักคิดต่างประเทศที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 2.1)

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบแนวคิดทุนทางสังคมของนักคิดต่างประเทศ

นักคิด	Bourdieu	Coleman	Putnam
ปีที่เริ่มแนวคิด	1970	1980s	1970-1993
ความหมาย	ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มทางสังคม	บรรทัดฐาน ความไว้วางใจระหว่างกัน เครือข่ายทางสังคม และการจัดระเบียบสังคม	ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และเครือข่าย นำไปสู่การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร
ประโยชน์ของแนวคิด	ชี้เรื่องอำนาจในสังคมจากความสัมพันธ์ระหว่างทุนต่าง ๆ	พัฒนาการเมืองตามแนวทางประชาธิปไตย (มีการอธิบายในเรื่องเศรษฐกิจด้วย)	พัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาที่ยั่งยืน

แหล่งที่มา: ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547: 44.

นอกจากนี้ ยังมีนักวิชาการต่างประเทศอีกหนึ่งท่านซึ่งมีอิทธิพลต่อแนวความคิดทุนทางสังคมในปัจจุบันอย่างมาก คือ Fukuyama (1995 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548: 35) ซึ่งได้อธิบายทุนทางสังคมที่สอดคล้องกับนิยามของ Coleman และ Putnam ว่า เป็นชุดของค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ และบรรทัดฐาน/จารีตร่วมกัน (Shared Norm) ของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน แต่ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การมีค่านิยมและบรรทัดฐาน/จารีตร่วมกัน ก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมทั้งหมด เพราะว่าคุณค่าเหล่านั้นอาจจะเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องก็ได้ ทั้งนี้ ค่านิยมและบรรทัดฐาน/จารีตที่จะเป็นทุนทางสังคมนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับศีลธรรม ความดีงาม (Virtues) อีกทั้งยังมีความเห็นว่าครอบครัวและเครือญาติเป็นแหล่งทุนทางสังคมที่สำคัญ โดยที่ทุนทางสังคมในระดับครอบครัวและเครือญาติสามารถสร้างได้ง่ายกว่าในระดับสังคม เพราะในสังคมมีความแตกต่างระหว่างบุคคลกันมากกว่า ความสัมพันธ์ระหว่างในกลุ่มพี่น้องและเครือญาติจะมีความไว้วางใจและการตอบแทนระหว่างกันมากกว่าในกลุ่มที่ไม่ใช่ญาติ ถึงแม้ว่าในกลุ่มเครือญาติที่มีศักยภาพแตกต่างกัน เช่น คนที่แข็งแรงกับคนที่อ่อนแอ ก็ยังสามารถส่งเสริมให้เกิดทุนทางสังคม

ได้เช่นกัน เพราะมีความผูกพันด้านอื่น ๆ เชื่อมกันอยู่ ฯลฯ ดังนั้น ทูทางสังคมจึงเป็นทรัพยากร (Resources) ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม ทั้งนี้ทรัพยากรที่อยู่ในรูปของทุนทางสังคมมีเงื่อนไขของความสัมพันธ์หลายประการ ได้แก่ ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน/จารีต และความเป็นเครือข่ายที่ปรากฏขึ้น สำหรับในองค์กรหรือกลุ่ม ต้องเป็นกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์เพื่อส่วนรวม และแสดงว่ามีทรัพยากรที่อยู่ในรูปของบรรทัดฐาน/จารีต ที่ส่งเสริมความสัมพันธ์แบบเอื้ออาทรมาก ลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวจะส่งเสริมให้มีการร่วมมือกันต่อรองประนีประนอมและกำหนดนโยบายที่ครอบคลุมความเชื่อและความเห็นที่หลากหลายของประชาชนในกลุ่มและองค์การมากขึ้น

นักวิชาการไทยซึ่งเป็นผู้มีอิทธิพลต่อการแพร่หลายของแนวคิดทุนทางสังคมในไทย คือ ประเวศ วะสี (2541) ซึ่งได้อธิบายว่า “ทุนทางสังคม” หมายถึง ความเป็นกลุ่มก้อนกันทางสังคม การมีการศึกษาดี การมีวัฒนธรรม การมีความซื่อสัตย์สุจริต การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การมีประสิทธิภาพในการทำงาน การมีการเมืองและระบบราชการที่ดี ทั้งนี้ทุนทางสังคมเป็นฐานที่ทำให้เศรษฐกิจดี ประเทศใดที่มีทุนทางสังคมมาก ย่อมส่งผลดีต่อการพัฒนาประเทศ ในขณะที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) ได้มองทุนทางสังคมว่า คือ วิธีคิด และระบบความรู้ในการจัดการวิถีความเป็นชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากร การจัดการระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยวิธีคิดเชิงซ้อน และเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบความรู้ หรือภูมิปัญญา อีกทั้งยังต้องอาศัยกฎเกณฑ์มากำกับการใช้ความรู้นั้น ซึ่งอาจเป็นในรูปของจารีต กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม พร้อมกันนั้นก็ต้องมีการเข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องนั้นๆ เช่น การใช้ทรัพยากรต่างๆ การจัดการทุน ฯ นอกจากนี้ สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม โดยเอนก นาคะบุตร (2545) ซึ่งมีส่วนในการรับแนวคิดทุนทางสังคมจากธนาคารโลก (World Bank) ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 มาปรับใช้ในสังคมไทย ได้กล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม หมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคีรวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยงานที่จัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจิตร่วมในศีลธรรม มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานให้ท้องถิ่นและชุมชนมีการพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน นอกจากนี้ ยังมีนักวิชาการไทยท่านอื่น ๆ อีกที่สนใจศึกษาแนวคิดทุนทางสังคม และได้เสนอนิยามไว้ เช่น อัมมาร สยามวาลา (2544) ซึ่งได้กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า เป็นการนำทรัพยากรของชุมชนมาใช้ในการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะทรัพยากรที่สำคัญ คือ สติปัญญาและความเอื้ออาทรต่อกัน ในขณะที่ อมรา พงศาพิชญ์ และคณะ (2546: 118) มองทุนทางสังคมว่าเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวนอนและแนวตั้ง มีความสัมพันธ์ตั้งแต่ระดับบุคคลกับบุคคล บุคคลและครอบครัว บุคคลและชุมชน ส่วนในแง่ของคุณลักษณะมีทั้งความไว้วางใจกันและการเคารพต่อกัน การมีทุนทางสังคมทำให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ โดยสามารถประหยัด

งบประมาณและเวลาได้ มุมมองนี้สอดคล้องกับมุมมองของ สุพรรณิ ไชยอำพร (2546: 48, 56) ซึ่งได้กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า หมายถึง สัมพันธภาพที่ดี เอื้ออาทร ร่วมมือ และช่วยเหลือกันบนพื้นฐานจิตสาธารณะที่ผูกพันกับกลุ่มคนท้องถิ่นของตน ซึ่งจะเอื้อต่อการดูแลปกป้องชุมชนไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมลง และยังเป็นพลังขับเคลื่อนให้ชุมชนสามารถสร้างความเข้มแข็งได้ โดยทำให้เกิดการเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของคนในชุมชน อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเองในระยะยาว ในทำนองเดียวกัน พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552: 70) ได้มองว่า ทุนทางสังคมให้ความสำคัญกับรูปแบบของความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในกลุ่มสังคม โดยเฉพาะชนบทเพราะมีกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนที่ต่างมุ่งมั่นเพื่อส่วนรวมด้วยความเอื้ออาทร รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ในแต่ละชุมชนจะทำหน้าที่ จัดระเบียบความสัมพันธ์ให้ชอบธรรม หรือแก้ไขปรับปรุงแบบแผนของการจัดสรรทรัพยากร รวมทั้งแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิก โดยนัยนี้ ทุนทางสังคมสามารถก่อให้เกิดพลังที่จะขับเคลื่อนชุมชนได้ ซึ่งพลังในที่นี้คือพลังแห่งปัญญาหรือความรู้ซึ่งเป็นพลังที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างจริงจังและยั่งยืน

นอกจากการมองทุนทางสังคมในกรอบของแต่ละองค์กรหรือชุมชนแล้ว ยังถูกขยายให้เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอกชุมชนได้ด้วย ดังจะเห็นได้จากคำนิยามของ วรวิทย์ โธมรัตน์ (2548: 38) ซึ่งมองว่า ทุนทางสังคม หมายถึง เรื่องของค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน ความไว้วางใจระหว่างกัน และชุดความสัมพันธ์ที่อยู่บนความคาดหวังและค่านิยมร่วมกัน โดยทุนทางสังคมอาจมองในมิติที่กว้างขึ้น เป็นการมองที่นอกเหนือจากขอบเขตของตัวองค์กรหรือชุมชน เป็นเรื่องของ การเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างองค์กรหรือชุมชนที่นอกเหนือจากระบบคิด และวิถีปฏิบัติที่เกิดขึ้นในแต่ละองค์กรหรือชุมชน นั้นหมายความว่าทุนทางสังคมสามารถเกิดจากการเชื่อมโยงกันภายนอกชุมชนได้ด้วย

ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมของนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศดังที่กล่าวมาข้างต้น ล้วนมีอิทธิพลต่อการแพร่กระจายแนวความคิดด้านทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า ทุนทางสังคมเป็นทุนที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ของมนุษย์ในการรวมตัวกันอย่างมีวัตถุประสงค์ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน ช่วยเหลือกันด้วยความเอื้ออาทรและมีจิตสาธารณะที่ผูกพันกับกลุ่ม การปรากฏขึ้นของทุนทางสังคมนั้นอาจเป็นเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการหรือเป็นการรวมตัวอย่างเป็นทางการก็ได้ โดยเป็นการรวมตัวกันที่ก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน อันจะนำมาซึ่งพลังขับเคลื่อนให้ชุมชนหรือองค์การสามารถกระทำสิ่งต่าง ๆ ไปสู่ความเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพได้

2.1.3 ลักษณะและองค์ประกอบของทุนทางสังคม

World Bank (อ้างถึงใน กาญจนกร สามเมือง, 2551) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของทุนทางสังคมว่าประกอบด้วย สถาบัน (Institutions) ความสัมพันธ์ (Relation) และบรรทัดฐาน/จารีต (Norms) ที่มีลักษณะเป็นทั้งด้านคุณภาพและปริมาณของการปฏิสัมพันธ์กันของคนในสังคม อย่างไรก็ตาม ทุนทางสังคมอาจไม่ได้เกิดได้ทุกสถาบันสังคม แต่การมีของมันจะเป็นกาว (Glue) ที่เชื่อมสมาชิกและสถาบันเหล่านั้นเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ธนากรโลกยังมีมุมมอง เรื่องทุนทางสังคมโดยแบ่งออกเป็นสองระดับคือ มุมแคบ และมุมกว้าง ในมุมมองที่แคบเป็นการมองความสัมพันธ์ในแนวราบและมองในเชิงบวกเท่านั้น ในขณะที่มุมมองกว้างจะครอบคลุมความสัมพันธ์ทั้งในแนวราบและแนวดิ่ง ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ โดยลักษณะทุนทางสังคมที่ปรากฏเป็นคุณสมบัติประจำที่ฝังอยู่ในความสัมพันธ์ของความร่วมมือระหว่างกัน

คำอธิบายดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับคำอธิบายของ Putnam (2000 อ้างถึงใน อมรรรัตน์ อภินันท์มกุล, ม.ป.ป.) ที่ได้อธิบายว่า องค์ประกอบที่สำคัญสามประการของทุนทางสังคม คือ 1) เครือข่ายทางสังคม 2) บรรทัดฐานของสังคม และ 3) ความไว้วางใจซึ่งกันและกันที่ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อเป้าหมายของส่วนรวม ทั้งนี้อาจแยกย่อยลักษณะของทุนทางสังคม 3 ระดับคือ (1) เครือข่ายในหมู่เครือญาติและเพื่อนสนิท (Bonding Networks) (2) เครือข่ายในองค์กรอย่างเป็นทางการ (Bridging Networks) (3) เครือข่ายข้ามกลุ่มฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ (Linking Networks) ในขณะที่ Coleman (1999 อ้างถึงใน ธวัชชัย เคหะบาล, 2557) มองว่าทุนทางสังคมจะดำรงอยู่ภายใต้ (1) ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น กล่าวคือ มีพันธะผูกพัน ความคาดหวัง ไว้วางใจซึ่งกันและกันมีช่องทางการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร บรรทัดฐานของสังคม และการลงโทษที่ได้ผล (2) โครงสร้างทางสังคม ที่มีเครือข่ายใกล้ชิดและมีองค์กรภายใต้โครงสร้างสังคมที่เหมาะสม

ในขณะที่ สุพรรณิ ไชยอำพร (2546: 56, 59) ได้กล่าวถึงลักษณะของทุนทางสังคม ว่าประกอบไปด้วย (1) ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันของคนในสังคม (2) ความสมัครสมาน รักใคร่ กลมเกลียวกัน (3) สังคมมีการเรียนรู้ มีเหตุผล และปรับตัวเสมอ (4) คนในสังคมนิยมสร้างที่ดีแก่ส่วนรวม (5) สถาบันชุมชน/องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง (6) ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งพาตนเอง (7) ผู้คนมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม มีจิตสาธารณะ ทั้งนี้ รูปแบบหรือประเภทของทุนทางสังคม สามารถแบ่งได้ 5 ระดับ คือ ระดับบุคคล จะเน้นทางด้านการต่างตอบแทน ความไว้วางใจในการเชื่อมโยงในสังคม ระดับครอบครัว จะเน้นเช่นเดียวกับระดับบุคคล แต่สัมพันธ์ภาพจะมีความไว้วางใจ ความ

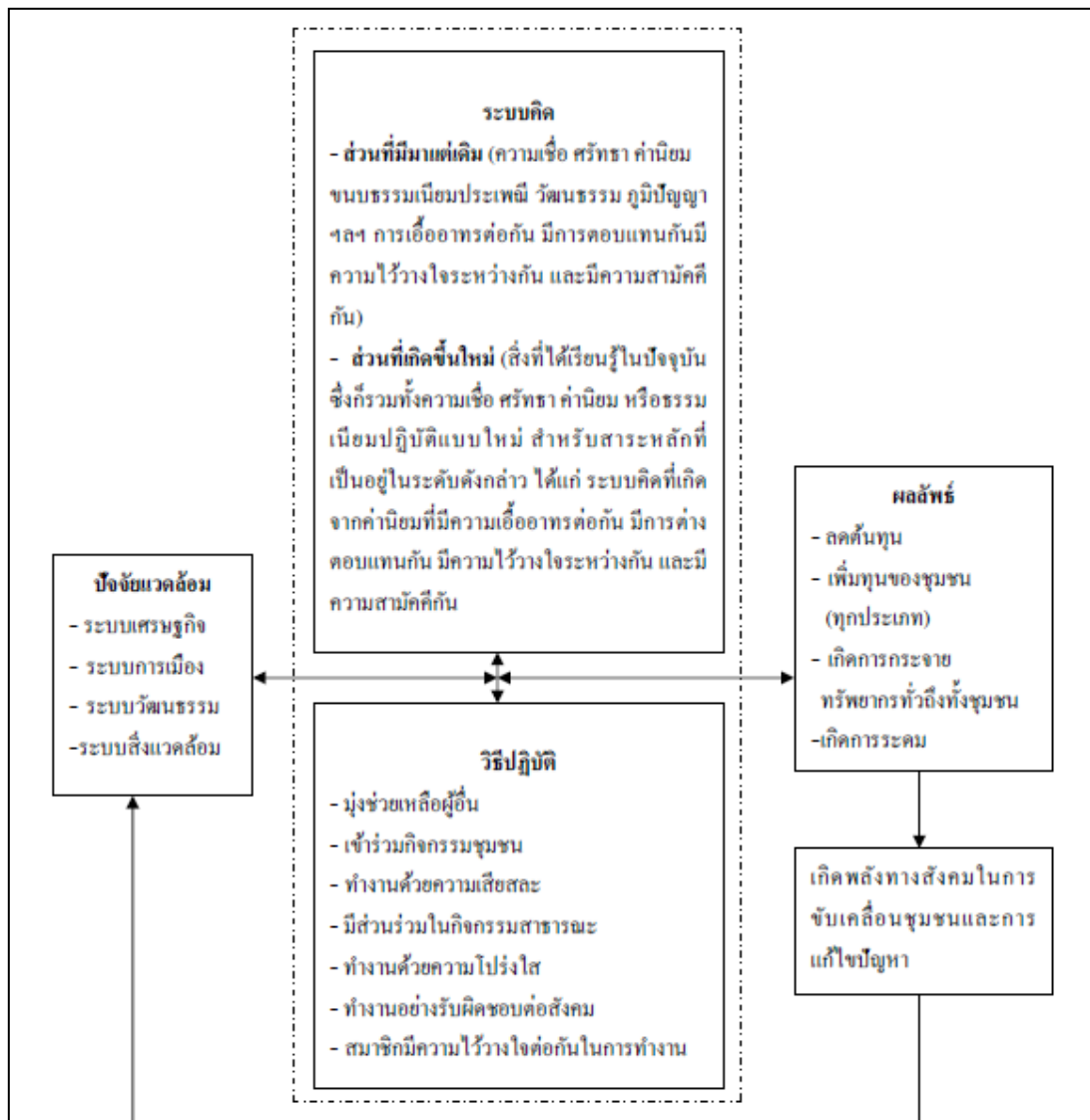
เอื้ออาทรสูง และความผูกพันเป็นหนึ่งเดียวสูง ระดับกลุ่ม/องค์กร จะเน้นที่ความร่วมมือจัดการ การมีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์กัน ระดับชุมชนมีความสัมพันธ์คล้ายระดับกลุ่ม/องค์กร แต่จะแน่นแฟ้นเพียงใด ขึ้นกับสถานการณ์ที่ชุมชนเผชิญ และการจัดการของชุมชน และระดับประเทศ ความสัมพันธ์จะเป็นในเรื่องของลักษณะความเหมือนกัน เช่น คนไทยด้วยกัน ภูมิภาคเดียวกัน เป็นต้น

ในส่วนของ ไกรวุฒิ วัฒนสิน (2548) ได้อธิบายองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคมว่า อาจพิจารณารูปแบบที่มีอยู่ในทุกหนทุกแห่งของทุนทางสังคม ได้แก่ ชุมชนดั้งเดิมหรือการรวมกลุ่มพื้นฐานในท้องถิ่นที่ประกอบกันขึ้นเป็นชุมชน ได้แก่ (1) เครือข่ายทางสังคม (Network) ที่บุคคลแต่ละคนอย่างน้อยรู้จักบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งในชุมชน ความสัมพันธ์นี้อาจแตกต่างกันไปจากความสัมพันธ์พื้นฐาน เช่น การทักทายกันเมื่อเดินผ่าน การให้ความช่วยเหลือกัน ขอบเขตของเครือข่ายทางสังคมนี้เป็นสิ่งที่ยากที่จะกำหนดให้แน่นอน เนื่องจากเครือข่ายอาจจะขยายด้วยความหนาแน่น (Density) ซึ่งเป็นสัดส่วนของผู้คนที่รู้จักกันและความใกล้ชิด (2) บรรทัดฐานทางสังคม (Norms) สิ่งเหล่านี้เป็นกฎคุณค่า และความคาดหวังที่เป็นคุณลักษณะของชุมชน (หรือเครือข่าย) และสมาชิก การอยู่ร่วมกันในชุมชน และความสัมพันธ์ในชุมชนกับเพื่อนบ้าน บรรทัดฐานทางสังคม และกฎระเบียบ ซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีการเขียนเอาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ถ่ายทอดด้วยการเล่าสืบต่อกันมา ส่วนหนึ่งของบรรทัดฐานมีองค์ประกอบของความคาดหวังในพฤติกรรมต่างๆ และบางส่วนอาจจะเกี่ยวกับบรรทัดฐานของกฎระเบียบ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกต่อชุมชนหรือกลุ่ม (3) มาตรการการลงโทษ (Sanction) ซึ่งไม่ใช่แค่การลงโทษอย่างเป็นทางการอย่างการฝ่าฝืนกฎหมายหรือบรรทัดฐานชุมชน การลงโทษส่วนใหญ่จะเป็นแบบไม่เป็นทางการ แต่ทรงประสิทธิภาพในการรักษาบรรทัดฐาน บ่อยครั้งที่รูปแบบการลงโทษไม่ชัดเจน แต่มีประสิทธิภาพมาก เช่น การบีบบังคับทางสังคมด้วยการไม่ยอมรับให้ร่วมพิธีการที่สำคัญ เป็นต้น ชุมชนจะมีการสื่อสารกันถึงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ทำให้เป็นที่รับรู้โดยทั่วกัน

นอกจากนี้ พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552: 70) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบหลักในแง่มุมมองต่าง ๆ ที่ยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย อันประกอบด้วย (1) ศาสนา คุณค่า ความเชื่อที่ทำให้คนในชุมชนหรือท้องถิ่นมีความรัก ความห่วงใย เอื้ออาทรต่อกัน สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นขึ้น (2) การมีจิตสำนึกต่อท้องถิ่น คือ การที่บุคคลมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นของตน มีความตั้งใจและร่วมแรงร่วมใจในการทำงานเพื่อชุมชนหรือท้องถิ่นของตน (3) ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือการใช้ความรู้ที่สั่งสมอยู่ในชุมชนหรือท้องถิ่น เช่น ความรู้เกี่ยวกับแพทย์พื้นบ้าน ความรู้ด้านเกษตรกรรม ฯลฯ นำมาปรับใช้เพื่อพัฒนาด้านเศรษฐกิจสังคม (4) ทรัพยากรบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำทาง

ปัญญา ปรากฏชาวบ้าน พระสงฆ์ หรือผู้ที่มีความรู้ในศาสตร์แขนงต่างๆ มาให้ความรู้และถ่ายทอดแก่คนในชุมชน (5) ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึงทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ ภูเขา ฯลฯ ที่สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมกับมีกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม (6) วิถีทางวัฒนธรรม อันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชน และเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง (7) กลุ่ม องค์กรและเครือข่าย ที่จะดำเนินกิจกรรมในภาคประชาชน ประชาสังคม เครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนกลุ่มนักวิชาการที่ดำเนินการสร้างความเข้มแข็งในประเด็นต่าง ๆ เป็นต้น

ในอีกด้านหนึ่ง วรวิทย์ โธมรัตน์พันธ์ (2548: 83-85) ได้กล่าวว่ากระบวนการทุนทางสังคมซึ่งเป็นการอธิบายถึงองค์ประกอบในลักษณะหนึ่ง โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่เป็นกระบวนการ และส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ โดย ส่วนที่หนึ่ง คือกระบวนการทุนทางสังคม ประกอบด้วย 3 ด้าน คือ (1) ด้านระบบคิด ซึ่งมีความเป็นนามธรรมสูง มีทั้งส่วนที่มีมาแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อความศรัทธา ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมภูมิปัญญา ที่ปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากอดีต ขณะเดียวกัน อีกส่วนหนึ่งของระบบคิดมักจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ทั้งที่เป็นความเชื่อ ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ ตัวอย่างของระบบคิดดังกล่าว เช่น การเอื้ออาทร การต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจสามัคคีกัน เป็นต้น (2) ด้านวิถีปฏิบัติ มีความเชื่อมโยงกับระบบคิด กล่าวคือ เมื่อชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมที่มีความไว้วางใจ และความสามัคคีกันแล้ว จะทำให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความร่วมมือซึ่งกันและกัน (3) ด้านผลลัพธ์ เป็นผลที่เกิดจากการที่สมาชิกคิดและปฏิบัติ ซึ่งอาจอยู่ในรูปของทรัพยากรหรือเป็นทุนที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ทุนที่เป็นตัวเงิน ทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา ฯลฯ โดยเป็นสมบัติสาธารณะที่สามารถเข้าถึงและนำมาใช้ประโยชน์ได้ร่วมกัน ส่วนที่สองคือ สภาพแวดล้อมของกระบวนการ เป็นส่วนของปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรม เช่น เงินทุน เครื่องมือ บุคลากร ฯลฯ และส่วนที่เป็นนามธรรม เช่น ความช่วยเหลือทางวิชาการ ข้อมูลข่าวสาร ความรู้จากภายนอก รวมถึงผลจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอก อันมีผลต่อความคิดและการปฏิบัติภายในกลุ่มหรือชุมชน ทั้งนี้เขาได้สรุปกรอบแนวคิดกระบวนการทุนทางสังคม ทั้งส่วนที่เป็นกระบวนการและสภาพแวดล้อมของกระบวนการได้ ดังภาพที่ 2.2

ภาพที่ 2.2 กรอบแนวคิดกระบวนการทุนทางสังคม

แหล่งที่มา: วรุณี โรมรัตน์พันธ์, 2548: 86.

จากลักษณะและองค์ประกอบของทุนทางสังคมที่ได้กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ทุนทางสังคมเป็นทรัพยากรที่มีลักษณะเหมือนทุนอย่างหนึ่งของชุมชนหรือกลุ่มคน ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ที่เห็นอกเห็นใจกัน มีความไว้วางใจกัน ผ่านความเป็นเครือข่ายที่สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชน ทุนทางสังคมดังกล่าวเมื่อถูกนำไปใช้ก็จะกลายเป็นพลังของชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้โดยง่าย เนื่องจากมีการดำเนินการภายใต้ระบบความสัมพันธ์ที่แนบแน่น รวมถึง

การมีค่านิยมและทุนทางปัญญาที่เป็นฐานของความสัมพันธ์ดังกล่าว ฉะนั้นเครือข่ายที่เป็นกลุ่มก้อนจากความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมจึงมีพลังในการแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.1.4 ความสำคัญของทุนทางสังคม

ธนาคารโลกได้กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมที่มีผลต่อการพัฒนาว่า (1) การใช้ทรัพยากรน้อยลง ป้องกันการฉ้อโกงในการทำธุรกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลจากความไว้วางใจกัน (2) ลดความจำเป็นของธุรกิจในการตรวจสอบตัวแทนและพนักงานของตน ทำให้สามารถดำเนินกิจกรรมอื่นๆ ที่สร้างสรรค์ได้มากขึ้น (3) ความไว้วางใจกันที่มีอยู่จะสามารถทดแทนการกำหนดสิทธิในทรัพย์สินอย่างเป็นทางการได้ (4) ชุมชนและความร่วมมือกันในชุมชนจะช่วยลดการใช้สมบัติสาธารณะอย่างสิ้นเปลืองหรือไม่บำรุงรักษา (5) เป็นเสมือนการประกันภัยอย่างไม่เป็นทางการและช่วยลดความเสี่ยง โดยการแบกรับความเสี่ยงร่วมกันจะช่วยสร้างกลไกรองรับทางสังคม ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถลงทุนในกิจการที่มีความเสี่ยงแต่มีผลตอบแทนสูงได้

นอกจากนี้ ทุนทางสังคมยังถือเป็นปัจจัยหนึ่งในการเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับชุมชน เป็นทุนที่มีจำนวนมหาศาล ที่จะผลักดันการดำเนินการให้ชุมชนและท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง ผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาและแก้ไขปัญหา ตลอดจนดำเนินการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่ชุมชนและท้องถิ่น เป็นที่ฝึกหัดการบริหารจัดการของชุมชนและท้องถิ่น สร้างให้ประชาชนสำนึกและเกิดความรับผิดชอบต่อชุมชนและท้องถิ่น ถ้าชุมชนใดมีทุนทางสังคมที่สมบูรณ์มั่นคงเพียงพอเท่ากับเป็นภูมิคุ้มกันให้ชุมชนนั้นสามารถอยู่ได้เมื่อประสบภาวะวิกฤต ทั้งนี้ทุนทางสังคมที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนท้องถิ่น ได้แก่ (1) ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพ นอบน้อมต่อธรรมชาติ หรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ความเชื่ออำนาจของเรื่องศักดิ์สิทธิ์ช่วยปกป้องธรรมชาติที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งส่งผลให้ชุมชนสามารถดำรงรักษาธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ความสมถะสันโดษที่เป็นรากฐานทางพุทธศาสนา จิตสำนึกในการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ฯลฯ (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสร้างสรรค์และสั่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน การจัดการทรัพยากรศิลปหัตถกรรมการอยู่อาศัย เป็นต้น ภูมิปัญญาของชุมชนมีแง่มุมรายละเอียดที่น่าสนใจ เช่น เป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง และใช้วิจรรย์ญาณที่แตกต่างจากการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก เช่น การใช้ทฤษฎีเพื่อเข้าถึงสัจธรรม เป็นต้น (3) ผู้นำทางปัญญาของชุมชนหรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพ อันได้แก่ ผู้อาวุโส พระ หมอพื้นบ้าน หรือ ผู้นำเกษตรกร เป็นต้น (4) โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ ซึ่งเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น ระบบครอบครัว ระบบเครือญาติ ระบบผู้อาวุโส (5) ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการ

จัดการทรัพยากร อันเป็นสิทธิการใช้และการดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินร่วม (Common Property) ของชุมชน สิทธิชุมชนดังกล่าวเป็นตัวควบคุมไม่ให้สมาชิกในชุมชนใช้ทรัพยากรโดยเสรี ขาดการรับผิดชอบต่อส่วนรวม (6) สถาบันชุมชน ได้แก่ กฎ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม และจิตสำนึกร่วม ซึ่งหมายถึง องค์กรชุมชนที่ควบคุมดูแลให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่าและระบบคิดที่เป็นอยู่ (7) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมอันเป็นที่มาของภูมิปัญญา และวิถีคิดที่แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศน์และเงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจ และการเมือง อันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและถ่ายทอดประสบการณ์ ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมโดยรวม (8) กลุ่มและองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะในภาคประชาสังคม เช่น องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายประชาชน ฯลฯ ล้วนก่อให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมโดยรวม (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2543: 33-34)

การวิจัยนี้ให้ความสนใจกรอบแนวคิดของทุนทางสังคมในรูปแบบความสัมพันธ์ที่เป็นเครือข่าย ความไว้วางใจ และบรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งประกอบขึ้นจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมและความเชื่อของท้องถิ่น ที่เชื่อมโยงบุคคลในชุมชนและนำไปสู่การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน กรอบแนวคิดนี้สามารถนำมาเป็นแนวทางการวิเคราะห์ในการศึกษาการใช้ทุนทางสังคมในการสร้างกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์เพื่อปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นได้ เนื่องจากในภาวะที่ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์นั้น ชาวบ้านมีประสบการณ์การจัดการใช้ทรัพยากรดังกล่าวผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นจากเงื่อนไขของความเชื่อ และค่านิยมของคนในชุมชนอันเป็นทุนทางสังคมที่เข้าไปมีบทบาทผ่านการเชื่อมโยงเครือข่ายของชาวบ้านในการร่วมกันปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ของชุมชนครอบครอง โดยอาจมีการแปรเปลี่ยนไปตามสภาพของบริบททรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ และสังคมที่ปรับเปลี่ยนไป

2.2 แนวคิดประชาสังคม (Civil Society)

2.2.1 ความหมายของประชาสังคม

Putnam (อ้างถึงใน กาญจนกร สามเมือง, 2551: 32) ได้กล่าวถึงประชาสังคมว่า ประกอบด้วยเครือข่ายของกลุ่มหรือสมาคมของประชาชน บรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนประโยชน์และความไว้วางใจทางสังคม ที่มีผลให้เกิดการร่วมมือแบบเต็มอกเต็มใจในระดับสูงระหว่างคนในกลุ่มหรือสังคม โดยที่ประชาชนถูกดึงให้เข้าไปเกี่ยวข้องในเรื่องการส่วนร่วม โดยมีความสัมพันธ์ต่อกันแบบเท่าเทียมกัน ไม่ใช่แบบเหลื่อมล้ำกัน นอกจากนี้ เขายังได้ให้ข้อสังเกตว่า ประชาสังคมมี

ความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งที่มาของทุนทางสังคมแหล่งหนึ่ง ซึ่งมีผลให้ทุนทางสังคมมากขึ้นหรือลดลง อีกทั้งมองว่าทุนทางสังคมยังเป็นเป้าหมายความสำเร็จขององค์กรอีกด้วย

ชูชัย ศุภวงศ์ (2540 อ้างถึงใน เพทาย พรล้วนประเสริฐ, 2542: 9) ให้ความหมายของประชาสังคมว่า หมายถึง การที่ผู้คน สังคม สภาพการณ์ หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนและยากแก่การแก้ไข โดยมีวัตถุประสงค์ในการนำไปสู่การก่อจิตสำนึกของประชาชน (Civic Consciousness) ร่วมกัน เป็นกลุ่มหรือองค์กรภาคประชาชน (Organization/Civic Group) ทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจ เอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นการระดมทุนด้านต่าง ๆ ร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดได้ด้วยการดำเนินการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรัก ความสมานฉันท์เอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการบริหารจัดการที่ยืดหยุ่น โดยการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย นอกจากนี้ เขายังได้เสนออีกว่า ปัจจุบันขบวนการประชาสังคมของไทยได้มีการพัฒนาและความเข้มแข็ง รวมทั้งเชื่อมโยงเครือข่ายกันมากพอสมควร โดยเฉพาะเครือข่ายของชาวบ้านและเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนที่กำลังมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนา เพื่อการแก้ปัญหาในด้านต่าง ๆ ของสังคม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม การทำเกษตรทางเลือก เป็นต้น

ณัฐพงษ์ คันธรส (2552: 13-14) ได้อธิบายว่า ประชาสังคมเป็นการรวมตัวกันเองของประชาชน ก่อให้เกิดเป็นกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชนแบบหนึ่งที่ไม่เป็นทางการ โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการขับเคลื่อนเพื่อกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นทางการเมืองหรือในการสร้างจิตสำนึกเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน ภายใต้บรรยากาศของความรัก ความเอื้ออาทร และความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารและเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย และมีการจัดการที่ดี ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ อันนำไปสู่พลังในการแก้ไขปัญหา ป้องกันปัญหาพัฒนาและฟื้นฟูชุมชนและสังคมของตนเอง รวมทั้งพัฒนาศักยภาพของชุมชน สังคม หรือบุคคลให้มีความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ โดยมุ่งหวังให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ภายใต้การจัดการที่มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายประชาชน (Civic Network) ในทำนองเดียวกัน เพทาย พรล้วนประเสริฐ (2542: 9) อธิบายว่าประชาสังคมหมายถึง การรวมตัวของภาคประชาชน ที่ก่อให้เกิดเป็นกลุ่ม องค์กร หรือชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำกิจกรรมร่วมกันตามสิทธิและหน้าที่ของตนเอง ภายใต้ความเอื้ออาทร ความสัมพันธ์ของคนในกลุ่ม และความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันของชุมชน มีการติดต่อสื่อสารเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย อันนำไปสู่พลังในการแก้ไขปัญหา ป้องกันปัญหา สามารถปกป้องและ

เรียกร้องประโยชน์ให้แก่กลุ่มหรือชุมชนของตนเองได้ ภายใต้การบริหารจัดการที่มีการช่วยเหลือกันซึ่งเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552: 63) ได้แสดงมุมมองว่าประชาสังคมมีความหมายและจุดยืนที่หลากหลายเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ประชาสังคมในทุกจุดยืนต่างก็ให้ความสำคัญแก่พลังอำนาจที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน และเชื่อว่าพลังอำนาจดังกล่าวมีอยู่จริง รวมไปถึงมองว่ารัฐมิใช่ผู้เดียวที่จะมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการควบคุมและกำหนดชีวิตทางสังคม หากแต่องค์กรต่าง ๆ ในสังคม โดยเฉพาะองค์กรที่มีการเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ต่างก็มีพลังอำนาจในการกำหนดควบคุมแนวทางการพัฒนาทั้งสิ้น

จากความหมายข้างต้น สรุปได้ว่า ประชาสังคม หมายถึง การรวมตัวกันของภาคประชาชนเป็นกลุ่ม องค์กร หรือชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการสร้างจิตสำนึกที่จะแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดได้ ภายใต้ระบบการบริหารจัดการที่ยืดหยุ่น โดยการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย อันนำไปสู่พลังในการปกป้องและเรียกร้องประโยชน์ให้แก่กลุ่มหรือชุมชนของตนเองได้

2.2.2 องค์ประกอบของประชาสังคม

ณัฐพงษ์ คันธรส (2552: 29-31) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของประชาสังคมว่า มี 8 ประการดังต่อไปนี้

1) มีภูมิปัญญาของตนเอง เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ มีวัฒนธรรมที่ดีงามของชุมชน มีความพยายามที่จะพึ่งพาและพัฒนาตนเอง ตลอดจนปรับปรุงตนเองอย่างต่อเนื่อง อันเป็นการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นไปในตัวด้วย

2) มีความตระหนักและมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของชุมชนหรือประชาสังคม ทำให้มองประเด็นปัญหาของชุมชนเป็นจุดร่วม ทั้งนี้สมาชิกมักจะมีส่วนร่วมในการรับรู้ปัญหา คิดตัดสินใจวางแผนและเข้าดำเนินการในการป้องกันและแก้ไขปัญหาอย่างมุ่งมั่น โดยมีการจัดกิจกรรมเพื่อให้สมาชิกได้เห็นปัญหาด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

3) มีการรวมตัว และมีการจัดการภายในชุมชนหรือประชาสังคมด้วยตนเอง เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน โดยมีความหลากหลายของสมาชิกที่มารวมตัวกัน แลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ระหว่างกัน เกิดการผนึกกำลังจากทุกฝ่ายในชุมชน นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการซึ่งอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม และความเป็นพี่

เป็นนอ้กกันระหว่างสมาชิก รวมทั้งความไว้วางใจซึ่งกันและกันและความต้องการที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ร่วมมือร่วมใจกันในการค้นหาปัญหาและแนวทางแก้ไข อีกทั้งยังมีการจัดระบบในชุมชน โดยใช้กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มีความยืดหยุ่น

4) มีการติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยเน้นการสื่อสารในแนวราบของคนทุกระดับในชุมชนหรือประชาสังคม ด้วยการจัดให้มีการพบปะกันของสมาชิก เพื่อเปิดโอกาสในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างสม่ำเสมอ

5) มีผู้นำชุมชน ที่ปรึกษาชุมชน และคณะกรรมการสุขภาพชุมชนที่มีความพร้อมเสียสละ เข้มแข็ง เข้าใจชุมชน และเข้าใจการทำงานในการจัดการชุมชนซึ่งเป็นที่ยอมรับจากชุมชน มาทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานที่สามารถประสานให้เกิดการเรียนรู้และสร้างความรู้ใหม่ ซึ่งผู้นำชุมชนนี้อาจเป็นผู้ใหญ่บ้าน ครู พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น ผู้นำเหล่านี้ต้องเห็นความสำคัญของการให้สมาชิกในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในด้านต่าง ๆ

6) มีความสัมพันธ์ภายในชุมชนหรือประชาสังคมในแนวราบ ได้แก่ ความรู้สึกเป็นเครือญาติ เป็นพี่เป็นน้องที่คอยให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดกิจกรรมร่วมกัน ปรึกษาหารือกัน มีความเท่าเทียมกันในชุมชนหรือประชาสังคม สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิต และสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นเครือข่ายธรรมชาติที่ผู้คนพึ่งพาอาศัยกัน มีประเพณีและวิถีชุมชนที่เหมือนกัน ซึ่งจะช่วยให้ทำงานร่วมกันได้ง่าย นอกจากนี้ ยังมีการประสานพลังระหว่างกลุ่มที่เป็นทางการและไม่ทางการ โดยจุดลงตัวอยู่ที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ตัดสินใจ และเป็นผู้ดำเนินการโดยชุมชนแบบมีส่วนร่วม

7) มีกระบวนการและเครือข่ายการเรียนรู้ของประชาสังคมร่วมมือกันสร้างเครือข่าย โดยอาจแบ่งตามความสัมพันธ์ทางตรง คือ ความเป็นเครือญาติ ซึ่งเป็นเครือข่ายธรรมชาติ และความสัมพันธ์ทางอ้อม คือ กลุ่มชาวบ้านและกลุ่มสมาชิก โดยอาจใช้ความเชื่อและไว้วางใจในตัวผู้นำเป็นฐานในการเชื่อมโยงกัน เป็นเครือข่ายทางความคิด เครือข่ายกิจกรรม เครือข่ายสนับสนุนภายในชุมชนระหว่างชุมชน รวมทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการเรียนรู้ผ่านเวทีชาวบ้าน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ดำเนินไปพร้อมกับการปฏิบัติ

8) มีแรงสนับสนุน และแหล่งทุน โดยผู้ที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนชุมชนนั้นต้องเข้าใจชาวบ้าน เข้าใจวัฒนธรรมชุมชน และทำงานร่วมกับชาวบ้านได้ดี ไม่หวังผลประโยชน์หรือคิดครอบงำชุมชน ไม่มุ่งเน้นที่ตัวโครงสร้างและอำนาจ แต่เน้นที่เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่ง

ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ร่วมกัน ตลอดจนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากผู้รู้ ประชาชนชาวบ้านสาขาต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

นอกจากนั้น สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ (2540: 13-15) กล่าวว่า องค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมนั้นมี 3 ประการด้วยกัน คือ

1) จิตสำนึกประชาสังคม (Civic Consciousness) หมายถึง ความคิดและการยอมรับในเรื่องการรวมตัวกันอย่างอิสระด้วยความรัก การยอมรับในความคิดเห็นของกันและกันในอันที่จะเรียนรู้ร่วมกัน หรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่ โดยนัยนี้การรวมตัวกันจึงเป็นลักษณะหุ้นส่วนร่วมกัน (Partnership) เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่ผู้เกี่ยวข้องมีอิสระและมีการเรียนรู้ร่วมกัน

2) โครงสร้างองค์กรประชาสังคม (Civic Organization) หมายถึง กลุ่มรวมตัวกันขึ้นอาจเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ โดยเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเป็นครั้งคราวเฉพาะเรื่องต่อเรื่องก็ได้ สมาชิกอาจจะเป็นบุคคลในภาครัฐ ภาคธุรกิจ หรือภาคประชาชนก็ได้ และจำนวนสมาชิกไม่จำกัด ประเด็นที่สำคัญคือต้องมีจิตสำนึกประชาคมครบถ้วนและการมีความเป็นองค์กร หมายถึง มีระบบการจัดการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ในการปฏิบัติและนำไปสู่การแก้ปัญหา

3) เครือข่ายสังคม (Civic Network) หมายถึง โครงการและกระบวนการซึ่งเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มหรือเชื่อมโยงองค์กรประชาสังคมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ทั้งนี้ปัจจัยสำคัญของเครือข่ายประชาสังคม คือ ระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและการประชาสัมพันธ์ด้วยความสมานฉันท์ เครือข่ายประชาสังคมจะเป็นสิ่งที่ช่วยรวมพลังจิตสำนึกของสมาชิกและองค์กรประชาสังคมต่าง ๆ ให้เกิดเป็น “อำนาจที่สาม” ที่มีความเข้มแข็งในสังคมขึ้นมา

2.2.3 ประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movement)

แนวคิดประชาสังคมในปัจจุบันได้รับการอธิบายในประเด็นที่กว้างขวางมากขึ้น เนื่องจากเกิดปรากฏการณ์ทางสังคมบางอย่างที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยองค์ความรู้แบบเดิม เช่น การเกิดขึ้นของกระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิสตรี การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การเรียกร้องสันติภาพ ฯลฯ ดังที่ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540: 62-63) ได้อธิบายว่า ประชาสังคมแบบเดิมไม่สามารถให้ภาพที่สลับซับซ้อนของสังคมปัจจุบัน

ที่ประชาชนมีความตื่นตัวเรียกร้องสิทธิเสรีภาพด้านต่าง ๆ มากขึ้น ดังนั้นประชาสังคมที่กลับมาใหม่ จะต้องเป็นอิสระจากรัฐ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและกลไกตลาด เป็นเรื่องของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน เพื่อนำไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยที่เข้มข้นและมีช่องว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย เป็นการเปิดพื้นที่ทางการเมืองหรือพื้นที่สาธารณะอีกแบบขึ้นมาที่ไม่ใช่รัฐ ไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจและไม่ใช่วิถีชีวิตส่วนตัว แต่เป็นพลังที่อยู่นอกสถาบันการเมืองที่ดำรงอยู่ ประชาสังคมรูปแบบใหม่นี้จึงเป็นประชาสังคมที่มีความตื่นตัวทางการเมืองสูงและในเรื่องการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน ดังนั้นความเป็น “ประชาสังคม” ของสังคมใดจึงสามารถดูได้จากความกระฉับกระเฉงและความคึกคักตื่นตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในสังคมนั้น ๆ ว่ามีมากน้อยเพียงใดและแตกต่างกันอย่างไร

นอกจากนี้ ธีรยุทธ บุญมี (2547 อ้างถึงใน พรชัย ตระกูลวรานนท์, 2552: 63) ยังได้เสนอว่าประชาสังคมในยุคปัจจุบันนี้ไม่ได้กำหนดอยู่ในกรอบแคบ ๆ หรือเป็นการรวมตัวเพื่อกำหนดพฤติกรรมและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เท่านั้น แต่ควรจะมอง “ประชาสังคม” ในแง่ที่มีลักษณะดังนี้

- 1) เป็นพื้นที่หรือเป็นเวทีเปิด (Open Space and Stage) สำหรับการช่วงชิงการนิยาม ประเด็น ญัตติ และความเห็นสาธารณะ
- 2) เป็นช่องทางระหว่างโอกาสแห่งการเข้าถึง (Accessibility) และการแสดงออกในกระบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่การประชุมสภาท้องถิ่น ชุมชน การแสดงออกทางวัตถุ โดยใช้ช่องทางหลากหลาย เช่น อินเทอร์เน็ต หนังสือพิมพ์ ฯลฯ
- 3) เป็นชุดของกลไก เช่น การประชาพิจารณ์ การไต่สวนสาธารณะ (Public Hearing) กลุ่มองค์กรทางการเมืองและสังคม รวมทั้งขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ (New Social Movement)
- 4) เป็นชุดของกิจกรรมหรือปฏิบัติการทางสังคม หรือชุมชนใด ๆ ก็ได้ ซึ่งมีส่วนในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง
- 5) เป็นชุดของสิทธิที่ถูกต่อสู้เรียกร้องให้ขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น เช่น การขยายจากสิทธิทางการเมืองมาสู่สิทธิทางสังคม สิทธิทางวัฒนธรรม ฯลฯ
- 6) เป็นกระบวนการออกกฎหมาย หรือระบบทางกฎหมาย (Legal System) ซึ่งถูกผลักดันให้มีลักษณะเป็นตัวกลางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับสังคมหรือชุมชน

7) เป็นชุดของอุดมการณ์ที่เปิดพื้นที่แห่งการถกเถียง วิจารณ์ หรือการเห็นอกเห็นใจกัน ในการมุ่งหาความยุติธรรม ความเท่าเทียมกันและความถูกต้องมากขึ้น

8) เป็นชุดของค่านิยมหรือบรรทัดฐาน (Norms) ซึ่งเกิดขึ้น “ใหม่” เพื่อชี้ทางการปฏิบัติของผู้คนในประชาคมท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาคและระดับโลกในบางเรื่อง เช่น การอนุรักษ์ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ฯลฯ

ในขณะเดียวกัน กฤษฎา บุญชัย (2542 อ้างถึงใน กาญจนกร สามเมือง, 2551) ยังได้กล่าวถึงประชาสังคมรูปแบบใหม่ว่า ประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) เป็นเรื่องของการเคลื่อนไหวในพื้นที่การเมืองสาธารณะ ด้วยขบวนการประชาชน เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง กฎกติกา และอุดมการณ์ของสังคม เช่น การต่อต้านลัทธิทุนนิยม กลไกตลาด การคัดค้านการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อประชาชน การแสดงสิทธิไม่เชื่อฟังรัฐ (Civil Disobedience) ฯลฯ โดยเป้าหมายการต่อสู้มิได้เป็นการยึดอำนาจรัฐ หรือเข้าไปต่อสู้ในสังคมการเมืองตามกลไกรัฐ เช่น รัฐสภา พรรคการเมือง ศาล กฎหมาย ราชการ แต่สนใจพื้นที่การเมืองสาธารณะเพื่อการเปลี่ยนแปลง และให้วาทกรรมของประชาชนได้ยึดพื้นที่ทางความคิดและวัฒนธรรมของสังคม อันจะนำไปสู่การปรับสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐ ทูน และประชาชนเสียใหม่ นอกจากนี้ กฤษฎา บุญชัย ยังได้สรุปภาพของกระบวนการประชาสังคมเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1) ประชาสังคม คือพื้นที่การเมืองสาธารณะของประชาชน ซึ่งกำเนิดมาจากการก่อตัวของวัฒนธรรมชนชั้นกลาง และขยายปริมณฑลไปยังชนชั้นอื่น ๆ กลุ่มผลประโยชน์ที่หลากหลายและสนใจเข้าร่วมพื้นที่การเมืองสาธารณะนี้ ดังนั้นประชาสังคมจึงเป็นพื้นที่ที่เกิดกิจกรรม

2) เป็นกระบวนการในการสร้างพื้นที่การเมืองสาธารณะของตนเอง โดยไม่อยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ (Political Society) หรือของทุน ดังนั้นประชาสังคมจึงต้องเป็นอิสระจากรัฐและทุน

3) ประชาสังคม คือ กลุ่มปฏิบัติการ (Actor) ในภาคประชาสังคม เป็นเวทีการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งมีความหลากหลาย ซับซ้อน ทั้งความขัดแย้งและร่วมมือ โดยขึ้นอยู่กับวิธีการของฝ่ายต่าง ๆ และคุณภาพของประชาสังคมนั้น ๆ ประชาสังคมจึงไม่ได้มีความหมายแต่เป็นเวทีแห่งความสมานฉันท์เท่านั้น

จากแนวความคิดเกี่ยวกับประชาสังคมที่นำมาเสนอข้างต้น จะเห็นว่าประชาสังคมเป็นการรวมตัวกันเองของกลุ่มประชาชน ซึ่งก่อให้เกิดเป็นกลุ่มหรือองค์กรในชุมชน ที่มีความสำคัญต่อการปกป้อง/พัฒนาชุมชน โดยที่การรวมตัวดังกล่าวอยู่ภายใต้การมีจิตสำนึกร่วมของการเป็นเจ้าของชุมชน และมองเห็นปัญหาในอนาคตที่จะกระทบต่อชุมชน จึงมีลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อสร้างจิตสำนึกต่อชุมชนร่วมกัน อีกทั้งยังนำไปสู่ขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) ที่เป็นเรื่องของเคลื่อนไหวในพื้นที่การเมืองสาธารณะด้วยขบวนการของประชาชน โดยการทำกิจกรรมร่วมกัน มีรูปแบบการดำเนินการที่จะนำไปสู่การพัฒนา พื้นฟูและแก้ไขปัญหาในชุมชนได้ตามกระบวนการของประชาสังคม ไม่ใช่ตามกลไกของรัฐทั้งนี้การรวมตัวกันของประชาชนนี้ มักจะนำไปสู่การก่อจิตสำนึกประชาสังคมเป็นสิ่งที่สำคัญประการแรก และเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในการเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเกิดขึ้นของกลุ่ม การเรียนรู้ การสร้างเครือข่ายชุมชน และการเสริมพลัง (Empowerment) เพื่อแก้ไขปัญหาชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ กระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนยังเป็นส่วนสำคัญของความเป็นประชาสังคม ดังที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540: 48) ได้กล่าวไว้ว่า การพึ่งพาความเป็นประชาสังคมของสังคมใดสามารถดูได้จากความกระฉับกระเฉงและความคึกคักตื่นตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในสังคมนั้น ๆ ว่ามีมากน้อยและแตกต่างกันอย่างไร

เมื่อพิจารณาปรากฏการณ์ที่อยู่ ณ ความสนใจในการวิจัยครั้งนี้ เห็นว่าการนำแนวคิดประชาสังคมมาใช้น่าจะสะท้อนถึงการรวมตัวกันของกลุ่มชาวบ้านที่ก่อตัวขึ้นมาเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยในการก่อตัวของกลุ่มประชาสังคมดังกล่าวนี้ล้วนเกิดขึ้นจากจิตสำนึกร่วมของการเป็นเจ้าของพื้นที่ ซึ่งได้รับผลกระทบจากโครงการของรัฐผ่านการดำเนินงานโดยกลุ่มทุน ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงตระหนักถึงผลกระทบของปัญหาที่จะเกิดขึ้นแก่ชุมชนในอนาคต ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดประชาสังคมโดยตรง นอกจากนี้ กลไกการเคลื่อนไหวและแนวทางในการตอบโต้ต่อกลุ่มทุนที่บุกรุกพื้นที่ที่ชุมชนรู้สึกในความเป็นเจ้าของ ยังแสดงให้เห็นถึงประชาสังคมในรูปแบบใหม่ที่ใช้อธิบายกระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนที่นับวันจะมีมากขึ้นในสังคมยุคปัจจุบัน เช่น การใช้เวทีของประชาสังคมในการปฏิบัติการปกป้องและเรียกร้องประโยชน์ให้แก่ชุมชนของตนเอง มีการรวมตัวกันเพื่อส่วนรวมตามสิทธิและหน้าที่ของตน ด้วยจิตสำนึกในตัวเอง ผ่านความรู้สึกรักและเป็นเจ้าของชุมชน มีการเสริมสร้างพลังที่จะสามารถปกป้องเรียกร้องประโยชน์แก่ชุมชนของตนเองได้ ภายใต้การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่มีกลุ่มและองค์กรต่าง ๆ เข้ามาให้การสนับสนุนแก่กลุ่มชาวบ้าน ดังนั้นกรอบ

แนวคิดของประชาสังคมจึงสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาปรากฏการณ์ของการรวมกลุ่มของชาวบ้าน เพื่อเป็นพื้นที่ในการแสดงออกของประชาชนที่มีส่วนร่วมในการปกป้องและแก้ไขปัญหาของชุมชน อีกทั้งยังเป็นกรอบในการศึกษากระบวนการประชาสังคมผ่านการเคลื่อนไหวที่ชุมชนท้องถิ่นใช้เป็นกลไกต่าง ๆ ในการตอบโต้ต่อกลุ่มทุนเพื่อปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่นของตน โดยเน้นไปยังองค์ประกอบที่สำคัญ ๆ ได้แก่ จิตสำนึกร่วมในการแก้ปัญหา กลุ่มเครือข่ายกิจกรรม และยุทธวิธีการต่อสู้/การเคลื่อนไหวภาคประชาชนร่วมกับองค์กรภายนอก

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเห็นว่าทั้งแนวคิดทุนทางสังคมและแนวคิดประชาสังคมมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เพราะการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายของชุมชนเกิดขึ้นได้จากเงื่อนไขสำคัญของทุนทางสังคมที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านผ่านบริบทด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิมในชุมชน และการสนับสนุนจากทุนภายนอก อันจะส่งผลให้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวมีพลังมากขึ้น และทำให้การเคลื่อนไหวมีประสิทธิผลมากขึ้น โดยนัยนี้ ทุนทางสังคมจึงเป็นแนวคิดตั้งต้นที่ก่อให้เกิดประชาสังคมตามมา ผ่านการมีจิตสำนึกถึงความเป็นเจ้าของชุมชน และสำนึกว่าตนเป็นเจ้าของทรัพยากรและมีสิทธิในการได้ไปร่วมจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นการตระหนักถึงอนาคตของชุมชนร่วมกัน อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ในการเคลื่อนไหวแสดงออกเพื่อการปกป้องและร่วมกันแก้ไขปัญหา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องของเคลื่อนไหวด้วยขบวนการประชาชนในประเด็นที่หลากหลาย เช่น การคัดค้านการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อประชาชน เป็นการแสดงสิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ โดยที่เป้าหมายการต่อสู้มิได้เป็นการเข้าไปต่อสู้ในระบบการเมืองผ่านกลไกของรัฐ แต่สนใจพื้นที่การเมืองสาธารณะ เพื่อให้ประชาชนได้ยึดพื้นที่แสดงความคิดและดำเนินการเคลื่อนไหวตามวัฒนธรรมของแต่ละสังคม อันจะนำไปสู่การปรับสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และประชาชนเสียใหม่ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าแนวคิดทั้งสองส่วนสอดคล้องเกี่ยวข้องกันและสามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาปรากฏการณ์การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนคลองทะเลได้เป็นอย่างดี โดยสามารถทำความเข้าใจผ่านการศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวบนฐานของทุนทางสังคมของชุมชนคลองทะเล ด้วยการพิจารณาถึงบริบทด้านต่าง ๆ ที่ช่วยให้เกิดการยึดโยงเป็นกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล และกลุ่มเครือข่ายที่ขยายกว้างออกไป อันน่าจะมีผลต่อภาคปฏิบัติการในการเคลื่อนไหวร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ ผ่านเวทีการต่อสู้ของประชาสังคม ตอบโต้อย่างมีพลังมากขึ้นกับกลุ่มทุนเพื่อการปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่นตน

2.3 แนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

2.3.1 ความหมายของการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ได้ให้ความหมายของ “การปกป้อง” ไว้ว่า เป็นการ “คุ้มครองป้องกัน” ในขณะที่ คำว่า ทรัพยากรหรือทรัพยากรธรรมชาติ มักเข้าใจกันว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งมีความหลากหลายมาก เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชพันธุ์ ทะเล แม่น้ำลำคลอง ฯลฯ ซึ่งคำว่า ทรัพยากร พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายว่า สิ่งอันเป็นทรัพย์ทั้งปวง นอกจากนี้ Rambo (1991 อ้างถึงใน สวรินทร์ เบญญ์เด็มอะห์ลี, 2555) ได้อธิบายว่า ทรัพยากร เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ เป็นโครงสร้างทางความคิด และทางวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยทรัพยากรเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ได้กำหนดคุณค่าให้กับทรัพยากรนั้น ๆ หากพิจารณาจากความหมายของคำที่เกี่ยวข้องดังกล่าว การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ จึงหมายถึงกระบวนการในการคุ้มครองป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่สิ่งอันเป็นทรัพย์ทั้งปวงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ แม่น้ำ เป็นต้น

แนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติมีมานานแล้ว เริ่มตั้งแต่ความคิดเกี่ยวกับประชากรกับทรัพยากรโดยเน้นความคิดสำคัญของแหล่งอาหารของ Malthus ซึ่งเสนอขึ้นมาในศตวรรษที่ 18 ตลอดงานเขียนของ Hardin (quoted in Pretty, 2003) ในปี 1968 ว่าด้วยสถานการณ์ที่ทรัพยากรซึ่งเป็นทรัพย์สินร่วม (Common Property) มีความเสี่ยงต่อการถูกทำลายสูง ส่งผลให้มีข้อเสนอตามแนวคิดที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติต้องได้รับการปกป้องคุ้มครองจากการกระทำของผู้คนที่ก่อให้เกิดอันตราย ถือเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับกันอย่างแพร่หลาย จึงเกิดเป็นข้อเสนอที่มีอิทธิพลต่อผู้จัดทำนโยบายซึ่งสนับสนุนให้ภาครัฐเข้ามามีการจัดการทรัพยากร จนทรัพยากรถูกมองว่าเป็นของรัฐ ในขณะที่เดียวกันก็มีกลุ่มที่เสนอให้มีการจัดการโดยภาคเอกชน อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอทั้ง 2 แนวดังกล่าวได้ถูกตั้งคำถามและมีข้อโต้แย้งให้เห็นผ่านงานศึกษาวิจัยหลายฉบับ ทั้งนี้เพราะพบว่าชุมชนหลายแห่งทั้งในอดีตและเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบันได้แสดงศักยภาพในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน (Collective Action) สำหรับการจัดการทรัพยากรสาธารณะได้เป็นอย่างดี และมีความยั่งยืนในระยะยาว (Pretty, 2003)

แม้กรอบแนวคิดที่ว่า การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติควรเป็นหน้าที่ของรัฐเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับและยึดถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน แต่ก็ถูกตั้งคำถามและเกิดข้อวิพากษ์อย่างมาก เนื่องจาก

บางมาตรการหรือแนวทางที่รัฐใช้บางส่วนกลับสร้างปัญหาในการทำลายวิถีการดำรงชีวิตและการจัดการทรัพยากรของคนในชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนเป็นการเบียดขับชุมชนให้ออกห่างจากสิทธิที่คนในชุมชนท้องถิ่นพึงมีพึงได้จากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงเกิดข้อเสนอใหม่ขึ้นมาด้านกรอบแนวคิดการดำเนินงานของรัฐ ดังจะเห็นได้จากแนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน และแนวคิดสิทธิชุมชนในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม แนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐยังคงมีความสำคัญแต่ควรมุ่งความสนใจไปที่บทบาทของกระทรวงที่ดูแลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นหน่วยงานระดับกระทรวงของรัฐที่มีหน่วยงานย่อยอีกหลายกรมที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ซึ่งดูแลในส่วนของทรัพยากรในพื้นที่ทะเลและชายฝั่ง ซึ่งเน้นพื้นที่ของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ในที่นี้จะขอทบทวนมาตรการและแนวทางการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของหน่วยงานรัฐได้ดังนี้

2.3.2 การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐ: แนวทางดำเนินการเกี่ยวกับการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (2557) มีแนวทางและมาตรการการคุ้มครองป้องกันทรัพยากรธรรมชาติในส่วนของป่าชายเลน โดยมีการที่ดำเนินการ ดังต่อไปนี้

- 1) มาตรการด้านการป้องกัน เช่น จัดทำแนวเขตป่าชายเลนโดยการขุดคูหรือแพรก มีการลาดตระเวนเชิงคุณภาพโดยชุดปฏิบัติการ มีการเพิ่มช่องทางในการรับแจ้งเบาะแสการบุกรุก สร้างเครือข่ายด้านการข่าว
- 2) มาตรการด้านการปราบปรามด้วยการบังคับใช้กฎหมายที่เข้มข้น
- 3) มาตรการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน ด้วยการจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายในการอนุรักษ์
- 4) มาตรการการตรวจสอบพื้นที่และการตรวจพิสูจน์เอกสารสิทธิที่ดิน
- 5) การติดตามผลคดีเกี่ยวกับการกระทำความผิด
- 6) กรณีที่มีผู้บุกรุกกระทำความผิดกฎหมายเกี่ยวกับการป่าไม้ จะมีการจับกุมดำเนินคดี และหากเป็นกรณีคดีร้ายใหญ่และมีผู้มียศพลจะมีการดำเนินการโดยการสนธิกำลังร่วมกับหน่วยงาน

ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ และ กระทรวงมหาดไทย

การดำเนินการในการคุ้มครองป้องกันทรัพยากรป่าชายเลน ของกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง จะดำเนินการอย่างต่อเนื่องทุก ๆ ปี โดยอาจปรับเปลี่ยนมาตรการและวิธีการให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อเป้าหมายในการรักษาคงไว้ซึ่งป่าชายเลนให้คงอยู่สืบไป

นอกจากนี้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2557) ยังมีแผนปฏิบัติตามข้อสั่งการ และนโยบายเร่งด่วนของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1) ป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่า ลำสัตว์และตัดไม้ สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน ในการรักษาแหล่งต้นน้ำ ฝืนป่า สัตว์ป่า และเร่งฟื้นฟูพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม

2) ใช้มาตรการปราบปราม โดยการบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัดต่อผู้กระทำความผิดและลงโทษเจ้าหน้าที่ทุกระดับชั้นที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการกระทำผิดอย่างเฉียบขาดและรวดเร็ว

3) ให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาการลักลอบตัดไม้พะยุง และสำรวจพะยุงของกลางเพื่อเตรียมการแปรรูปและส่งมอบให้รัฐบาลเพื่อใช้ประโยชน์

4) ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาการถือครองสิทธิ์ที่ดินซับซ้อนอันเนื่องมาจากการออกเอกสารสิทธิ์ แผนที่ ข้อกฎหมาย และการทุจริตของเจ้าหน้าที่ ฯลฯ

สำหรับแนวทางในการป้องกันการขยายพื้นที่บุกรุกของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้

1) วางแผนป้องกันปัญหาการบุกรุกพื้นที่ ทั้งปัญหาการบุกรุกพื้นที่จากราษฎร และปัญหาการบุกรุกพื้นที่จากนายทุน (สิ่งก่อสร้าง) ทั้งนี้ ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้เน้นแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ราบที่มีนายทุนหนุนหลังและกรณีที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ก่อน

2) วางแผนรวบรวมที่ดิน ให้ทุกหน่วยงานในสังกัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง รวบรวมข้อมูลทั้งหมดส่งให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อนำไปวางแผนจัดสรรพื้นที่ทำกิน ให้แก่ราษฎรที่ไม่มีพื้นที่ทำกินต่อไป

ทั้งนี้ แนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐถือเป็นสิ่งหนึ่งที่ถูกตั้งคำถามอย่างมาก จึงมีความท้าทายต่อการศึกษา เพื่อหาคำตอบถึงผลและปัญหาการทำลาย ประกอบกับมีการให้ความสนใจกับแนวทางการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนและแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนมากขึ้นในระยะหลัง ซึ่งแนวทางใหม่นี้มีฐานทุนทางสังคมเป็นฐานรากในการขับเคลื่อน จึงควรทำความเข้าใจกับ

แนวคิดและแนวทางเกี่ยวกับการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติที่มีความแตกต่างจากรัฐด้วย โดยเฉพาะแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม

2.3.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรสินร่วม

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรสินร่วมได้รับการกระตุ้นครั้งแรกโดย Garrett Hardin (1968 อ้างถึงใน ชล บุนนาค, 2555) ซึ่งตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับปัญหาของทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของถือกรรมสิทธิ์ชัดเจนเป็นรายบุคคล โดยตั้งอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่า หากปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ไปโดยไม่มีการควบคุมจากรัฐ หรือมีการมอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรนั้นให้แก่เอกชน ทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะถูกใช้จนหมดสิ้นเพราะไม่มีใครสนใจดูแลรักษา และผู้ใช้แต่ละคนก็จะพยายามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นให้มากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้ เพราะไม่รู้ว่าหากเผื่อรอถึงอนาคตแล้ว วันข้างหน้าจะมีทรัพยากรนั้นให้ใช้ประโยชน์อีกหรือไม่ แนวคิดนี้เรียกสั้นๆ ว่า “โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม” (The Tragedy of the Commons) (ชล บุนนาค, 2555)

อย่างไรก็ดี ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา นักวิชาการจำนวนมากในหลากหลายสาขาได้ให้ความสนใจศึกษาเพื่อตอบคำถามว่าแท้จริงแล้วผู้ใช้ทรัพยากรตกอยู่ภายใต้กับดักของความมีเหตุมีผลจริงหรือไม่ งานศึกษาจำนวนมากเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรขนาดเล็กและขนาดกลางพบว่า ในหลายกรณีผู้ใช้ทรัพยากรสามารถจัดการในฐานะเป็นทรัพยากรสินร่วม (Common Property) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนกระทั่งหลังปี 1986 จากการประชุมวิชาการของ National Academy of Sciences ในสหรัฐอเมริกา ภายใต้อำนาจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรกรรมสิทธิ์ร่วมหรือทรัพยากรสินร่วม (Panel on Common Property Resources Management) ทีมของ Elinor Ostrom ที่ Indiana University จึงได้ทำการรวบรวมและสังเคราะห์กรณีศึกษาการจัดการทรัพยากรประเภทนี้ในบริบทของพื้นที่ต่าง ๆ ทำให้ได้ฐานข้อมูลชุดใหม่ขึ้นมา

Ostrom (1990 อ้างถึงใน ชล บุนนาค, 2555) ได้เสนอความเห็นว่าง สภาพความเป็นจริงเชิงประจักษ์เกี่ยวกับทรัพยากรที่เป็นทรัพยากรสินร่วม แตกต่างอย่างมากกับองค์ความรู้ดั้งเดิมเพราะองค์ความรู้ดั้งเดิมนั้นมีข้อสมมุติเกี่ยวกับปัจเจกชนและสถานการณ์ที่ปัจเจกชนเผชิญที่แคบเกินไป กล่าวคือ ผู้ใช้ทรัพยากรอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ผู้ใช้ทรัพยากรในชุมชนเดียวกันและอยู่กับทรัพยากรมานานย่อมมีความรู้เกี่ยวกับสภาพพื้นที่และผู้คนที่มากพอ มีแนวโน้มที่สามารถจัดการทรัพยากรประเภทนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ผู้ใช้

ทรัพยากรยังมีพฤติกรรมที่มีแนวโน้มจะปฏิบัติตามบรรทัดฐาน (Norm) ของชุมชนที่ตนอยู่ด้วย บรรทัดฐานดังกล่าวนี้เป็นมาตรการที่กำกับพฤติกรรมของผู้ใช้ทรัพยากรว่าสิ่งใดคือสิ่งที่ถูก ควรทำ ควรอยู่ในชุดทางเลือกของการกระทำที่จะเลือกทำ สิ่งใดเป็นสิ่งที่ผิด ไม่ควรทำ ไม่ควรอยู่ในชุดทางเลือกของการกระทำเลย ความจำเป็นที่จะต้องมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานนี้ทำให้มีการตั้งกฎกติกาบางอย่างขึ้น และชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้นก็มักจะมีบรรทัดฐานที่ให้ความสำคัญในการรักษาคำพูด ปฏิบัติตามกติกา ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าหากกติกาที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพในการจัดการ การจัดการนั้นก็จะมีโอกาสที่จะสัมฤทธิ์ผลมาก เมื่อผู้ใช้ทรัพยากรปฏิบัติตามกฎกติกาดังกล่าวนี้เป็นเวลานาน เขาก็มีโอกาที่จะรับเอาเกณตินั้นเข้ามาเป็นบรรทัดฐานภายในตัวของเขา (Internal Norm) อย่างไรก็ดี ในทุก ๆ สังคมย่อมมีทั้งคนดีและคนไม่ดี กลไกการตรวจตรา (Monitoring) และการลงโทษทางสังคม (Social Sanction) จึงมีบทบาทมากในการทำให้การจัดการทรัพยากรประเภนี้มีประสิทธิภาพ งานของ Ostrom ได้แสดงให้เห็นว่าระบบกรรมสิทธิ์ชุมชน สามารถจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมได้สำเร็จโดยปราศจากการควบคุมด้วยอำนาจจากส่วนกลางหรือการทำให้ทรัพยากรรวมกลายเป็นทรัพย์สินเอกชน (ชล บุนนาค, 2555)

ทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วม (Common Property Resources) หรือบางครั้งเรียกว่า ทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources) เป็นประเภทของสินค้าทางเศรษฐศาสตร์ลักษณะหนึ่ง มีลักษณะบางประการเหมือนสินค้าเอกชน และบางประการเหมือนเป็นสินค้าสาธารณะ กล่าวคือ การเข้าถึงทรัพยากรร่วมมีลักษณะกีดกันได้ยากมาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่ (แต่ใช้ว่าจะเป็นไปได้ ขึ้นอยู่กับกติกาการใช้และเทคโนโลยี) ในขณะเดียวกัน ตัวทรัพยากรเองมีลักษณะต้องแข่งขันในการเก็บเกี่ยวเพื่อการบริโภค (Rivalrous) ยิ่งบริโภคหรือเก็บเกี่ยวมาก จำนวนทรัพยากรที่ใช้ได้ก็จะน้อยลงเรื่อย ๆ ตัวอย่างของทรัพยากรร่วม ได้แก่ ป่าและทรัพยากรจากป่า ปลา ชนิดต่าง ๆ ในแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เป็นต้น ฉะนั้น ปัญหาอันเกิดจากการที่มีผู้ใช้ทรัพยากรมากเกินไป และปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดีจึงเป็นปัญหาของการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วม ขณะเดียวกันผู้ใช้ก็ไม่มีแรงจูงใจที่จะดูแลรักษา เพราะไม่สามารถกีดกันคนอื่นไม่ให้ร่วมแบ่งปันต้นทุนการดูแลรักษาจากการใช้ทรัพยากรได้ (ชล บุนนาค, 2555)

งานของ Ostrom (1990 อ้างถึงใน ชล บุนนาค, 2555) ได้พยายามค้นหากฎกติกาสากลบางประการ จากกรณีศึกษาเพื่อทำความเข้าใจ และหาลักษณะร่วมในเชิงสถาบันของชุมชน ผู้ใช้

ทรัพยากรที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีลักษณะคงทนถาวรและยั่งยืน ลักษณะร่วมที่ว่่านี้เรียกว่า หลักการออกแบบกติกา (Design Principle) ซึ่งมีทั้งสิ้น 8 ประการ ได้แก่

ประการแรก ความชัดเจนของขอบเขต (Boundaries) ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ 1) ขอบเขตเกี่ยวกับผู้ใช้ คือ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรมักจะแยกแยะกันเองในชุมชนได้ว่าใคร คือ คนที่มีหรือไม่มีสิทธิ์ในทรัพยากรนั้น และ 2) ขอบเขตของทรัพยากร คือ ทรัพยากรที่ถูกจัดการนั้นมีขอบเขตชัดเจน สามารถแยกแยะได้ระหว่างขอบเขตของระบบทรัพยากรที่ชุมชนดูแล กับระบบนิเวศเชิงสังคมที่ใหญ่กว่านั้น

ประการที่สอง ความสอดคล้อง (Congruence) มี 2 ส่วน เช่นกัน คือ 1) ความสอดคล้องระหว่างกติกาว่าด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และบำรุงรักษาระบบทรัพยากรกับเงื่อนไขทางสังคม และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ 2) ความสอดคล้องกันระหว่างประโยชน์ที่สมาชิกจะต้องสอดคล้องกับต้นทุนที่ลงไปด้วย

ประการที่สาม คนส่วนใหญ่ที่ได้รับผลจากการจัดการทรัพยากร มีสิทธิ์ร่วมตัดสินใจและปรับปรุงกฎกติกาในการจัดการทรัพยากร (Collective Choice Arrangements)

ประการที่สี่ การสอดส่องดูแล (Monitoring) มี 2 ส่วน ดังนี้ คือ 1) มีการสอดส่องดูแลพฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และการบำรุงรักษาระบบทรัพยากรของผู้ใช้ทรัพยากรว่าเป็นไปตามกติกาที่วางไว้หรือไม่ และ 2) มีการสอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากรอย่างสม่ำเสมอ

ประการที่ห้า การลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป (Graduated Sanction) คือ หากสอดส่องดูแลแล้ว พบผู้กระทำผิด การลงโทษในครั้งแรก ๆ จะค่อนข้างเบามาก ในขณะที่การลงโทษผู้กระทำผิด ละเมิดกฎซ้ำซากจะมีความรุนแรงเพิ่มขึ้น

ประการที่หก มีกลไกในการจัดการความขัดแย้ง (Conflict Resolution Mechanism) ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากร จะมีกลไกในการจัดการความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้อย่างกันเอง หรือผู้ใช้กับเจ้าหน้าที่รัฐที่รวดเร็วและมีต้นทุนต่ำ

ประการที่เจ็ด รัฐบาลรับรู้และให้สิทธิแก่ผู้ใช้ทรัพยากรในการวางกติกาการใช้ และจัดการทรัพยากร (Minimal Recognition of Right)

ประการที่แปด กติกาและการจัดการทรัพยากรเชื่อมโยงและสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า (Nested Enterprise) ทั้งนี้ เนื่องจากระบบทรัพยากรและการจัดการทรัพยากรเองตั้งอยู่และ

เชื่อมโยงกับระบบนิเวศเชิงสังคมที่ใหญ่กว่านั้น ระบบการจัดการและกติกาจึงจำเป็นต้องสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า

มุมมองดังกล่าวของ Ostrom ชี้ให้เห็นว่า การจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมนั้นสามารถเป็นไปได้ และมีประสิทธิภาพดีกว่า หากการจัดการและกฎกติกาในการจัดการนั้นดำเนินการโดยผู้ใช้ทรัพยากรเองอย่างสมัครใจ ทั้งนี้เนื่องจากในความเป็นจริงแล้ว คนสามารถร่วมมือกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมที่ดีสำหรับทุกฝ่ายได้ หากมีโอกาสได้คุ้ยปรึกษาหารือกัน เนื่องจากผู้ใช้ทรัพยากรมีความรู้ในเชิงพื้นที่ของระบบนิเวศ และรู้จักกับผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่น ทำให้สามารถออกแบบกติกาซึ่งเป็นที่ยอมรับและเหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ด้วย

2.3.4 การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนและสิทธิชุมชนในการปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติ

คำว่า “สิทธิ” ในสังคมไทยตามความหมายในพจนานุกรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) แปลว่า “อำนาจอันชอบธรรม อำนาจที่กฎหมายรองรับให้กระทำการใด ๆ โดยสุจริตได้อย่างอิสระ แต่ต้องไม่กระทบกระเทือนถึงสิทธิของคนอื่น”

ในส่วนของความหมายของสิทธิชุมชน ในประเทศไทยมีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่าน โดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2550 อ้างถึงใน รจนา คำดีเกิด, 2554) ได้ให้ความหมายของสิทธิชุมชน ไว้ว่า คือ สิทธิในการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคม โดยการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นกับสิทธิชุมชนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด ส่วน เสน่ห์ จามริก (2547) ได้ให้ความหมายของสิทธิชุมชนว่า เป็นการให้ชุมชนชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตของตัวเอง อย่างเป็นอิสระและมีอัตลักษณ์ เนื่องจากในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจำเป็นต้องเรียนรู้ถึงสภาพของชุมชนที่เขาอาศัยอยู่ รวมทั้งทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ โดยต้องเชื่อมสิ่งที่มีอยู่กับความต้องการของพวกตนและความคาดหวังจากโลกภายนอก รวมทั้งรู้เท่าทันที่จะปกป้องสิทธิของตน ในขณะเดียวกันก็ใช้สิทธิที่จะพิสูจน์ให้โลกเห็นว่าคนในชุมชนสามารถทำประโยชน์ให้กับโลกได้ อย่างน้อยที่สุดก็เพื่อปกป้องรักษาทรัพยากรของโลกไว้ ในขณะเดียวกัน ยศ สันตสมบัติ (2536: 43) ได้อธิบายถึงสิทธิชุมชนว่า ไม่ใช่ระบบกรรมสิทธิ์ตามที่เราเข้าใจกันตามกฎหมายตะวันตก แต่เป็นสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรซึ่งดำรงอยู่ควบคู่กับหน้าที่ในการดูแลรักษา โดยเป็นกฎเกณฑ์พื้นฐานของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมาแต่เดิม ดังนั้นการรับรองสิทธิชุมชนจึงเป็นการส่งเสริมและพัฒนารากเหง้าของ

ประชาธิปไตยในระดับรากฐาน นอกจากนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545: 21) ได้กล่าวถึงแนวคิดสิทธิชุมชน โดยนำไปเชื่อมโยงกับวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนว่า เป็นขบวนการทางสังคมที่ให้ความสำคัญกับระบบต่าง ๆ มีฐานอยู่บนชุมชนชนบท โดยเป็นแนวคิดที่สนับสนุนทางเลือกการพัฒนาให้แตกต่างไปจากแนวทางกระแสหลัก เพื่อปกป้องสิทธิชุมชนจากการรุกรานของแนวคิดปัจเจกบุคคลภายใต้ระบบตลาดเสรี ทั้งนี้คนในชุมชนสามารถฟื้นฟูความแข็งแกร่ง ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมของชุมชนให้สังคมในวงกว้างได้ยอมรับและเคารพในวัฒนธรรมระบบคุณค่า และภูมิปัญญาของชุมชน อันเป็นชนกลุ่มน้อยที่ถูกกีดกันหรือกดขี่จากสังคมใหญ่

ในกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 (ฐานข้อมูลการเมืองการปกครองแห่งสถาบันพระปกเกล้า, 2554) ได้บัญญัติเกี่ยวกับสิทธิชุมชนไว้ใน มาตรา ๖๖ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมของชุมชนให้สังคมในวงกว้างได้ยอมรับและเคารพในวัฒนธรรมระบบคุณค่า และภูมิปัญญาของชุมชน อันเป็นชนกลุ่มน้อยที่ถูกกีดกันหรือกดขี่จากสังคมใหญ่

ในกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 (ฐานข้อมูลการเมืองการปกครองแห่งสถาบันพระปกเกล้า, 2554) ได้บัญญัติเกี่ยวกับสิทธิชุมชนไว้ใน มาตรา ๖๖ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมของชุมชนให้สังคมในวงกว้างได้ยอมรับและเคารพในวัฒนธรรมระบบคุณค่า และภูมิปัญญาของชุมชน อันเป็นชนกลุ่มน้อยที่ถูกกีดกันหรือกดขี่จากสังคมใหญ่

“บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน” ขณะเดียวกันใน มาตรา ๖๗ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมของชุมชนให้สังคมในวงกว้างได้ยอมรับและเคารพในวัฒนธรรมระบบคุณค่า และภูมิปัญญาของชุมชน อันเป็นชนกลุ่มน้อยที่ถูกกีดกันหรือกดขี่จากสังคมใหญ่

“สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม”

นอกจากนั้น มุลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (2543 อ้างถึงใน รจนา คำดีเกิด, 2554) ได้อธิบายถึงสิทธิชุมชน ทั้งในเรื่องความหมาย ลักษณะ อุดมการณ์ และปรากฏการณ์ ดังต่อไปนี้ (1) สิทธิชุมชน คือ ข้อตกลง กฎเกณฑ์ทางสังคม หรืออาจพัฒนาสู่ความเป็นสถาบันร่วมกันของกลุ่มคน เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร การจัดการทางเศรษฐกิจ สังคม และอื่น ๆ (2) สิทธิชุมชนเป็นรูปแบบสิทธิเชิงซ้อน หมายความว่า ภายใต้ข้อตกลงจัดการร่วมของชุมชน จะมีสิทธิหลายประเภทแต่สัมพันธ์กัน เช่น สิทธิการครอบครอง สิทธิการใช้ สิทธิการจัดการ สิทธิแต่ละประเภทถูกจัดขึ้นมาจากความสัมพันธ์กัน ภายใต้ความเป็นชุมชน (3) สิทธิชุมชนมีลักษณะเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นสำคัญ แต่ไม่กีดกันการมีส่วนร่วมจากภายนอก เพียงแต่มีการสร้างเงื่อนไขหรือกฎกติกาควบคุมการใช้จากภายนอกไม่ให้ละเมิดสิทธิของชุมชน (4) อุดมการณ์ของสิทธิชุมชนวางอยู่บนหลักพื้นฐานว่าด้วยความยั่งยืน และความเป็นธรรม โดยให้สมาชิกชุมชนได้มีส่วนร่วมในการเข้าถึงทรัพยากรและได้รับการแบ่งปันทรัพยากรอย่างเป็นธรรม การที่ชุมชนจะอยู่รอดได้ต้องอยู่บนพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

ไม่ใช่บริบทให้หมดไป (5) สิทธิชุมชนบนเนื้อหาที่หลากหลาย เรื่องที่โดดเด่นที่สุดคือการเคลื่อนไหว เรื่องป่าชุมชนและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร นอกจากนั้น ยังมีอีกหลายมิติ เช่น การเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยของชุมชนแออัด กลุ่มออมทรัพย์ เศรษฐกิจชุมชน สิทธิสตรี ประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ฯลฯ (6) สิทธิชุมชนเป็นขบวนการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยจากรากหญ้า ที่เกิดขึ้นในบริบทของโครงสร้างทางอำนาจในสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน การรวมศูนย์อำนาจ และการครอบงำทางวัฒนธรรมจากภายนอกที่กลืนความหลากหลายและกีดกันชุมชนท้องถิ่นออกไปสู่ภาวะชายขอบ ดังนั้น สิทธิชุมชนจึงเป็นการต่อสู้เพื่อปรับสัมพันธภาพทางอำนาจ โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อผลักดันไปสู่ความเป็นพหุลักษณะ สังคมประชาธิปไตยหรือสังคมที่เคารพความหลากหลายในเรื่องของสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (Community Rights on Natural Resource Management) ในมิตินิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) นิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) และแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน (Human Rights)

กฤษฎา บุญชัย (2550) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของแนวคิดสิทธิชุมชนว่า ประวัติศาสตร์ของแนวคิดสิทธิชุมชนเกิดขึ้นในบริบท 2 ประการคือ (1) การรวมศูนย์อำนาจของรัฐในการจัดการทรัพยากร ทั้งเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและรักษาอำนาจของรัฐ และ (2) การแปลงทรัพยากรของสาธารณะและของชุมชนให้กลายเป็นของปัจเจก เพื่อเปลี่ยนรูปให้เป็นสินค้าในระบบตลาดที่มีกลุ่มทุนผูกขาด ทั้งนี้เขาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ที่ผ่านมาการสูญเสียฐานทรัพยากรอันเป็นฐานชีวิตของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นทำให้เกิดปัญหาความยากจน การสูญเสียอัตลักษณ์และศักดิ์ศรี เกิดความขัดแย้ง และทำให้ความเป็นชุมชนแตกสลาย ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดการเคลื่อนไหวของขบวนการชุมชนท้องถิ่นขึ้นเพื่อรื้อฟื้นและปกป้องฐานทรัพยากรของตนเอง ดังนั้นการเรียกร้องสิทธิในรูปแบบต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยใช้ฐานคิดเชิงนิเวศการเมืองในการทำความเข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างของการจัดการทรัพยากรและการต่อสู้ทางชนชั้นต่อปัญหาดังกล่าว ขบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนนี้ได้อาศัยแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนที่เป็นหลักสากล ซึ่งอิงกับหลักสิทธิของปัจเจกมาปรับสร้างใหม่เป็นสิทธิชุมชน และเชื่อมโยงแง่มุมสิทธิทางการเมืองกับสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน โดยมีที่น่าสนใจคือ การต่อสู้ดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่ในกรอบของวัฒนธรรมการเมือง (แบบแผนความคิด และวิถีปฏิบัติด้านอำนาจในสังคมการเมือง) ของแต่ละท้องถิ่น ประเทศ หรือ ภูมิภาคเท่านั้น แต่เชื่อมโยงกับการเมืองของวัฒนธรรมด้วย (การใช้สัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับคุณค่า ความหมายทางวัฒนธรรมในการต่อสู้ทางการเมือง) ขณะที่ฝ่ายรัฐและทุนมักจะอ้างความทันสมัย ความเป็นวิทยาศาสตร์และความเป็น

สากลมากดทับวิถีชีวิตของท้องถิ่น ขบวนการสิทธิชุมชนจึงได้ใช้แง่มุมนิเวศวัฒนธรรม ทั้งในเรื่องระบบคุณค่า ความเชื่อ วิธีการจัดการทรัพยากรและการผลิตที่สัมพันธ์ กับนิเวศในแต่ละแห่งมาเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน เพื่อต่อสู้ทางนโยบาย และเสริมสร้างพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรและการผลิต ตามวิถีวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีงานที่นำเสนอลักษณะธรรมชาติของสิทธิชุมชน ที่ค้นพบจากการศึกษาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของ ไพสิฐ พาณิชนกุล (2544) ดังนี้ คือ (1) อุดมการณ์ของสิทธิชุมชน เป็นอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชน (2) กระบวนการในการเกิดขึ้นของสิทธิชุมชนที่เชื่อมโยงกับความขัดแย้งนั้น ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์ในเชิงพันธะสัญญา หากแต่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการภายในของชุมชนในแต่ละพื้นที่ ที่ทดลอง เรียนรู้และสั่งสมขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมในระดับชุมชน และในหลาย ๆ กรณี มีการเลียนแบบประสบการณ์ และผลิตซ้ำในทางความคิด (3) ตั้งอยู่บนสำนึกและความรับรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นหลัก ดังนั้น จึงมักจะไม่ทำให้ปรากฏในรูปของบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร (4) กลไกในการบังคับเป็นไปโดยอาศัยวิธีการของแต่ละชุมชน ผ่านระบบความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน (5) สิทธิชุมชนเป็นความพยายามของชุมชนที่จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน ให้สอดคล้องกับการผลิตที่สมาชิกทุกคนสามารถเข้าถึงได้และมีทางเลือก (6) สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่มีเงื่อนไข ไม่ใช่สิทธิเด็ดขาด ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งหมดที่มีอยู่ในชุมชน (7) สิทธิชุมชนมักจะมีกลไกภายในชุมชน ที่ทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ และให้โอกาสแก่สมาชิกของชุมชนในการมีส่วนร่วมตัดสินใจ

บุญยิ่ง ประทุม (2551) ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของแนวคิดและบริบททางสังคมว่า สิทธิชุมชนเป็นขบวนการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยจากรากหญ้า ที่เกิดขึ้นในบริบทของโครงสร้างทางอำนาจในสังคมที่มีความไม่เท่าเทียมกัน มีการรวมศูนย์อำนาจและครอบงำทางวัฒนธรรม โดยใช้วัฒนธรรมเดียว (Mono culture) ที่ดูถูกสิ้น ความหลากหลาย และกีดกันชุมชนท้องถิ่นออกไปสู่ภาวะชายขอบ สิทธิชุมชนจึงเป็นการต่อสู้เพื่อปรับสัมพันธภาพทางอำนาจ สร้างตำแหน่งแห่งที่ให้กับชุมชน ผ่านการกำหนดตัวตน โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อผลักดันสังคมไปสู่ความเป็นพหุลักษณะ (Pluralistic Society) ประชาธิปไตย หรือ สังคมที่เคารพความหลากหลาย หรือมีนโยบายที่ให้แต่ละท้องถิ่น ตลอดจนภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม ได้มีเสรีภาพของตนเองในการกำหนดกติกาของวิถีชีวิต เศรษฐกิจและทรัพยากร ตามแต่ภูมินิเวศวัฒนธรรมของตน แต่ทั้งนี้ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรับผิดชอบร่วมกันของสังคมด้วย โดยรัฐต้องเปิดช่องด้านนโยบาย โดยนัยนี้จึงเห็นได้ว่าสิทธิชุมชนมีทั้งความ

เฉพาะเจาะจงในตัวเองและมีความเป็นสากลไปพร้อมกัน ความเป็นสากลในเชิงนโยบายคือ รัฐต้องมีนโยบายสนับสนุนชุมชนให้มีสิทธิเสรีภาพ ในการกำหนดกฎกติกา ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตนเอง ตลอดจนมีกลไกสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากนี้ สิทธิชุมชนยังถูกใช้เป็นพื้นที่ซึ่งมุ่งแสวงหาความเป็นธรรมทางสังคมในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ กล่าวคือ สภาพการณ์ของความไม่เป็นธรรมในบริบทของสังคมไทยได้ปรากฏผ่านความขัดแย้ง ความไม่เสมอภาคและความล้มเหลวทางสังคม จากความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มคน ซึ่งยังคงตอกย้ำทับซ้อนอยู่ในสังคมตลอดมา เนื่องจากที่ผ่านมา กระบวนการพัฒนาซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความก้าวหน้าโดยอ้างอิงจากตัวเลขเชิงเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ได้ลดทอนการพัฒนาด้านคุณภาพชีวิตและปกปิดรวมทั้งกลืนกลายผลกระทบจากการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียม อีกทั้งยังได้เพิ่มช่องว่างของความเหลื่อมล้ำ การกระจายทรัพยากร โอกาสและอำนาจที่ไม่เป็นธรรม (ธีระสินเดชารักษ์ และคณะ, 2559; ธีระพงษ์ วงษ์นา, 2557) ทั้งนี้ แนวคิดสิทธิชุมชนกับความเป็นธรรมทางสังคมในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติมีการเชื่อมประสานกันผ่านมิติต่าง ๆ ของความเป็นธรรมทางสังคมด้วย อันได้แก่

1) ความเป็นธรรมในมิติการยอมรับ กล่าวคือ การยอมรับและเคารพในคุณค่าของวัฒนธรรมที่หลากหลาย และการสร้างความเป็นธรรมทางอัตลักษณ์ การปลดปล่อยอัตลักษณ์ให้ไหลลื่น ตลอดจนเป็นการคืนพื้นที่ทางสังคมแก่คนชายขอบ ให้สามารถแสดงอัตลักษณ์ตัวตนที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งทางการเมือง ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ศาสนา และเพศภาวะ เพื่อนำไปสู่การเคารพในศักดิ์ศรีและความภาคภูมิใจในความเป็นมนุษย์ ทั้งอัตลักษณ์ส่วนตัวและอัตลักษณ์เชิงวัฒนธรรม เป้าหมายเรื่องความเป็นธรรมจึงไม่ใช่เพียงการเรียกร้องสิทธิเบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่เป็นการชี้ชวนให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายทางอัตลักษณ์ของกลุ่มคน ผ่านการเจรจาต่อรองในชีวิตประจำวัน ภายใต้เงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่หลากหลาย (อนุสรณ์ อุณโณ, 2557)

2) ความเป็นธรรมในมิติการมีส่วนร่วม กล่าวคือ การมีส่วนร่วมโดยวางอยู่บนพื้นฐานของกติกาผ่านกิจกรรมในพื้นที่ของประชาธิปไตย ถือเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่สอดคล้องเชื่อมโยงกัน ทั้งในแง่ของการยอมรับในสิทธิเสรีภาพผ่านการออกแบบ และการจัดการแบบแผนชีวิตส่วนบุคคล ซึ่งทุกคนสามารถกำหนดการดำเนินชีวิต วางวิถีการใช้ชีวิตของตนเอง ตลอดจนผ่านสิทธิในทรัพยากร สิทธิชุมชน สิทธิพลเมือง ฯ ความเป็นธรรมทางสังคมจึงเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อพื้นที่ของการมีส่วนร่วมนั้น

ได้เปิดโอกาสอย่างเสมอภาคแก่คนทุกกลุ่มในสังคม ภายใต้กฎ กติกาที่รับรู้และยอมรับร่วมกันในสังคม ประชาธิปไตย (เกษียร เตชะพีระ, 2557)

3) ความเป็นธรรมในมิติของการกระจายทรัพยากร เป็นแง่มุมที่เน้นการจัดสรรทรัพยากรอย่างเที่ยงธรรม ความยากง่ายในการเข้าถึงทรัพยากร ตลอดจนการวางเงื่อนไข กฎเกณฑ์ และกติกาที่เป็นธรรมในการกระจายทรัพยากร ทั้งนี้จุดมุ่งหมายของการวางบรรทัดฐานของความเป็นธรรมทางสังคมนั้น ในแง่หนึ่งก็เพื่อคุ้มครองผู้เสียเปรียบหรือด้อยโอกาส ซึ่งควรให้ผู้ด้อยโอกาสได้รับโอกาสอย่างทัดเทียมทางสังคม โดยการจัดสรรทรัพยากรอย่างเที่ยงธรรม นำไปสู่การวางเงื่อนไข กฎเกณฑ์ กติกาที่เป็นธรรมในการกระจายทรัพยากร เพื่อสร้างโอกาสในการมีชีวิตที่ดี ทั้งในแง่ของการคุ้มครองผู้เสียเปรียบหรือด้อยโอกาส ในการเข้าถึงทรัพยากรท้องถิ่น ตลอดจนการกระจายโอกาส และทรัพยากรให้ทุกคนเข้าถึงอย่างทัดเทียมกัน เช่น การกระจายรายได้ ทรัพย์สิน และการถือครองที่ดิน เป็นต้น (ธีระ สนิทธารักษ์ และคณะ, 2559; ธีระพงษ์ วงษ์นา, 2557)

4) ความเป็นธรรมในมิติเชิงกฎหมายและบรรทัดฐาน กล่าวคือ ระบบกฎหมายถือเป็นหนึ่งในกลไกทางสังคมซึ่งสามารถใช้เป็นแหล่งอ้างอิงถึงความเป็นธรรมได้ ทั้งนี้ระบบยุติธรรมในกฎหมายที่มีประสิทธิภาพต่อการจัดการความเป็นธรรมนั้นขึ้นอยู่กับการสอดรับเอาระบบพื้นฐานเดิมในสังคมเข้าไปอยู่ในระบบกฎหมาย เช่น ระบบความยุติธรรมชุมชนที่อยู่ในลักษณะจารีตประเพณี ทั้งประเพณีในการใช้ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ฯลฯ ตลอดจนความสามารถในการปรับตัวของระบบกระบวนการยุติธรรมที่จะปรับตัวให้ยืดหยุ่น สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ได้ ฉะนั้นตัวกฎหมายและกระบวนการใช้กฎหมายจะต้องมีระบบที่สามารถทลายข้อจำกัดต่อความเป็นธรรมอันได้แก่ ตัวบทกฎหมายที่บัญญัติออกมาใช้บังคับควรเปิดช่องทางที่หลากหลายไว้ โดยการบัญญัติเป็นหลักการของเรื่องนั้น ๆ ไว้กว้าง ๆ ตัวอย่างเช่น สิทธิชุมชนซึ่งครอบคลุมสิทธิย่อย ๆ หลายประการ ทั้งสิทธิในทางวัฒนธรรม การคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นต้น (ไพสิฐ พาณิชย์กุล, 2555)

จากวรรณกรรมที่มีการทบทวนข้างต้นจะเห็นได้ว่า แนวคิดสิทธิชุมชนเกิดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อลดการรวมศูนย์อำนาจของภาครัฐและปกป้องสิทธิของชุมชนในการบริหารจัดการตนเอง ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในเชิงวิถีชีวิต ตามวัฒนธรรมและในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยการอ้างสิทธิทั้งที่มาจากสิทธิตามธรรมชาติและสิทธิที่บัญญัติขึ้นตามกฎหมายต่าง ๆ เพื่อเรียกหาความชอบธรรม ซึ่งนำไปสู่การดำเนินการเคลื่อนไหวมุ่งหาความเป็นธรรมทางสังคมในมิติต่าง ๆ

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ โดยได้นำเสนอแบ่งเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

2.4.1 งานวิจัยเกี่ยวกับทุนทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรชุมชน

งานวิจัยในประเด็นนี้มักจะชี้ให้เห็นถึงกระบวนการที่ท้องถิ่นใช้ในการจัดการทรัพยากรชุมชน ทั้งการอนุรักษ์ การจัดการ ตลอดจนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นทุนทางสังคมของท้องถิ่น โดยงานวิจัยที่ผ่านมาที่เน้นในประเด็นดังกล่าว มีดังต่อไปนี้

กาญจนากร สามเมือง (2551: 127-128) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ในพื้นที่ชุมชนบ้านคลองยาง อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่ พบว่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมในชุมชนคลองยาง มีทั้งปัจจัยภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ปัจจัยภายในชุมชนเกิดจากความไว้วางใจระหว่างกันของคนในชุมชน การมีความสัมพันธ์แบบเป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกัน และการนับถือศาสนาเดียวกันส่งผลต่อระบบคิดของคนในชุมชนที่ตระหนักถึงวัฒนธรรมและประเพณีร่วมกัน ส่วนปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ การสนับสนุนจากองค์กรภายนอกชุมชนที่มีความสนใจร่วมกัน อันมีส่วนส่งเสริมให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตัวเองได้ในระยะยาว อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนนี้ต้องไม่มากเกินไปจนทำให้ชุมชนเกิดภาวะพึ่งพิง และไม่น้อยเกินไปจนทำให้ขาดความต่อเนื่องในการขับเคลื่อนทั้งในรูปแบบของการให้ความรู้ อบรมและงบประมาณ ทั้งนี้สิ่งที่สำคัญที่สุดในการประสบผลสำเร็จของการอนุรักษ์ป่าชายเลนก็คือความไว้วางใจกันของคนในชุมชน ซึ่งส่งผลให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างราบรื่น

ภูวดล แซ่จ้าว (2554: 72-23) ได้ศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชนเผ่ากะเหรี่ยงสกอร์ บ้านขุนตื้นน้อย ต. แม่ตื้น อ. อมก๋อย จ. เชียงใหม่ กับชนเผ่าลีซู บ้านปางสา ต. ป่าตึง อ. แม่จัน จ. เชียงราย พบว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของทั้งสองชนเผ่ามีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกัน กล่าวคือ คนทั้งสองชนเผ่ามีความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นองค์ประกอบที่ส่งผลต่อการอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งทำให้เกิดภูมิปัญญาการเรียนรู้ การปรับตัวในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติมาตั้งแต่บรรพบุรุษ อีกทั้งยังยำเกรงและตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนที่ต่างกันนั้น เกิดจากปัจจัยด้านความเจริญที่เข้าไปมีบทบาทและ

นำความเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ชุมชน โดยที่ในชุมชนเผ่ากะเหรี่ยงสกอร์ บ้านขุนตั้นน้อย ความเจริญเข้าไปสู่ชุมชนไม่มากนัก ทำให้ยังคงมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ในขณะที่ชุมชนเผ่าลีซู บ้านปางสา กลับมีความเจริญเข้าสู่ชุมชนมาก ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติลดลงและเสียหายไปมาก มีการเห็นแก่ตัวและเห็นแก่เงินมากขึ้น จึงทำให้รัฐและหน่วยงานเอกชนต้องเข้าไปช่วยเหลือและมีการบริหารจัดการทรัพยากรของชนเผ่าลีซูมากขึ้น

Pretty (2003) ได้ศึกษาทุนทางสังคมกับพฤติกรรมการรวมกลุ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในหลายพื้นที่ เป็นระยะเวลานาน ทำให้ได้ข้อสรุปว่า การทุนทางสังคมซึ่งสร้างพันธะและบรรทัดฐานทางสังคมร่วมกัน เป็นแนวคิดพื้นฐานที่สนับสนุนความสามารถในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ทั้งนี้ในกลุ่มที่เป็นทางการซึ่งมีทุนทางสังคมสูง คนในกลุ่มจะมีความเชื่อมั่นในการทำกิจกรรมร่วมกัน ขณะเดียวกันก็เกิดความคาดหวังในการแสดงพฤติกรรมของบุคคลอื่น ๆ ในกลุ่มให้ไปในแนวทางที่เกื้อกูลกันด้วย โดยพบว่าช่วงทศวรรษ 1990 ได้เกิดกลุ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกว่า 400,00 – 500,000 กลุ่มทั่วโลก ซึ่งมีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนและกำกับดูแลทรัพยากรสาธารณะร่วมกัน

Nguyen (2007) ได้ศึกษาบทบาทของทุนทางสังคมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษาอุทยานแห่งชาติก๊าดเตียน ในประเทศเวียดนาม พบว่า กระบวนการทำงานร่วมกันของผู้คนที่อาศัยอยู่รอบ ๆ อุทยาน ความคุ้นเคยและการบูรณาการทางสังคม เป็นปัจจัยสนับสนุนให้มีการรับรู้ประโยชน์ของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ ความมั่นคงปลอดภัยในการถือครองที่ดินของผู้คนบริเวณอุทยานแห่งชาติ มีส่วนส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์มากขึ้น ดังนั้น รัฐจึงควรมีนโยบายเพิ่มทุนทางสังคมเพื่อเสริมสร้างเครือข่ายทางสังคมในผู้คนที่อาศัยรอบ ๆ อุทยาน และรัฐควรพัฒนาระบบการถือครองที่ดินให้มีความมั่นคงปลอดภัยมากขึ้น เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนบริเวณอุทยานแห่งชาติเข้าร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์มากขึ้น

Lal Poudel and Mishra (2014) ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบรวมกลุ่มในประเทศเนปาล กรณีศึกษาป่าชุมชน พบว่าการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบรวมกลุ่มเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพสูงในพื้นที่ป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ซึ่งอยู่ใกล้กับพื้นที่คุ้มครอง เช่น อุทยานแห่งชาติและป่าสงวน เป็นต้น โดยพบว่าป่าชุมชนทำให้เกิดความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติขึ้นอย่างมาก อีกทั้งยังเกิดการขยายโอกาสทางเศรษฐกิจในระดับชุมชน กิจกรรมเหล่านี้จึงส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา ทั้งในแง่สภาพแวดล้อมทางกายภาพและการทำมา

หากินของผู้คน ซึ่งพฤติกรรมการรวมกลุ่มในการจัดการป่าชุมชนนั้นจำเป็นต้องสร้างความไว้วางใจ สร้างบรรทัดฐานใหม่ ตลอดจนการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการ เป็นพื้นฐานในการก่อตั้งกลุ่มขึ้นมา โดยพบว่าปัจจัยเหล่านี้คือส่วนสำคัญต่อการประยุกต์ใช้แนวคิดทุนทางสังคมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ได้ผลลัพธ์เป็นอย่างดี

2.4.2 งานวิจัยเกี่ยวกับทุนทางสังคมกับการพัฒนาเครือข่ายในท้องถิ่น

งานวิจัยในส่วนนี้ได้สะท้อนการพัฒนาเครือข่ายในชุมชนซึ่งถูกขับเคลื่อนโดยทุนทางสังคม จนนำไปสู่ความสำเร็จของเครือข่ายระดับท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากทุนทางสังคมของชุมชนเอง ซึ่งมีตัวอย่างหลากหลาย ที่ปรากฏผ่านงานวิจัยดังต่อไปนี้

แสงเงิน ไกรนรา (2550: บทคัดย่อ) ได้ศึกษากระบวนการทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายทอผ้า กรณีเครือข่ายทอผ้าตำบลสัมปอ อำเภोजตุรัส จังหวัดชัยภูมิ พบว่าโอกาสที่จะพัฒนาเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งมากขึ้นนั้น ควรพิจารณาผู้นำที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกในฐานะที่เป็นเครือญาติกันก่อน เพราะคนกลุ่มนี้จะมีความผูกพัน เอื้ออาทรเกื้อกูลและความไว้วางใจกันอยู่แล้ว ซึ่งระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจะช่วยให้การริเริ่มจัดตั้งเครือข่ายได้รับความร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจกันง่าย โดยเฉพาะในช่วงแรก การพัฒนาเครือข่ายควรใช้เครือข่ายญาติเป็นฐานการเรียนรู้บนความศรัทธา ความไว้วางใจกัน เพราะจะช่วยให้การถอดบทเรียนของเครือข่ายเพื่อสร้างองค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ สามารถกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อภิวัฒน์ ภูริศวารักษ์ (2551: 73-75) ได้ศึกษาเรื่องกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ในพื้นที่บ้านฝ่งท่า ตำบลวังกกัง อำเภอบราญบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ผลการศึกษาพบว่าชมรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ได้พัฒนามาจากกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน ซึ่งก่อตัวขึ้นมาจากความเห็นและการรวมกลุ่มของชาวบ้านเอง เมื่อประสบความสำเร็จจึงได้พัฒนารูปแบบเป็นการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่คนในชุมชน และสร้างแรงจูงใจในการให้ความร่วมมืออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทั้งนี้โครงสร้างของชมรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรดังกล่าวมีความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน นำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน โดยการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนนี้ก่อให้เกิดผลกระทบทางบวกในมิติต่าง ๆ หลายประการ ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ คือมีอาชีพเสริม สร้างงานให้แก่ชุมชน ด้านสังคมวัฒนธรรม ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความ

คิดเห็น การปรึกษาหารือในชุมชน เกิดความภูมิใจ สร้างความสามัคคีแก่คนในชุมชน และด้านสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมให้เกิดความยั่งยืนในการอนุรักษ์ธรรมชาติของชุมชน

เบญญาภา เศรษฐทัตต์ (2554: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กรณีศึกษาตลาดคลองสวนร้อยปี อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนตลาดคลองสวนร้อยปีมีทุนทางสังคมที่เด่นชัดที่สุด คือ ความไว้วางใจ และการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เนื่องจากคนในชุมชนตลาดคลองสวนมีความสนิทสนมคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี เพราะอาศัยอยู่ในชุมชนมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ รองลงมา คือ การรักษากฎ ระเบียบ ข้อบังคับร่วมกันของคนในชุมชนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อันดับ 3 คือ การมีทรัพยากรบุคคลที่เข้มแข็งซึ่งมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ขึ้นในชุมชน นอกจากนี้ ทุนทางสังคมยังมีบทบาทต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชน 3 ลักษณะ คือ (1) ส่งเสริมให้เกิดการแบ่งปันข้อมูลที่แท้จริงระหว่างสมาชิกชุมชน (2) ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และ (3) สมาชิกชุมชนเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

Pretty and Ward (2001) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับสิ่งแวดล้อม พบว่าทุนทางสังคมที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์ของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การมีกฎบรรทัดฐานร่วมกัน และการเชื่อมโยงกัน ส่งเสริมให้เกิดความก้าวหน้าในการสร้างกลุ่มที่ดำเนินการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมขึ้นมาใหม่ ในทศวรรษที่ผ่านมาจำนวนกว่า 408,000 - 478,000 กลุ่ม เช่น กลุ่มพื้นที่ลุ่มน้ำ กลุ่มการดำเนินงานด้านชลประทาน กลุ่มที่ทำงานด้านป่าไม้ การบริหารจัดการสำหรับเกษตรกรแบบผสมผสาน ฯลฯ โดยมีแนวคิดที่อธิบายวิวัฒนาการของกลุ่มผ่าน 3 ขั้นตอน ประกอบด้วย (1) การมีปฏิกิริยาของการพึ่งพา โดยเป็นขั้นตอนแรกที่กลุ่มสร้างขึ้นและยังต้องการความพึ่งพาจากภายนอกทั้งข้อมูล ทักษะ เทคโนโลยี เป็นต้น (2) การตระหนักในความเป็นอิสระ ในขั้นนี้กลุ่มจะมีการสร้างกฎ บรรทัดฐานขึ้นมาในกลุ่ม มีการส่งต่อข้อมูลความรู้กันภายในกลุ่ม (3) ความตระหนักในการพึ่งพาซึ่งกันและกัน เป็นขั้นตอนที่กลุ่มต้องการสร้างความร่วมมือที่หลากหลาย มีการตั้งเป้าหมายกลุ่มที่สูงขึ้นเชื่อมโยงกับหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ

2.4.3 งานวิจัยเกี่ยวกับวาทกรรมของทุนทางสังคมกับความเป็นธรรมด้านสิ่งแวดล้อม

งานวิจัยในประเด็นดังกล่าวนี้ จะมีประโยชน์สำหรับอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอันเกี่ยวเนื่องกับการใช้ทุนทางสังคมในการพัฒนาเพื่อสร้างความเป็นธรรมทางสิ่งแวดล้อม โดยมีความครอบคลุมในหลากหลายแง่มุม ดังข้อค้นพบของงานวิจัยดังต่อไปนี้

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ (2547: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง วาทกรรมทุนทางสังคม กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการในบริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540-2546) ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมที่ถูกนำมาใช้นั้นมาจากฐานคิดที่แตกต่างกัน โดยตัวแนวคิดเองมักจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งผลให้เกิดความร่วมมือของคนในสังคม นอกจากนี้ การนำคำว่าทุนทางสังคมมาใช้ในสังคมไทยมีพลวัตของความหมายจนเปลี่ยนไปเป็น “การเป็นทุนของสังคม” โดยเห็นว่าการพัฒนาทุนทางสังคมจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ในขณะที่เดียวกันยังเกิดการช่วงชิงการเป็นเจ้าของวาทกรรมทุนทางสังคม โดยเชื่อมโยงกับผลประโยชน์และอำนาจ

Manuel (2001) ได้ศึกษาเรื่องการสร้างทุนทางสังคมเพื่อการปกป้องทุนทางธรรมชาติ ซึ่งเน้นการสำรวจเพื่อความเป็นธรรมด้านสิ่งแวดล้อม พบว่าองค์ประกอบในการสร้างความเป็นธรรมด้านสิ่งแวดล้อมคือการสร้างพันธะของทุนทางสังคมที่สามารถทำให้เกิดการรวมตัวกันหรือทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชน นอกจากนี้ ยังต้องมีการเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับกลุ่มหน่วยงานอื่น ๆ ซึ่งเป็นพันธมิตรที่มีศักยภาพ ทั้งนี้การเพิ่มขึ้นของทุนทางสังคมมีผลในแง่บวกทั้งต่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาชุมชน สุดท้ายทุนทางสังคมอาจมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจรูปแบบของความไม่เสมอภาคด้านสิ่งแวดล้อมและสถานะของสิทธิมนุษยชน ในขณะที่ยังมีประเด็นเรื่องความเป็นธรรมด้านสิ่งแวดล้อมจะมีมากขึ้นเมื่อนำไปเชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวทางสังคมในประเด็นที่กว้างขวางขึ้น ทั้งเรื่องเชื้อชาติและเศรษฐกิจ

2.4.4 งานวิจัยเกี่ยวกับประชาสังคม

งานวิจัยด้านนี้มักจะสะท้อนให้เห็นกระบวนการและกลไกที่กลุ่มประชาสังคมใช้ในการรวมตัวและแก้ไขปัญหาของชุมชน งานวิจัยด้านนี้ มีดังต่อไปนี้

ณัฐพงษ์ คันธรส (2552: บทคัดย่อ) ได้ศึกษากระบวนการประชาสังคมในเขตเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการประชาสังคมในเขตเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม มีกลไกที่สำคัญซึ่งเกิดจากการรวมตัวของประชาชนในเขตพื้นที่ อันประกอบไปด้วย

ลักษณะที่มีความสำคัญ ดังต่อไปนี้ คือ (1) ความเป็นกลุ่มประชาสังคมของกระบวนการประชาสังคม (2) ความมีจิตสำนึกสาธารณะของกลุ่มประชาสังคม (3) เครือข่ายและการติดต่อสื่อสารของกลุ่ม และ (4) การแก้ไขปัญหาในชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเมื่อทำการศึกษาผ่านรูปแบบประชาสังคมชุมชนที่ปรากฏ พบว่า เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในเขตพื้นที่เทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม ในรูปแบบของกิจกรรมการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมสาธารณสุข นโยบาย กิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี และ กิจกรรมด้านการจัดการสุขภาพอนามัยชุมชน อย่างไรก็ตาม การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มประชาสังคมนั้น มีอุปสรรคและข้อจำกัดในการดำเนินกิจกรรมในด้านการรวมกลุ่มประชาสังคม ซึ่งเกิดจากความหลากหลายของประชากรในเขตพื้นที่ สภาพกายภาพของพื้นที่ในการดำเนินกิจกรรม รวมทั้งข้อจำกัดในด้านงบประมาณสำหรับสนับสนุนในการทำกิจกรรมของประชาสังคมในชุมชน

เพทาย พรล้วนประเสริฐ (2542: บทคัดย่อ) ได้ศึกษากลยุทธ์การพัฒนากำลังเพื่อสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชุมชนตามแนวคิดประชาสังคม โดยการศึกษาเฉพาะกรณีของประชาชนในเขตพื้นที่สถานีตำรวจนครบาลชนะสงคราม ผลการศึกษา พบว่าคณะกรรมการชุมชนตระหนักถึงการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนอยู่ในระดับสูง ตลอดจนมีทัศนคติต่อความเสมอภาค มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน รวมทั้งมีการตัดสินใจครอบคลุมถึงการตระหนักในการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน นอกจากนี้ คณะกรรมการชุมชนยังมีทัศนคติอยู่ในระดับสูงต่อความรักและห่วงหาผูกพันของตน ความเชื่อใจกัน ความเข้าใจกันของสมาชิกในชุมชน ตลอดจนมีแนวทางการพัฒนากำลังเพื่อสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชุมชน รวมทั้งมีแนวทางในการปรับปรุงกิจกรรม และประสานความร่วมมือกับองค์กรอื่นอยู่ในระดับสูง

2.4.5 งานวิจัยเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับท้องถิ่น

งานวิจัยส่วนนี้มักจะสะท้อนการรวมกลุ่มของคนในท้องถิ่น ในการทำการเคลื่อนไหวเพื่อตอบโต้ต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงซึ่งรัฐเป็นผู้กำหนด ตลอดจนประเด็นความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทูตและท้องถิ่นภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่นในบริบทของความขัดแย้งภายใต้การครอบงำของรัฐและกลุ่มทุน งานวิจัยที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ มีดังนี้

อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ (2552: 246) ได้ศึกษาเรื่อง คนทำตาล ประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์สำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองของชาวสวนบางนางลี่ ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า แม้ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมืองและนิเวศวิทยา แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็ไม่ได้ทำให้ชุมชนตกเป็นเหยื่อของการพัฒนา แต่ในขณะเดียวกันได้มีการสะท้อนให้เห็นว่าการปรับตัว ต่อสู้ ต้านรนของชาวสวนบางนางลี่ ภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้การปรับตัวของท้องถิ่นได้กลายเป็นทุนที่ทำให้ท้องถิ่นเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงได้ เพราะแนวนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐจะส่งผลให้ย่านบางนางลี่ได้กลายเป็นชุมชนชายขอบ แต่ชาวบางนางลี่ได้เรียนรู้ที่จะจัดการกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างพินิจพิเคราะห์

ขจรจบ กุสุมาวลี (2547: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทุน และท้องถิ่น ซึ่งเป็นการศึกษากรณีของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณตำบลเกาะเพชร และตำบลท่าซอม อำเภอดำรงวิทยารัษฎนคร จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า รัฐไม่ได้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสภาพแวดล้อมและภูมิความรู้ของท้องถิ่น แต่มุ่งพัฒนาเพื่อตอบสนองต่อการผลิตเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ท้องถิ่นยังต้องเผชิญกับความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจกับทุน อย่างไรก็ตาม ผู้คนในท้องถิ่นต่างพยายามปรับตัว เลือกรูปแบบวิถีการ และแสวงหาทางออกให้กับตนเอง ตามเงื่อนไขและความสามารถที่มีอยู่ เพื่อต่อสู้ดิ้นรนให้ดำรงอยู่รอดภายใต้โครงสร้างแห่งอำนาจที่เป็นอยู่

มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ (2548: 167-168) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม กรณีศึกษาบ้านดาโต๊ะ และบ้านภูมิ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ได้ข้อสรุปที่ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการแพร่กระจายของสื่อในโลกทุนนิยม การอพยพของชนนอกถิ่นเข้ามาทำมาหากินแย่งชิงทรัพยากรของคนในถิ่น รวมไปถึงการเดินทางออกจากถิ่นไปแสวงหารายได้ที่มั่นคงและแน่นอน ทำให้ชุมชนต่างๆ ในท้องถิ่นปัตตานีต้องปรับตัวเพื่อดำรงอยู่ได้ในการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดังนั้นชาวดาโต๊ะกับชาวประมงรอบอ่าวปัตตานีที่ประสบปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน จึงได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มในระดับท้องถิ่นชื่อ “กลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี” โดยได้รับความร่วมมือจากนักวิชาการในการสร้างงานวิจัยท้องถิ่นด้วยตนเอง เพื่อแสดงให้เห็นถึงความต้องการ จุดยืน และความเข้มแข็งของคนปัตตานี

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งนำมาเสนอดังกล่าว ครอบคลุมในประเด็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในการจัดการทรัพยากรและการรวมตัวกันของคนในท้องถิ่นอันเกิดจากบริบททางเศรษฐกิจ สังคมที่แปรสภาพไปจากเดิม ส่งผลให้ท้องถิ่นปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในรูปแบบที่ต่างกันไป หนึ่ง

ในนั้นคือการรวมตัวกันของชาวบ้านเป็นกลุ่มระดับท้องถิ่นเพื่อตอบโต้ต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงซึ่งรัฐเป็นผู้กำหนด ซึ่งงานวิจัยบางส่วนได้ชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จของคนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรชุมชน และสร้างเครือข่ายชุมชนผ่านทุนทางสังคม เพื่อคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทุน และท้องถิ่น ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน อย่างไรก็ตาม งานวิจัยต่าง ๆ ชำต้นยังมีคำถามที่สามารถศึกษาเพิ่มเติมอันเป็นการต่อยอดประเด็นที่น่าสนใจได้คือ ประเด็นเรื่องกระบวนการที่ทุนทางสังคมของชุมชนได้ยึดโยงปรับเปลี่ยนเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวระดับท้องถิ่น และสร้างเครือข่ายเพื่อเคลื่อนไหวตอบโต้กับกลุ่มทุนและอำนาจที่ไม่ชอบธรรมผ่านความขัดแย้งภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐและกลุ่มทุนเพื่อการปกป้องทรัพยากรท้องถิ่นของตน ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงต้องการสะท้อนให้เห็นกระบวนการที่ทุนทางสังคมมีบทบาทในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายระดับท้องถิ่น ภายใต้รากฐานของทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเล และการเคลื่อนไหวของชาวบ้านผ่านเวทีประชาสังคม ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างทุนทางสังคมในระดับชุมชนและสามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนากระบวนการปกป้องทรัพยากรของชุมชนให้เหมาะสมและยั่งยืนในอนาคตต่อไป ตลอดจนนำไปสู่การส่งเสริมสิทธิชุมชนและสร้างความเป็นธรรมทางสังคมที่เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “พลวัตการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคม ในชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา” เป็นการศึกษาที่ดำเนินการตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Approach) ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการและขั้นตอนในการดำเนินการศึกษา ดังหัวข้อต่อไปนี้

- 3.1 ความคิดนำในการศึกษา
- 3.2 การรวบรวมข้อมูล
- 3.3 กลุ่มเป้าหมาย และผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ
- 3.4 แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
- 3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

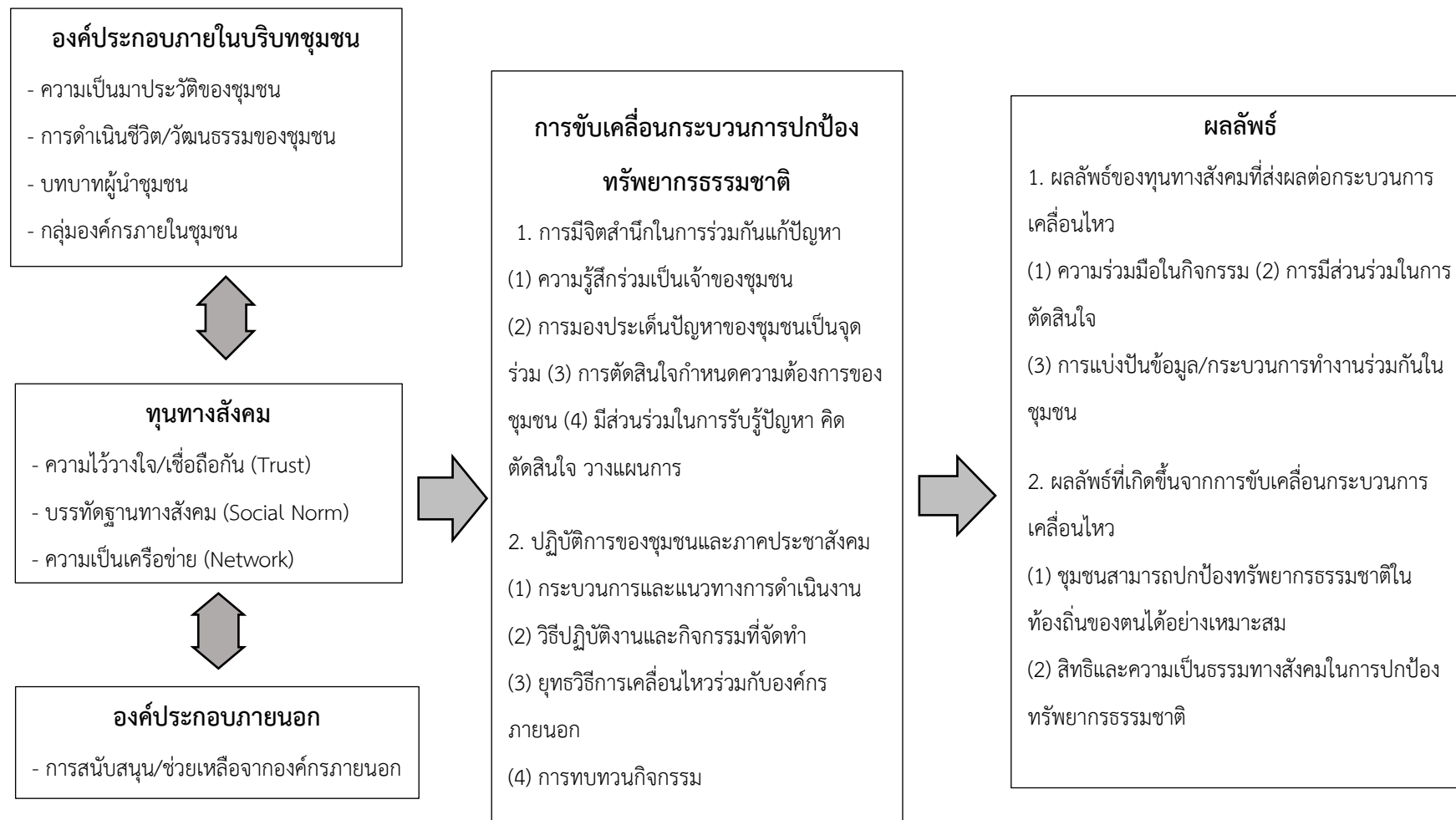
3.1 ความคิดนำในการศึกษา

ผู้วิจัยใช้แนวคิดทุนทางสังคมตามมุมมองชุมชนนิยมเป็นแนวความคิดนำในการศึกษา ซึ่ง Coleman (1999 อ้างถึงใน วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์, 2548) และ Putnam (1993) ได้ชี้ให้เห็นว่า ทุนทางสังคมประกอบด้วยความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) และความเป็นเครือข่าย (Network) โดยองค์ประกอบเหล่านี้ถือเป็นเงื่อนไขที่สำคัญอย่างมากซึ่งทำให้กลุ่มคนหรือชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์ (2548: 83-85) ยังได้เสนอว่า กระบวนการทุนทางสังคมมีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบคิด ซึ่งเป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง เช่น การมีความไว้วางใจ การมีบรรทัดฐานร่วมกัน เป็นต้น ขณะเดียวกัน ไกรวุฒิ วัฒนสิน (2548) เสนอว่า เครือข่ายอาจจะขยายด้วยความหนาแน่น (Density) ซึ่งเป็นสัดส่วนของผู้คนที่รู้จักกันและความใกล้ชิด นอกจากนี้ พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552: 70) ยังได้กล่าวถึงเครือข่ายว่าเป็นกิจกรรมในภาคประชาชน ประชาสังคม เครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่าย

นักวิชาการที่ดำเนินการสร้างความเข้มแข็งในประเด็นต่าง ๆ องค์ประกอบของทุนทางสังคมจากมุมมองข้างต้นของนักวิชาการทั้งต่างประเทศและไทย แสดงให้เห็นว่า ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) และความเป็นเครือข่าย (Network) คือส่วนสำคัญที่ควรพิจารณา

ในขณะเดียวกัน สภาพแวดล้อม การก่อเกิดและพัฒนาการของชุมชน ผ่านเรื่องเล่า ความทรงจำ การทำมาหากิน ตลอดจนวัฒนธรรมชุมชนตามวิถีทางของแต่ละชุมชน ถือเป็นบริบทเฉพาะที่ต้องพิจารณาเช่นกัน ซึ่งในกรณีนี้วิถีของชุมชนมุสลิมชุมชนหนึ่ง ได้หลอมรวมกับสภาพแวดล้อมด้านต่าง ๆ เป็นบริบทของชุมชนคลองทะเล อันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่อาจมีผลต่อปรากฏการณ์ที่ชุมชนคลองทะเลได้ขับเคลื่อนกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ทั้งนี้เพราะทุนทางสังคมของชุมชนคลองทะเลได้ดำรงอยู่ภายใต้บริบทต่าง ๆ ของชุมชน อันได้แก่ ความเป็นมาประวัติของชุมชน การดำเนินชีวิต/วัฒนธรรมของชุมชน บทบาทผู้นำชุมชน และกลุ่มองค์กรภายในชุมชน นอกจากนี้ องค์ประกอบภายนอก คือการสนับสนุน/ช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกชุมชน ที่ช่วยผูกโยงความเป็นเครือข่ายของกลุ่มคนที่สนใจด้านอนุรักษ์และปกป้องทรัพยากรธรรมชาติไม่จำกัดเฉพาะภายในชุมชน เมื่อปัจจัยเหล่านี้ได้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ผ่านระบบความคิดส่งผลสู่วิถีปฏิบัติ ก็จะทำให้สภาพไปเป็นทุนทางสังคมทั้งหมดที่ชุมชนนำไปเป็นพลังปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น

ปรากฏการณ์อีกส่วนหนึ่งคือ ปฏิบัติการของภาคประชาสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของการรวมตัวกันเองของกลุ่มประชาชน ก่อให้เกิดเป็นกลุ่มและองค์การในชุมชนภายใต้การมีจิตสำนึกร่วมของการเป็นเจ้าของชุมชนและมองเห็นปัญหาในอนาคตที่อาจจะกระทบต่อชุมชน การรวมกลุ่มดังกล่าวมักจะนำไปสู่ประชาสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) ดังที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540: 48) และกฤษฎา บุญชัย (2550) ได้อธิบายไว้ว่า เป็นเรื่องของ การเคลื่อนไหวในพื้นที่การเมืองสาธารณะ ด้วยขบวนการของประชาชน เพื่อสร้างตำแหน่งแห่งที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยท้องถิ่น ในลักษณะของกลุ่มหรือเครือข่ายการดำเนินงาน/กิจกรรม เช่น เวทีชาวบ้าน และยุทธวิธีการต่อสู้/การเคลื่อนไหวภาคประชาชนร่วมกับองค์กรภายนอก ตลอดจนเป็นภาคปฏิบัติการผ่านช่องทางของสิทธิชุมชน ซึ่งต้องการลดการรวมศูนย์อำนาจของภาครัฐและปกป้องสิทธิของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปฏิบัติการดังกล่าวนี้จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ชุมชนสามารถปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนได้อย่างเหมาะสม ดังแสดงให้เห็นผ่านภาพที่ 3.1 ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 3.1 ความคิดนำในการศึกษา

3.2 การรวบรวมข้อมูล

การศึกษาเรื่อง พลวัตการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคมของชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา ดำเนินการตามแนวทางวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร และการศึกษาภาคสนาม ซึ่งได้กำหนดแนวทางศึกษาและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังต่อไปนี้

3.2.1 การศึกษาจากเอกสาร (Documentary Study) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เอกสารทางวิชาการ หนังสือ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ และผลงานวิจัยที่ผ่านมา โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัย คือ แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม แนวคิดประชาสังคม และแนวคิดเกี่ยวกับการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

3.2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยใช้แนวประเด็นคำถามเป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์ ลักษณะของการสัมภาษณ์เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกในบรรยากาศที่ไม่เป็นทางการ เนื้อหาที่สัมภาษณ์ครอบคลุมเรื่อง ทุนทางสังคมของชุมชน การขับเคลื่อนกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนฐานของทุนทางสังคม และกระบวนการเคลื่อนไหวโดยกลุ่มชาวบ้านในการตอบโต้และต่อรองกับกลุ่มนายทุนที่บุกรุกพื้นที่ของชุมชน

3.2.3 การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non – participant Observation) ใช้สำหรับสังเกตความเป็นอยู่และวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนคลองทะเล โดยผู้วิจัยอยู่ในฐานะของคนในพื้นที่ ทำให้สามารถสัมผัสวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี และสามารถเข้าไปสังเกตการณ์ด้วยการคลุกคลีอยู่ในพื้นที่ท่ามกลางกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลที่มีรายละเอียดครบถ้วนและถูกต้องมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป ในการรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาทำการเก็บข้อมูลด้วยตนเองจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกท่านผ่านการสัมภาษณ์พูดคุย ตามแนวคำถามที่ได้จัดเตรียมไว้ รวมทั้งขออนุญาตบันทึกเสียงผู้ให้สัมภาษณ์ นอกจากนั้น ยังได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องตลอดจนลงพื้นที่สังเกตปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และร่วมกิจกรรมในบางกิจกรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึก ละเอียด ครบถ้วนตามบริบทชุมชน

3.3 กลุ่มเป้าหมาย และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

3.3.1 กลุ่มเป้าหมายในการศึกษาในครั้งนี้คือ แกนนำชาวบ้าน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการขับเคลื่อนเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนคลองทะเล สำหรับแกนนำชาวบ้านเน้นผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนไม่น้อยกว่า 1 ปี ในขณะที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องส่วนใหญ่เป็นบุคคลซึ่งเป็นเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ที่เข้ามาหนุนเสริมกิจกรรมของชุมชน

3.3.2 การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญซึ่งใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้มาด้วยการเจาะจงคัดเลือกจากกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้นำชุมชนทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งครอบคลุม ผู้ใหญ่บ้าน โต๊ะอิหม่ามประจำหมู่บ้าน ผู้อาวุโสในชุมชน แกนนำชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการก่อตั้งและขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มปกป้องทรัพยากรธรรมชาติคลองทะเล ตลอดจนบุคคลซึ่งเป็นตัวแทนเครือข่ายองค์กรภายนอกชุมชน โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชน รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้นจำนวน 15 คน

3.4 แนวประเด็นคำถามการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview Guideline)

ประเด็นหลักที่ใช้เป็นแนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึกในการศึกษานี้ ประกอบไปด้วย 5 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

- 1) อายุ/ระยะเวลาในการอาศัยอยู่ในชุมชน (ปี)
- 2) ระดับการศึกษา
- 3) อาชีพหลัก/อาชีพรอง/รายได้
- 4) บทบาทและหน้าที่รับผิดชอบในชุมชน
- 5) การมีส่วนร่วมก่อตั้งและขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ส่วนที่ 2 ทิศทางสังคม

- 1) ข้อมูลด้านความไว้วางใจ

- (1) ความไว้วางใจกัน
 - (2) ความไว้วางใจในการดูแล/จัดการเกี่ยวกับบุคคลอันเป็นที่รัก/สิ่งมีชีวิตอันเป็นที่รักและทรัพย์สินต่าง ๆ ของตนเอง
 - (3) ความเอาใจใส่ช่วยเหลือต่อส่วนรวม
 - (4) ความผูกพันในชุมชน
- 2) ข้อมูลด้านบรรทัดฐาน
- (1) ค่านิยมความเชื่อและจารีตประเพณีของชุมชน
 - (2) ข้อตกลงระหว่างกันภายในชุมชน
 - (3) กฎเกณฑ์ของชุมชนที่เป็นทางการ
 - (4) การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของชุมชนที่มีร่วมกัน
 - (5) กระบวนการตัดสินใจโทษและการตัดสินใจของชุมชน
- 3) ข้อมูลด้านเครือข่าย
- (1) เครือข่ายที่เกิดขึ้นในชุมชน
 - (2) การร่วมกิจกรรมกับเครือข่ายอื่น ๆ
 - (3) การใช้ทรัพยากรร่วมกัน
 - (4) กิจกรรมการแบ่งปันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
 - (5) ความเชื่อมโยงกันระหว่างชุมชน รัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน
- ส่วนที่ 3 องค์ประกอบภายในบริบทของชุมชน
- 1) ประวัติความเป็นมาของชุมชน
 - 2) วัฒนธรรมและวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน
 - 3) บทบาทผู้นำในชุมชน
 - (1) การปฏิบัติตนของผู้นำในชุมชน
 - (2) การยอมรับของกลุ่มผู้นำจากชุมชน
 - 4) ข้อมูลด้านกลุ่ม/องค์กรภายในชุมชน
 - (1) การเป็นสมาชิกของกลุ่มทางสังคมในชุมชน
 - (2) ความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม

(3) แบบแผนของการปฏิบัติต่อกัน

(4) การร่วมกิจกรรมของสมาชิกในกลุ่ม

ส่วนที่ 4 การสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานเอกชน

1) การสนับสนุนด้านวิชาการ

2) การสนับสนุนด้านเงินทุน

3) การสนับสนุนด้านทรัพยากร/แรงงาน

4) การสนับสนุนด้านกำลังใจ

ส่วนที่ 5 บทบาทของภาคประชาสังคมที่เข้มแข็งในกระบวนการขับเคลื่อนการปกป้อง
ทรัพยากรธรรมชาติ

1) การมีจิตสำนึกในการร่วมกันแก้ปัญหา

(1) ความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของชุมชน

(2) การมองประเด็นปัญหาของชุมชนเป็นจุดร่วม

(3) การตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน

(4) การมีส่วนร่วมในการรับรู้ปัญหา คิดตัดสินใจ วางแผนการ

2) เครือข่ายการดำเนินงาน/กิจกรรม

(1) กระบวนการและแนวทางการดำเนินงาน

(2) วิธีปฏิบัติงานและกิจกรรมที่จัดทำ

(3) ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวภาคประชาชนร่วมกับองค์กรภายนอก

(4) การทบทวนกิจกรรม

ส่วนที่ 6 ผลลัพธ์ที่เกิดจากการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของ
ชุมชนผ่านบทบาททางสังคม

1) ผลลัพธ์ของทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อกระบวนการเคลื่อนไหว

(1) ความร่วมมือในกิจกรรม

(2) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

(3) การแบ่งปันข้อมูล/กระบวนการทำงานร่วมกันในชุมชน

2) ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

(1) ชุมชนสามารถปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนได้อย่างเหมาะสม

(2) สิทธิและความเป็นธรรมทางสังคมในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการผ่านวิธีการสังเคราะห์เนื้อหา (Synthesis) และการตีความ (Interpretation) โดยเริ่มด้วยการทำความเข้าใจกับเรื่องต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง แล้วนำมาจำแนกข้อมูล (Classification) ตามประเด็นต่าง ๆ โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลบางส่วนควบคู่กับการรวบรวมข้อมูล ในขณะที่อยู่ในพื้นที่ของการศึกษา และดำเนินการอีกครั้งหลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลเสร็จสิ้น โดยได้ทำการวิเคราะห์และตรวจสอบอย่างละเอียดอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ของข้อมูลที่ได้มาจากผู้ให้ข้อมูลที่ต่างกัน และวิธีการที่ต่างกัน โดยพยายามสังเกตความสอดคล้องและเปรียบเทียบความแตกต่างของข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ตั้งคำถามเพิ่มเติม พร้อมกับหาความกระจ่างในแต่ละประเด็น ตลอดจนทบทวนข้อมูลที่ได้ หลังจากนั้น จึงหาความเชื่อมโยงระหว่างประเด็น พร้อมกับวิเคราะห์ความเป็นเหตุผลเชิงตรรกะ (Logical Reasoning) และความเชื่อมโยงกับบริบทพื้นที่ศึกษา แล้วนำไปเปรียบเทียบกับแนวคิดที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุปที่ได้จากการศึกษา

บทที่ 4

บริบทของชุมชนและวิถีการดำเนินชีวิต

สภาพแวดล้อม การก่อเกิดและพัฒนาการของชุมชนผ่านประวัติศาสตร์เรื่องเล่าความทรงจำ และการทำมาหากิน ตลอดจนวัฒนธรรมชุมชนตามวิถีของชาวมุสลิม เหล่านี้ได้หลอมรวมเป็นบริบทของชุมชนคลองทะเล ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลพื้นฐานในพื้นที่ เพื่อทำความเข้าใจบริบทต่าง ๆ อันเป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำความเข้าใจกับสถานการณ์ที่ทำให้ชุมชนคลองทะเลได้ขับเคลื่อนกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนบนฐานของทุนทางสังคม โดยสามารถนำเสนอข้อมูลพื้นฐานของบริบทชุมชนคลองทะเล แบ่งรายละเอียดของเนื้อหาได้ดังนี้

4.1 สภาพแวดล้อมบนเกาะใหญ่

“เกาะยาว” เป็นส่วนหนึ่งของหมู่เกาะในบริเวณอ่าวพังงาของทะเลอันดามัน ที่ประกอบด้วยเกาะใหญ่น้อยกว่า 44 เกาะ โดยมี 2 เกาะ ที่ผู้คนอาศัยอยู่ คือ เกาะยาวน้อย และ เกาะยาวใหญ่ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 88,125 ไร่ มีฐานะเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดพังงา ห่างจากตัวเมืองพังงาประมาณ 48.5 กิโลเมตร ลักษณะของเกาะทั้งสองเรียงตัวทอดยาวในแนวเหนือ-ใต้ มีช่องแคบคั่นกลาง กว้างประมาณ 2 กิโลเมตร (ภาพที่ 4.1) อำเภอเกาะยาวแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 ตำบล 18 หมู่บ้าน ได้แก่ (1) ตำบลเกาะยาวน้อย (2) ตำบลเกาะยาวใหญ่ และ (3) ตำบลพรุใน

“ตำบลเกาะยาวใหญ่” ตั้งอยู่บนเกาะยาวใหญ่ อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา แบ่งพื้นที่เกาะออกเป็น 2 ตำบล คือ ตำบลเกาะยาวใหญ่และตำบลพรุใน ทั้งนี้พื้นที่ของตำบลเกาะยาวใหญ่เป็นภูเขาทอดตัวยาวตามแนวเหนือใต้ ทางด้านตะวันออกมีที่ราบชายฝั่งทะเลและที่ราบตามหุบเขา ส่วนพื้นที่โดยรอบของเกาะเป็นหาดทรายที่สวยงามเหมาะแก่การท่องเที่ยว และมีพื้นที่ป่าชายเลนกว้างขวางที่ยังอุดมสมบูรณ์ ในด้านการปกครองของตำบลเกาะยาวใหญ่นั้น มีทั้งหมด 4 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วยหมู่ที่ 1 มีพื้นที่ประมาณ 7,044 ไร่ หมู่ที่ 2 มีพื้นที่ประมาณ 4,456 ไร่ หมู่ที่ 3 มีพื้นที่ประมาณ 8,864 ไร่ และหมู่ที่ 4 มีพื้นที่ประมาณ 6,918 ไร่

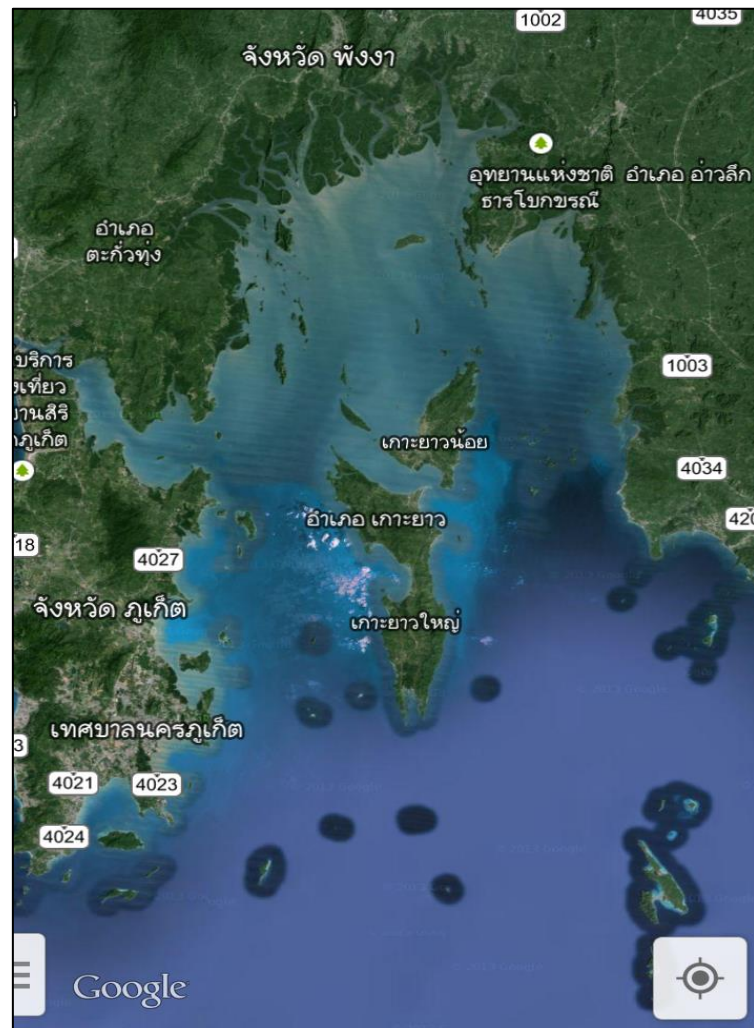
“ชุมชนคลองทะเล” เป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลเกาะยาวใหญ่ โดยมีอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ หมู่ที่ 1 ซึ่งทิศนี้เป็นพื้นที่ทางเข้าชุมชนคลองทะเล มีถนนลาดยางที่มีลักษณะเส้นทางผ่านเนินเขาไม่สูงมากนัก ห้อมล้อมด้วยสวนยางพาราสองข้างทางตลอดแนวถนนเข้าหมู่บ้าน

ทิศใต้ ติดกับ ชายฝั่งทะเลโละโปะ ตำบลพรุใน ลักษณะของพื้นที่เป็นอ่าวและแนวชายหาดที่มีแนวโขดหินที่ติดกับชายฝั่ง ซึ่งมีความสวยงาม เพราะเป็นพื้นที่ซึ่งมีทรัพยากรชายฝั่งที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะหาดคลองสนซึ่งมีแนวชายหาดทอดยาวประกอบกับโขดหินที่สวยงาม เป็นหนึ่งในพื้นที่เกิดกรณีพิพาทระหว่างนายทุนกับชาวบ้าน

ทิศตะวันออก ติดกับ ภูเขาและหมู่ที่ 2 โดยภูเขาดังกล่าวยังเป็นพื้นที่ของป่าสงวนที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์และช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรกันมาอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังมีป่าต้นน้ำที่แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าดังกล่าวอีกด้วย ปัจจุบันป่าต้นน้ำดังกล่าวถูกรบกวนโดยกลุ่มนายทุนที่เข้ามาบุกรุกป่าสงวนในพื้นที่

ทิศตะวันตก ติดกับ ทะเลอันดามันน่านน้ำจังหวัดภูเก็ต เป็นพื้นที่ซึ่งมีป่าชายเลนอย่างหนาแน่นและเป็นน่านน้ำที่อยู่ตรงกันข้ามกับจังหวัดภูเก็ต

ภาพที่ 4.1 ที่ตั้งของเกาะยาว ท่ามกลางอ่าวพังงา

แหล่งที่มา: Google Earth, 2559.

กล่าวได้ว่าสภาพภูมิประเทศของชุมชนคลองทะเลนั้นมีลักษณะเป็นภูเขาลาดลงสู่ป่าชายเลน และมีเกาะกลางกั้นระหว่างทะเลกับพื้นดิน ฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเลมีตั้งแต่ภูเขาจนถึงทะเล (ภาพ 4.2) ทั้งนี้เห็นได้จาก ป่าต้นน้ำที่อยู่บนภูเขา โดยพื้นที่ป่าไม้ของเกาะยาวมีประมาณ 53,361 ไร่ ป่าร้อยละ 60.55 ของอำเภอนี้เป็นป่าสงวน ซึ่งมีจำนวน 13 แปลง ได้แก่ (1) ป่าควนจุก (2) ป่าเกาะบอยใต้ (3) ป่าเกาะยาวน้อย (4) ป่าคลองพรุแฉด (5) ป่าคลองอ่าวเลน (6) ป่าคลองกาหมาย (7) ป่าคลองย่าหมี (8) ป่าคลองเหี้ย (9) ป่าเกาะยาวใหญ่แปลงที่ 1 (10) ป่าเกาะยาวใหญ่แปลงที่ 2 (11) ป่าพรุใน (12) ป่าช่องหลาด (13) ป่าคลองโล๊ะปาไล (เกาะยาว ข้าวสาร และ แร่งบันดาลใจ, 2559)

พื้นที่ของป่าช่องหลาดและป่าเกาะยาวใหญ่ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 5,864 ไร่ เป็นป่าไม้ที่ยังอุดมสมบูรณ์ และมีแหล่งน้ำธรรมชาติ ที่ชาวคลองทะเลได้ใช้ในการดำรงชีวิตมาโดยตลอด อีกทั้งยังเป็นแหล่งอาหารป่าและเส้นทางคมนาคมระหว่างหมู่บ้าน บริเวณป่าช่องหลาดนี้มีทางเดินกว้าง เริ่มจากอ่าวคลองสนไปบ้านช่องหลาดเป็นทางเดินที่ชาวคลองทะเลใช้สัญจรไปมาหาสู่กัน และใช้เป็นเส้นทางในการเดินหาอาหารป่า ซึ่งจะผ่านบริเวณป่าต้นน้ำและแหล่งน้ำธรรมชาติ มีลักษณะเป็นคลองน้ำลึก มีน้ำจืดไหลลงมาจากแหล่งน้ำธรรมชาติในป่าต้นน้ำที่อยู่บนภูเขาของป่าช่องหลาด

ถัดมาจากป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ดินซึ่งใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรกรรม เช่น ปลูกยางพารา ปลูกมะพร้าว ทำนา เลี้ยงควาย เลี้ยงแพะ ฯลฯ ถือเป็นฐานทรัพยากรให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการทำมาหากิน ด้านทิศตะวันตกมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของคลองทะเลอีกหนึ่งแห่งคือ ป่าชายเลนผืนใหญ่ราว 2,801 ไร่ (ภาพที่ 4.3) ที่คลาคล่ำไปด้วยพรรณพืชมากมายหลายชนิด เช่น โกงกาง พังกา สม ฯลฯ ซึ่งเป็นแนวกั้นคลื่นลม เป็นที่อาศัยของลิงพังกาและที่วางไข่ของกิ้งก่า หอย ปู ปลา นานาสายพันธุ์ ซึ่งชาวบ้านคลองทะเลได้ใช้ผืนป่าชายเลนแห่งนี้ในการหารายได้ด้วยการจับสัตว์น้ำเพื่อการดำรงชีพ และได้มีการรวมกลุ่มอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชายเลนของชุมชนด้วย ทางทิศใต้มีทรัพยากรเป็นแนวโคกหินที่ติดกับชายฝั่ง ซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งของป่าชายหาดเนื้อที่ประมาณ 390 ไร่ ที่ประกอบไปด้วยพรรณไม้ต่าง ๆ อาทิ ไม้สน ผักบู่ทะเล หว่าหิน ดินเบ็ดทะเล ฯลฯ และยังมีพืชที่เป็นอาหารของชาวบ้าน เช่น ผักหวาน มะม่วงหิมพานต์ พุทรา มะกอกป่า เป็นต้น นอกจากนี้ บริเวณป่าชายหาดยังพบนกเงือกซึ่งบ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่นี้ได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าชายหาดนี้ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น เป็นแหล่งอาหารและยาสมุนไพรของชุมชน เป็นสถานที่พักผ่อนและที่ขายของ เป็นสถานที่ใช้ในการเข้าค่ายลูกเสือ ผีอกบรมต่าง ๆ ตลอดจนเป็นสถานที่สังสรรค์พบปะญาติพี่น้องในวันสำคัญทางศาสนาอิสลาม ชาวบ้านจึงได้ใช้ประโยชน์จากบริเวณชายหาดสาธารณะของชุมชนกันโดยตลอด ห่างออกไปจากป่าชายหาดเป็นหาดโคลนที่มีนกทะเลลงมาหาอาหารกินเมื่อยามน้ำลด มีแนวปะการังน้ำตื้นที่คงความอุดมสมบูรณ์และเป็นที่ยึดของฝูงปลาหลากหลายพันธุ์ โดยมีแหล่งหญ้าทะเลประมาณ 700 ไร่ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของสัตว์ทะเลหลายชนิด อีกทั้งชาวบ้านยังได้ใช้ประโยชน์จากแนวหญ้าทะเลในการจับสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ ทั้งเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือนและนำไปขายเป็นรายได้เสริม

สำหรับสภาพภูมิอากาศ ชุมชนคลองทะเลมีสภาพอากาศเย็นสบายและมีลมมรสุมตลอดปี โดยได้รับอิทธิพลจากลมทะเล คือมีมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่านในช่วงเดือนพฤษภาคม -

4.2 ความเป็นมาของชุมชน

ได้รับการบอกเล่าจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญว่า บรรพบุรุษชาวเกาะยาวได้อพยพมาจากชายฝั่งเมืองตรัง เมืองสตูล และเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของประเทศไทย ในคราวที่พม่ายกทัพมาตีหัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้ เมื่อครั้งสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ประมาณปี พ.ศ. 2328 โดยอพยพเลียบชายฝั่งทะเลไปจนกระทั่งได้พบเกาะยาวน้อยและเกาะยาวใหญ่ จึงเห็นว่าเกาะทั้งสองนี้เป็นทำเลเหมาะที่จะหลบภัยและตั้งหลักแหล่งเพื่อทำมาหากิน คนในชุมชนจึงถือว่าประชาชนกลุ่มนี้เป็นบรรพบุรุษรุ่นแรก ทั้งนี้ จากสำเนียงพูดคาดว่าบรรพบุรุษของชาวเกาะยาวน้อยมาจากจังหวัดตรัง ส่วนชาวเกาะยาวใหญ่มาจากจังหวัดสตูล ส่วนการเรียกชื่อ “เกาะยาว” นั้นอาจเป็นเพราะลักษณะภูมิประเทศที่ทอดยาวของเกาะยาวน้อยและเกาะยาวใหญ่

ในด้านการปกครอง เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานได้ระยะเวลาหนึ่ง ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2446 มีการแบ่งการปกครองเป็น 2 ตำบล 24 หมู่บ้าน ขึ้นกับอำเภอเมืองพังงา มีนายบ้านเป็นผู้ดูแลใกล้ชิดตราษฎร มีที่ทำการเป็นเพียงศาลาเล็ก ๆ เรียกว่า “ทำเนียบ” การเดินทางติดต่อกับภายนอกเกาะใช้เรือแจวหรือเรือใบ ซึ่งต้องใช้เวลาในการเดินทางหลายชั่วโมงหรือหลายวันหากเป็นฤดูมรสุม ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2446 ทางราชการได้ยกฐานะขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ เรียกว่า “กิ่งอำเภอเกาะยาว” และในปี พ.ศ. 2463 ได้มีปลัดอำเภอเป็นหัวหน้าฝ่ายปกครองคนแรกคือ นายชื่น วาสนาวิน จากนั้นปี พ.ศ. 2508 ได้รับการจัดสรรงบประมาณในการก่อสร้างที่ว่าการกิ่งอำเภอหลังใหม่แทนทำเนียบหลังเก่าที่ชาวบ้านร่วมกันก่อสร้างขึ้น ต่อมาข้าราชการและประชาชนต้องการให้ยกกิ่งอำเภอเกาะยาวเป็นอำเภอเกาะยาวและได้รับการสนับสนุนจากหลายฝ่าย จนในที่สุดก็ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเกาะยาวในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2531 (โรงเรียนเกาะยาววิทยา, ม.ป.ป.)

สำหรับชุมชนคลองทะเลเริ่มมีผู้อพยพเข้ามาตั้งรกรากในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2430 - 2440 โดยได้รับการบอกเล่าว่า กลุ่มบุคคลกลุ่มแรกที่บุกเบิกเข้ามาอาศัยในพื้นที่คลองทะเลเป็นคนจังหวัดสตูล ซึ่งเข้ามาทำงานเก็บรังนกที่เกาะ โดยมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าวเพียง 7 ครอบครัวเท่านั้น ต่อมามีคนสตูลเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนคลองทะเลเพิ่มมากขึ้นจนมีประมาณ 40 ครอบครัว ในช่วงเริ่มแรกของการก่อตั้งหมู่บ้าน จากนั้นในราวปี พ.ศ. 2519 ทางจังหวัดพังงาก็ได้มีการจัดตั้งหมู่บ้านคลองทะเลขึ้นอย่างเป็นทางการ ให้เป็นหมู่บ้านหนึ่งของตำบลเกาะยาวใหญ่ อำเภอเกาะยาว โดยได้แบ่งแยกเขตการปกครองมาจากหมู่ที่ 1 ในช่วงเริ่มแรกของการตั้งหมู่บ้านนั้น ชาวคลองทะเล

ต่างร่วมแรงร่วมใจกันตัดถนนทางเข้าหมู่บ้านโดยไม่ต้องรอนงบประมาณจากทางจังหวัด และต่อมาก็ได้ขยายขยายหมู่บ้าน มีการพัฒนาถนนหนทาง และสาธารณูปโภคต่าง ๆ รวมทั้งมัสยิดและโรงเรียนของหมู่บ้านมาตามลำดับ

4.2.1 ถนนหนทางและการคมนาคม

แต่เดิมทางเข้าชุมชนคลองทะเลเป็นทางเดินริมท้องนาของชาวบ้าน ตั้งแต่หมู่บ้านหมู่ที่ 1 เข้ามาด้านทิศเหนือของคลองทะเล เมื่อมีชาวบ้านมาอาศัยอยู่ในพื้นที่คลองทะเลเพิ่มขึ้น ในปีพ.ศ. 2519 จึงได้เริ่มมีการตัดถนนทางเข้าหมู่บ้าน ซึ่งผู้ใหญ่บ้านคนแรกได้ระดมแรงงานชาวบ้านให้มาช่วยกันตัดถนนทางเข้าหมู่บ้านและขยายเส้นทางในการเดินทางเพื่อความสะดวกในการคมนาคมของชาวบ้าน และการเดินทางไปยังหมู่บ้านอื่น เส้นทางถนนสายหลักของหมู่บ้านเริ่มตั้งแต่เนินเขาทิศเหนือ ซึ่งอยู่บริเวณหน้าโรงเรียนคลองทะเลในปัจจุบัน ไปจนถึงทิศใต้ของหมู่บ้าน บริเวณหาดคลองสน ระยะทางประมาณ 1,500 เมตร ต่อมาปี พ.ศ. 2542 ชาวบ้านก็ได้มีการร่วมมือกันอีกครั้งโดยไม่รอนงบประมาณจากทางรัฐ เพื่อขยายเส้นทางตั้งแต่หาดคลองสนต่อเนื่องไปยังหมู่ 1 ตำบลพรุโน โดยเส้นทางดังกล่าวนี้เป็นเส้นทางลัดซึ่งช่วยลดระยะทางในการเดินทางของชาวคลองทะเลได้อย่างมาก เนื่องจากเดิมชาวบ้านต้องอ้อมไปใช้เส้นทางหลักผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อเดินทางไปยังตำบลพรุโน

ในปัจจุบัน ชาวคลองทะเลนิยมใช้รถจักรยานยนต์เป็นหลักในการคมนาคมภายในชุมชนกับชุมชนใกล้เคียงบนเกาะเดียวกัน ส่วนการเดินทางติดต่อกับภายนอกนั้น เนื่องจากชุมชนคลองทะเลตั้งอยู่บนเกาะกลางทะเลของอ่าวพังงา การเดินทางติดต่อกับชุมชนที่อยู่นอกเกาะจึงต้องอาศัยเส้นทางคมนาคมทางน้ำเพียงอย่างเดียว สำหรับการเดินทางติดต่อสถานที่ราชการต่าง ๆ ของอำเภอเกาะยาวจะต้องเดินทางไปยังเกาะยวน้อยที่อยู่ห่างจากเกาะยาวใหญ่ประมาณ 2 กิโลเมตร โดยใช้เรือหางยาวเป็นหลัก โดยมีท่าเทียบเรือสองแห่งคือ ท่าเทียบเรือคลองเหีย และท่าเทียบเรือบ้านช่องหาด ส่วนท่าเทียบเรือบนเกาะยวน้อย ที่นิยมคือท่ามะเนาะ แต่ก่อนท่าเทียบเรือเหล่านี้เป็นเพียงสะพานไม้เมื่อน้ำทะเลลดลงเต็มที่ เรือจะไม่สามารถเข้าเทียบท่าได้ ชาวบ้านก็ต้องเดินลุยน้ำไปขึ้นเรือ ส่วนใหญ่แล้วชาวคลองทะเลจะใช้ท่าเทียบเรือคลองเหียเป็นหลัก เนื่องจากอยู่ห่างจากหมู่บ้านคลองทะเลประมาณ 4 กิโลเมตรเท่านั้น การเดินทางไปเกาะยวน้อยโดยเรือหางยาวจะใช้เวลาราว 10-15 นาที แต่หากอยู่ในช่วงฤดูมรสุมจะต้องใช้เวลาถึง 20 นาทีในการเดินทาง ลักษณะของเรือหางยาวที่ใช้โดยสารนั้นเป็นเรือหางยาวขนาดเล็กถึงขนาดกลาง สามารถบรรทุกผู้โดยสารได้ประมาณ 12-15 คน

ขึ้นอยู่กับขนาดของเรือแต่ละลำ ทั้งนี้เรือโดยสารไปเกาะยาวน้อยจะให้บริการตั้งแต่ช่วงหกโมงเช้าถึงประมาณสองทุ่มของทุกวัน การที่ชาวคลองทะเลต้องเดินทางไปยังเกาะยาวน้อยเพื่อติดต่อราชการ เนื่องจากที่ว่าการอำเภอเกาะยาว สถานีตำรวจภูธรอำเภอเกาะยาว โรงพยาบาลเกาะยาว และโรงเรียนเกาะยาววิทยา ซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอ ล้วนตั้งอยู่บนเกาะยาวน้อย

นอกจากนี้ การเดินทางไปยังจังหวัดภูเก็ตซึ่งชาวเกาะยาวเรียกว่า “หลาด” หรือตลาดที่เป็นศูนย์กลางของการติดต่อเพื่อการค้าหรือการแลกเปลี่ยนสินค้าของพื้นที่นี้ ตลอดจนเป็นจุดเชื่อมโยงการเดินทางต่อไปยังจังหวัดอื่น ๆ ของชาวเกาะยาว ก็ต้องอาศัยการคมนาคมทางเรือเป็นหลักเช่นกัน โดยเกาะยาวอยู่ห่างจากภูเก็ตไปทางทิศตะวันออกเป็นระยะทางประมาณ 15 กิโลเมตร และห่างจากทิศตะวันตกของจังหวัดกระบี่ประมาณ 20 กิโลเมตร ในอดีตคนในชุมชนนิยมเดินทางโดยใช้เรือแจวหรือเรือใบ ซึ่งต้องใช้เวลานานหลายชั่วโมงในการเดินทาง ต่อมาจึงใช้เรือที่มีเครื่องยนต์ติดตั้งในเรือซึ่งวิ่งได้ไม่เร็วนัก เรือโดยสารสมัยนั้นมีชื่อว่า “เรือทักษิณ” เป็นเรือลำแรกที่เดินทางจากเกาะยาวไปอ่าวสะปำ ของจังหวัดภูเก็ต คนเกาะยาวมักจะส่งสินค้าท้องถิ่น เช่น สะตอ ส้มโอ มะกอก มะม่วง ปลาเค็ม ฯลฯ ไปส่งขายที่สะปำ และจะซื้อสินค้าประเภท น้ำมันก๊าด หอม กะเทียม อาหารแห้ง เครื่องใช้ในบ้านกลับมาที่เกาะยาว ในการเดินทางดังกล่าวจำเป็นต้องค้างที่ภูเก็ตอย่างน้อย 1 คืนจึงจะทำภารกิจเหล่านี้ได้เสร็จสิ้น ในอดีตชาวบ้านจึงเรียกจังหวัดภูเก็ตว่า “ท่องคา” ซึ่งหมายถึงหากเดินทางไปภูเก็ตแล้วจะต้องมีการค้างคาหรือค้างแรมอย่างน้อยหนึ่งคืน เพื่อรอเวลาเดินทางกลับในวันถัดไป แต่ปัจจุบันสามารถเดินทางโดยใช้เรือหางยาวขนาดใหญ่และเรือสปีดโบ๊ท ซึ่งทำเทียบเรือคลองเหียจะเป็นทำเทียบเรือแห่งเดียวของตำบลเกาะยาวใหญ่ที่ชาวคลองทะเลใช้ในการเดินทางไปยังภูเก็ต โดยจะมีเรือเดินทางไป-กลับทุก ๆ ชั่วโมง เรือเที่ยวแรกจะให้บริการออกจากทำเทียบเรือคลองเหียตั้งแต่เวลา 7.30 น. และเรือเที่ยวสุดท้ายจะสิ้นสุดเวลาประมาณห้าโมงเย็น ส่วนระยะเวลาในการเดินทางนั้น หากเป็นเรือหางยาวขนาดใหญ่จะใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง บรรทุกผู้โดยสารได้ราว 30-35 คน ส่วนเรือสปีดโบ๊ทจะใช้เวลาเพียง 30 นาที บรรทุกผู้โดยสารได้ราว 20-25 คน นอกจากนี้ ทำเทียบเรือคลองเหียยังมีเรือโดยสารไปยังจังหวัดกระบี่อีกด้วย โดยใช้เวลาประมาณหนึ่งชั่วโมงครึ่งในการเดินทาง

4.2.2 สาธารณูปโภค

สาธารณูปโภคที่สำคัญสำหรับคนในชุมชนคลองทะเลมี 2 ประการ ดังต่อไปนี้

1) น้ำดื่ม น้ำใช้ โดยทั่วไปแล้วชุมชนที่ตั้งอยู่บนเกาะกลางทะเลเช่นนี้ อาจจะมีปัญหาในเรื่องแหล่งน้ำจืด แต่ทว่าชุมชนคลองทะเลไม่เคยมีปัญหาเรื่องแหล่งน้ำจืดแต่อย่างใด เนื่องจากมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะป่าต้นน้ำซึ่งเป็นแหล่งน้ำจืด ชาวบ้านจึงได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำตามธรรมชาติมาโดยตลอด ต่อมาจึงได้มีการกักเก็บน้ำด้วยเขื่อนขนาดเล็กคือ “เขื่อนป่าอ้อย” ซึ่งสร้างขึ้นในพื้นที่ป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านได้ร่วมกันอนุรักษ์พื้นที่ป่าดังกล่าวมาโดยตลอด ชุมชนจึงไม่มีปัญหาขาดแคลนน้ำจืด น้ำจากเขื่อนนี้สามารถนำมาทำเป็นน้ำประปาใช้ในชุมชน อันเนื่องจากในฤดูฝนมีฝนตกชุกและมีแหล่งทรัพยากรที่สมบูรณ์ดังกล่าว นอกจากน้ำประปาที่ใช้อุปโภคแล้ว ชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลหลาย ๆ ครัวเรือนยังมีการขุดบ่อน้ำบาดาลเพื่อใช้น้ำบริโภค โดยชาวบ้านมักจะมีการใช้ประโยชน์จากบ่อน้ำบาดาลร่วมกัน กล่าวคือ ภายในหมู่บ้านหนึ่งจะมีการแบ่งปันน้ำบาดาลกลางในการบริโภคร่วมกัน บ้านที่มีบ่อน้ำบาดาลเป็นของตนเองก็จะอนุญาตให้เพื่อนบ้านสามารถมาใช้ประโยชน์จากน้ำในบ่อน้ำบาดาลของตนได้ตลอดเวลา โดยไม่มีการเก็บค่าน้ำจากเจ้าของบ่อน้ำบาดาลดังกล่าวแต่อย่างใด ชาวคลองทะเลจึงมีน้ำดื่ม น้ำใช้ตลอดปีโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ

2) ไฟฟ้า ในอดีตชาวคลองทะเลอาศัยแสงสว่างจากตะเกียงน้ำมันก๊าดในยามค่ำคืน บ้านหลังหนึ่งจะมีตะเกียงไม่น้อยกว่าสองดวง ต่อมาชาวบ้านเริ่มมีการใช้เครื่องปั่นไฟของตนเองในการผลิตกระแสไฟฟ้า โดยบ้านที่มีฐานะดีจะซื้อเครื่องปั่นไฟมาใช้เองที่บ้านและได้แบ่งปันให้บ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน 4-5 ครัวเรือนได้ใช้ประโยชน์ด้วยในตอนกลางคืน เมื่อมีไฟฟ้าบางบ้านก็เริ่มมีโทรทัศน์ใช้และมีคนในชุมชนมาร่วมกันชมทำให้คึกคักมากขึ้น เพราะในแต่ละคืนจะมีคนมาร่วมชมไม่น้อยกว่าสิบคน ส่วนการเก็บค่าไฟนั้นไม่ได้มีการระบุไว้ชัดเจนแต่เป็นการตกลงกันของผู้ใช้ตามความเหมาะสม อาจเป็นการช่วยซื้อน้ำมันที่ใช้ในเครื่องปั่นไฟให้ในบางครั้ง หรือการตอบแทนโดยให้อาหาร กับข้าว หรือช่วยเหลือด้านแรงงานเมื่อมีงานบุญต่าง ๆ ตอบแทน ทั้งนี้เพราะบ้านที่อยู่ในละแวกเดียวกันและเป็นเพื่อนบ้านกันนั้นส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติเดียวกัน ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2538 การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคจังหวัดพังงา ได้สร้างโรงไฟฟ้าซึ่งใช้เครื่องปั่นไฟขึ้นเป็นครั้งแรกที่หมู่ 2 และมีการเดินสายไฟฟ้าเพื่อปล่อยกระแสไฟฟ้าไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลเกาะยาวใหญ่ให้มีไฟฟ้าใช้เฉพาะในช่วงกลางคืนเท่านั้น ชุมชนคลองทะเลจึงมีไฟฟ้าใช้ทั่วถึงทั้งหมู่บ้านเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นในปี พ.ศ.

2545 ได้มีการวางสายเคเบิลจ่ายกระแสไฟฟ้าจากจังหวัดภูเก็ตมาที่เกาะยาวใหญ่ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ชุมชนคลองทะเลจึงมีไฟฟ้าใช้ตลอด 24 ชั่วโมง

4.2.3 การรักษาพยาบาลและการบริการทางสุขภาพ

ก่อนที่จะมีการรักษาโรคด้วยวิธีการของแพทย์แผนปัจจุบัน ชาวคลองทะเลเคยรักษาโรคและอาการเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรพื้นบ้านและวิธีการของหมอพื้นบ้าน ที่ผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนาอิสลามด้วยการขอขมา (ขอพรจากพระเจ้า) ให้หายป่วยจากโรคร้ายไข้เจ็บ ซึ่งส่วนมากคนเฒ่าคนแก่ของชุมชนจะมีการเรียนรู้วิธีการนวดแบบพื้นบ้านประกอบกับการใช้สมุนไพรในการรักษาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ นอกจากนี้ ยังมีหมอพื้นบ้านที่รักษาเฉพาะโรค เช่น หมอตำแย ทำหน้าที่ทำคลอดและรักษาโรคของสตรีที่เกี่ยวข้องกับการคลอดเป็นต้น วิธีการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านเหล่านี้ขึ้นอยู่กับชาวบ้านมาโดยตลอดและอาจเชื่อมโยงกับหมู่บ้านใกล้เคียงด้วย นอกจากนี้ ยังเคยมีเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับโรคระบาดของชุมชนคลองทะเลและผู้คนในเกาะยาวใหญ่คือ ได้เกิดโรคไข้ทรพิษระบาดในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2478 ซึ่งในครั้งนั้น มีชาวบ้านของเกาะยาวใหญ่ตายด้วยโรคนี้ไปหลายร้อยคน และได้มีการอพยพคนที่เป็โรคให้ไปอยู่ด้านฝั่งทิศตะวันตกของเกาะเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของโรค บริเวณดังกล่าวนี้เรียกว่า “อ่าวตีกูด” อยู่ทางทิศตะวันตกของชุมชนคลองทะเล ปัจจุบันได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวอีกแห่งหนึ่งของเกาะยาว เนื่องจากมีหาดทรายที่ขาวละเอียด อีกทั้งในปัจจุบันชาวคลองทะเลได้ตัดถนนเข้าไปทำสวนยางพาราในพื้นที่ดังกล่าวทำให้สะดวกต่อการเดินทางอีกด้วย

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2514 เมื่อมีการสร้างสถานีอนามัยขึ้นที่หมู่ 2 ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนคลองทะเลประมาณ 6 กิโลเมตร ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 มีการสร้างโรงพยาบาลขนาด 10 เตียงที่เกาะยาวน้อย และมีโครงการแพทย์ทางอากาศของสมเด็จพระยามาที่เกาะยาวสามครั้ง นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ชาวคลองทะเลจึงได้รับการรักษาพยาบาลด้วยวิธีด้านการแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น ทั้งการฉีดวัคซีนเด็ก และการตรวจสุขภาพ แต่หากเจ็บป่วยเรื้อรัง ชาวบ้านส่วนใหญ่มักจะไปรักษาที่คลินิกหรือโรงพยาบาลในเมืองภูเก็ต นอกเหนือจากที่โรงพยาบาลเกาะยาวซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอเกาะยาวน้อย ในขณะเดียวกัน การรักษาแบบพื้นบ้านก็ได้ลดบทบาทลงอย่างมากในปัจจุบัน โดยพบว่ามีเพียงการนวดแบบพื้นบ้านและการใช้สมุนไพร ที่ยังคงดำรงอยู่ในการรักษาผู้ป่วยที่ปวดเมื่อยแบบเรื้อรังเท่านั้น

4.2.4 โรงเรียนและสถานที่สำคัญทางศาสนา

ในช่วงแรกที่เริ่มตั้งหมู่บ้านนั้น ชาวคลองทะเลต้องเดินทางไปเรียนหนังสือในหมู่ที่ 1 ซึ่งได้มีการก่อตั้งโรงเรียนและเปิดทำการสอนครั้งแรกปี พ.ศ. 2483 โดยใช้มัสยิดเป็นที่ทำการสอนชั่วคราว ชื่อว่า “โรงเรียนประชาบาลตำบลเกาะยาวใหญ่ 5” ในปีต่อมา ปี พ.ศ. 2484 ทางราชการได้แต่งตั้ง นายอุทัย เขาทอง มาเป็นครูสอนและได้ขอความร่วมมือจากชาวบ้านช่วยกันสร้างอาคารเรียนชั่วคราว ในที่ดินของขุนทรงคณิตสลาม กำนันตำบลเกาะยาวใหญ่ จากนั้นในปี พ.ศ. 2519 จึงได้มีการขยาย โรงเรียนสาขาจากหมู่ที่ 1 มาตั้งโรงเรียนใหม่ในชุมชนนี้ โดยใช้ชื่อว่า “โรงเรียนเคลื่อนที่คลองทะเล” ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของมัสยิดประจำหมู่บ้าน และในปี พ.ศ. 2521 ได้รับการอนุมัติจากราชการให้ เปิดสอนเป็นเอกเทศ ภายใต้ชื่อ “โรงเรียนคลองทะเล” ปัจจุบันโรงเรียนนี้เปิดทำการเรียนการสอน ตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ทั้งนี้โรงเรียนยังมีกิจกรรมที่เรียกว่า “เรียนไป เทียวไป ในชุมชน” ซึ่งเป็นกิจกรรมการเรียนการสอนโดยให้นักเรียนลงไปเรียนหนังสือในป่าชายเลน และมี ประชาชนชาวบ้านในชุมชนเป็นผู้สอน อีกทั้งโรงเรียนนี้ยังเป็นแหล่งรวมตัวของคนในชุมชนเมื่อมี กิจกรรมต่าง ๆ เช่น งานประจำปีของโรงเรียน การแข่งขันกีฬาระหว่างหมู่บ้าน กิจกรรมในวันสำคัญ ของโรงเรียน ฯลฯ

ส่วนสถานที่สำคัญทางศาสนา เนื่องจากคนในชุมชนเกือบทั้งหมดนับถือศาสนาอิสลาม จึงมี มัสยิดประจำชุมชนคือมัสยิดคลองทะเล โดยได้สร้างขึ้นมาหลังจากที่มีการตัดถนนทางเข้าหมู่บ้านแล้ว ประกอบกับมีจำนวนชาวบ้านในชุมชนเพิ่มมากขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2520 ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันก่อตั้ง มัสยิดของหมู่บ้าน เนื่องจากสถานที่ละหมาดของหมู่บ้านแต่เดิมนั้นมีขนาดไม่เพียงพอกับจำนวน ชาวบ้านที่จะมารวมละหมาดในวันศุกร์ มัสยิดของแห่งนี้ตั้งอยู่ทางไปหาดคลองสน ปัจจุบันเทศบาล ตำบลเกาะยาวใหญ่ได้สนับสนุนงบประมาณให้สร้างมัสยิดขึ้นใหม่ให้มีความทันสมัยมากขึ้น ซึ่งเป็น มัสยิดทรงโดมและปูพื้นด้วยกระเบื้องตกแต่งสวยงาม กว้างขวางพอสมควร เมื่อมีการขยายมัสยิดแล้ว ชาวบ้านจึงใช้มัสยิดเป็นสถานที่รวมตัวในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม และได้มี การสร้างศาลาไม้ไผ่ล้อมมัสยิดเพิ่มเติมเพื่อเป็นสถานที่ในการประกอบอาหาร สำหรับจัดเลี้ยงอาหาร เวลาชาวบ้านรวมตัวกันในการทำบุญต่าง ๆ เช่น การทำบุญเกี่ยวกับการเผ่ากุโบร์เมื่อมีคนตายใน หมู่บ้าน และพิธีจัดเลี้ยงอาหารในงานพิธีต่าง ๆ ทางศาสนา มัสยิดของชุมชนคลองทะเลจึงเป็นศูนย์ รวมในการพบปะ ประชุมหรือของชาวบ้าน ทั้งในเรื่องทางศาสนา และเรื่องราวทั่วไปของชุมชน

4.3 วิธีการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

ข้อมูลชุมชนปี พ.ศ. 2557 ระบุว่า ชุมชนคลองทะเลมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 459 คน มี 81 ครัวเรือน เป็นประชากรชาย 255 คน และหญิง 204 คน ร้อยละ 98.6 นับถือศาสนาอิสลาม (โรงเรียนเกาะยาววิทยา, ม.ป.ป.) บ้านเรือนของชาวชุมชนคลองทะเลกระจุกตัวอยู่บริเวณทิศใต้ซึ่งอยู่ใกล้กับมัสยิดของหมู่บ้าน ลักษณะของบ้านเรือนส่วนมากเป็นเรือนไม้แบบยกพื้นมีใต้ถุน ซึ่งชาวบ้านนิยมใช้ใต้ถุนบ้านเป็นที่เก็บแผ่นยางพารา บ้างก็มีเปลแขวนหรือแคร่ไม้ตั้งไว้ใต้ถุนบ้านสำหรับนอนพักผ่อนในเวลากลางวัน การสร้างบ้านเรือนแต่ละหลังจะเว้นระยะห่างกันพอสมควร ไม่มีรั้วกันหรือแบ่งอาณาบริเวณบ้านที่ชัดเจน โดยแต่ละพื้นที่ซึ่งอยู่ในละแวกบ้านเดียวกันนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติกัน

4.3.1 วิธีการดำเนินชีวิต ความสัมพันธ์ทางสังคมและการปกครองของชุมชน

ชุมชนคลองทะเลเป็นชุมชนมุสลิมที่มีสายสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีวิธีการดำเนินชีวิตตามแนวทางศาสนาอิสลามที่สืบทอดกันมาในกลุ่ม มีความเป็นอยู่เรียบง่ายตามคำสอนของศาสนาอิสลาม ให้ความสำคัญผู้นำท้องถิ่น โดยเฉพาะโต๊ะอิหม่าม (ผู้นำสูงสุดของชุมชนตามแนวทางของศาสนาอิสลาม) ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับหลักการของอิสลาม แม้จะมีการประยุกต์ใช้ตามบริบทของกลุ่มและท้องถิ่นบ้างก็ตาม ทั้งนี้ภาพดังกล่าวจะสังเกตเห็นได้ชัด ไม่ว่าจะเป็นเสียงอะซานเพื่อเชิญชวนคนไปทำพิธีละหมาดที่สะท้อนผ่านลำโพงใหญ่ของชุมชนร้องเรียกให้ผู้คนมารวมตัวกันที่สุเหร่าหรือมัสยิดของหมู่บ้านวันละ 5 ครั้ง การรวมตัวกันประกอบพิธีละหมาดประจำสัปดาห์ในทุกวันศุกร์ โดยชายชาวมุสลิมต้องไปละหมาดตอนหลังเที่ยงที่มัสยิดประจำหมู่บ้าน นอกเหนือไปจากการละหมาดแล้ว ยังมีการอบรมคำสอนของศาสนา โดยการอ่านและแปลหนังสือศาสนาที่เรียกว่า “กิตาบ” การจัดงานทำบุญ (นุหรี) ของชาวบ้านเนื่องในวาระต่าง ๆ ตลอดจนการปรึกษาหารือเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีผู้อาวุโสเข้ามามีบทบาทสำคัญ สำหรับการละหมาดร่วมกันที่มัสยิดของหมู่บ้าน นอกจากจะเป็นพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ยังสะท้อนระบบการปกครองและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนอีกด้วย ชุมชนคลองทะเลไม่จำเป็นที่จะต้องสร้างกฎระเบียบที่ซับซ้อนมาบังคับใช้ แต่อาศัยพื้นฐานความเข้าใจและสำนึกความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งโต๊ะอิหม่ามได้ใช้แนวทางของการเป็นมุสลิมที่ดี คือการยึดมั่นปฏิบัติตามแบบแผนที่อิงคำสอนของ

ศาสนาเป็นสิ่งยึดโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมักจะมีการปลุกจิตสำนึกของคนในชุมชนช่วงก่อนและหลังพิธีละหมาดวันศุกร์ที่มีสยิด และเป็นผู้ที่นำเรื่องต่าง ๆ เข้ามาหารือและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ศาสนาอิสลามจึงเป็นศูนย์กลางในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนนี้

ห่างออกไปจากชุมชนคลองทะเลทางทิศเหนือราว 6 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของศูนย์การปกครองท้องถิ่น คือเทศบาลตำบลเกาะยาวใหญ่ ซึ่งเป็นภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปกครองของชุมชนอย่างเป็นทางการที่อิงอยู่กับระบบของรัฐในปัจจุบัน ซึ่งเน้นการปฏิบัติตามนโยบายต่าง ๆ ของท้องถิ่นและของชาติ อย่างไรก็ตามบทบาทการปกครองของเทศบาลนั้นยังมีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่น้อยกว่าระบบของชุมชนที่อิงหลักการของศาสนาอิสลาม เนื่องจากชาวคลองทะเลจะรับรู้ข่าวสารและรวมตัวกันปรึกษาความเป็นไปของชุมชนที่มีสยิดภายใต้การนำของผู้เฒ่าศาสนา มากกว่า นอกจากนี้ ยังพบว่าในพื้นที่ชุมชนคลองทะเลตลอดจนตำบลเกาะยาวใหญ่นั้นไม่มีสถานีตำรวจ หรือหน่วยรักษาความปลอดภัยใด ๆ ของรัฐตั้งอยู่ และที่ผ่านมาก็ไม่เคยเกิดคดีร้ายแรงในชุมชนเลย จากการบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญบ่งบอกถึงความปลอดภัยที่มีสูงมากกว่า แม้กระทั่งการจอดรถจักรยานยนต์ไว้หน้าบ้านตอนกลางคืน หรือที่ทำเทียบเรือซึ่งไม่มีคนดูแล รวมทั้งที่สาธารณะอื่น ๆ บางครั้งแม้ชาวบ้านไม่ได้ปลดกุญแจรถจักรยานยนต์ ก็ไม่เคยมีการขโมยเกิดขึ้นแต่อย่างใด หรือกรณีที่ชาวบ้านเก็บแผ่นยางพาราไว้ใต้ถุนบ้านแม้จะไม่มีคนคอยเฝ้าดูแล แต่ก็ไม่มีการลักขโมยเกิดขึ้น เหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นความปลอดภัยในทรัพย์สินส่วนตัวของคนในชุมชน ซึ่งเกิดมาจากความไว้วางใจและปฏิบัติต่อกันภายใต้สายสัมพันธ์เครือญาติและความศรัทธาต่อคำสอนของศาสนาอิสลามที่ชาวบ้านมีร่วมกัน โดยไม่ต้องพึ่งพากฎหมายและหน่วยงานใด ๆ มาควบคุมมากนัก

การรวมกลุ่มของผู้คนในชุมชนคลองทะเลมักจะมีให้เห็นได้ตามกิจกรรมงานประเพณีต่าง ๆ เช่น การทำนุหรี หรืองานบุญทางศาสนาในวาระต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น การจัดงานวันเมาลิด (งานระลึกถึงวันประสูติของศาสดามุฮัมมัด) งานตัมมัดอัลกุรอาน (งานเฉลิมฉลองการจบการอ่านคัมภีร์กุรอานของเยาวชน) ตลอดจนงานประจำปีของโรงเรียนคลองทะเล เป็นต้น ทั้งนี้ผู้ใหญ่ของชุมชนที่มีบทบาทอย่างมากก็คือ โต๊ะอิหม่าม ซึ่งต้องทำหน้าที่เข้าร่วมงานบุญและเป็นผู้เฒ่าในการทำพิธีต่าง ๆ ในชุมชนโดยตลอด และเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านเป็นอย่างมาก นอกจากนี้งานบุญต่าง ๆ ยังเป็นที่รวมตัวของผู้นับในหมู่บ้าน กล่าวคือ กลุ่มผู้นับจะมีบทบาทสำคัญในการเตรียมงานด้านอาหารการกินและช่วยงานครัวต่าง ๆ ด้วยความเป็นเครือญาติและสายใยของการเป็นคนชุมชนคลองทะเลจึงมีส่วนสนับสนุนให้กิจกรรมงานต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับความร่วมมือ มีการแบ่งหน้าที่ในการ

ทำงานอย่างสอดคล้องชัดเจน นอกจากการรวมกลุ่มโดยประเพณีตามวิถีชุมชนแล้ว ยังมีการรวมกลุ่มกิจกรรมของชาวบ้านที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐและองค์กรภายนอกชุมชนอีกด้วย ดังต่อไปนี้

1) กลุ่มปกป้องและดูแลป่าชายเลนชุมชน ชาวบ้านได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อปกป้องดูแลป่าชายเลนชุมชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 อันเนื่องมาจากการที่รัฐได้อนุญาตให้สัมปทานป่าชายเลนแก่นายทุน แต่ผู้รับสัมปทานไม่ได้ปฏิบัติตามกติกาอย่างครบถ้วน จึงส่งผลให้ป่าชายเลนของชุมชนถูกทำลายและระบบนิเวศป่าชายเลนเปลี่ยนแปลงจนกระทบการทำมาหากินของคนในชุมชน ชาวบ้านได้เล็งเห็นถึงผลกระทบดังกล่าวและได้รวมตัวกันเพื่อต่อต้านกลุ่มทุนที่มาตัดไม้ป่าชายเลนในพื้นที่ของชุมชน ต่อมาภายหลังชาวบ้านได้ร่วมกันจัดตั้งป่าชายเลนชุมชนขึ้น ภายใต้การสนับสนุนขององค์กรความร่วมมือเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน และมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ รูปแบบการบริหารจัดการป่าชายเลนชุมชนของคลองทะเลไม่มีโครงสร้างตำแหน่งที่ชัดเจน ทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกัน แต่มีการระดมพลังชาวบ้านผ่านการประชุมปรึกษาหารือในมัสยิด อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2544 เมื่อได้มีการจัดตั้งป่าชุมชนขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชายเลนชุมชนขึ้นมา เพื่อเป็นกลไกในการจัดการป่าชายเลนชุมชนอย่างเป็นระบบมากขึ้น ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิลูกโลกสีเขียว

2) กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2540 เป็นการรวมกลุ่มของชาวประมงและผู้สนใจการเลี้ยงปลาในกระชัง โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลเกาะยาวใหญ่และสำนักงานประมงอำเภอเกาะยาว เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเลี้ยงปลาในกระชังของสมาชิกและการหมุนเวียนกองทุนที่ได้รับการสนับสนุนจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในการพัฒนาอาชีพนี้

3) กองทุนหมู่บ้านละล้า เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐบาลภายใต้การนำของ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2543 เพื่อเป็นกองทุนหมุนเวียนในการลงทุนเพื่อดำรงชีพของสมาชิกชุมชน

4) กลุ่มสตรี เป็นการรวมกลุ่มของผู้หญิงในชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณและความรู้จากกรมการพัฒนาชุมชน ผ่านพัฒนากรที่ประจำในพื้นที่ตำบลเกาะยาวใหญ่ มีการจัดอบรมและส่งเสริมการทำกิจกรรมการเลี้ยงแพะ การปักและร้อยลูกปัดผ้าคลุมฮิญาบ ฯลฯ

5) กลุ่มปลูกผักสวนครัว เป็นกลุ่มอาชีพที่ได้รับการสนับสนุนกิจกรรมการดำเนินงานจากสำนักงานเกษตรอำเภอเกาะยาว เพื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนได้มีการปลูกผักไว้บริโภคและจำหน่าย ในระยะแรกได้รับความสนใจจากสมาชิกมาก แต่ภายหลังขาดความต่อเนื่องเนื่องจากขาดเงินทุนและการร่วมทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ยังสังเกตเห็นว่าการปลูกผักสวนครัวเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในแทบทุกครัวเรือนในชุมชน เพียงแต่การรวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกันอาจยังไม่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนเท่านั้น

6) กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ได้จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2549 โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เป็นกลุ่มกิจกรรมที่เน้นการประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งให้ยั่งยืน ตลอดจนสร้างเครือข่ายอาสาสมัครในพื้นที่อำเภอพังงา มีกิจกรรมในการเฝ้าระวังพื้นที่ชายหาดปลูกป่าชายเลน และแลกเปลี่ยนการเรียนรู้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ให้อยู่ในสภาพที่ดีและสามารถสร้างประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน

4.3.2 ความเชื่อและพิธีกรรมในชุมชน

คนในชุมชนคลองทะเลส่วนใหญ่ยึดคำสอนของศาสนาอิสลามเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต โดยมีการเรียนการสอนอิสลามศึกษาขั้นพื้นฐานซึ่งถือเป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคนต้องเรียนรู้ ทั้งที่เป็นการเรียนอย่างเป็นทางการในโรงเรียน โดยเน้นการเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ และการเรียนที่ไม่เป็นทางการ คือการเรียนศาสนาที่มัสยิด ซึ่งเน้นสอนการอ่านคัมภีร์อัลกุรอานแบบท่องจำเป็นหลัก สิ่งนี้ถูกผลิตซ้ำจนนำไปสู่หลักการปฏิบัติที่สอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของมุสลิมในชุมชนนี้ กล่าวคือ พยายามเน้นให้สมาชิกชุมชนดำเนินชีวิตตามประเพณีปฏิบัติที่อิงหลักการศาสนา เช่น เมื่อเด็กทารกแรกเกิดประมาณ 7-9 วัน จะมีพิธีขึ้นเปลและพิธีแกละฮ์ (การโกนผมไฟและเชือดแพะหรือแกะสำหรับทำบุญเลี้ยงแขก) เมื่อโตขึ้นมาหน่อย สำหรับเด็กผู้ชายจะมีการประกอบพิธีสุนัต (การขลิบหนังหุ้มปลายอวัยวะเพศ) เพื่อดำเนินตามวิถีปฏิบัติของท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) ตลอดจนมีการเฝ้ากุโบร์ คือ การรวมกลุ่มอ่านคัมภีร์อัลกุรอานและอ่านดุอาขอพรที่กุโบร์ (หลุมศพ) หลังจากมีคนตายเป็นเวลา 3 หรือ 7 วัน จึงกล่าวได้ว่าความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนปฏิบัตินั้นล้วนอิงคำสอนของศาสนาอิสลาม ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย และเป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนได้กลายเป็นสถานที่แห่งการร่วมแรงร่วมใจไปช่วยงานของคนในหมู่บ้านอย่างเต็มที่ อีกทั้งยังเป็นอีกหนึ่งเครื่องมือ

ที่ยึดโยงผู้คนให้เกิดเครือข่ายผ่านกิจกรรมในชุมชน ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและงานกิจกรรมต่าง ๆ ที่ยึดโยงคนในชุมชนคลองทะเล ได้แก่

1) พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ตั้งแต่พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด พิธีกรรมเกี่ยวกับการแต่งงาน พิธีกรรมในชีวิตประจำวัน และพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้เชื่อมโยงคนในหมู่บ้านให้มาร่วมงาน หรือร่วมช่วยเหลือในการเตรียมงาน โดยดำเนินการตามความชำนาญที่เรียนรู้และสืบทอดกันมา โดยมีเจ้าภาพเป็นสมาชิกของหมู่บ้านครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง ซึ่งจะเชิญเพื่อนบ้านคนอื่น ๆ มาร่วมงาน

2) พิธีกรรมเกี่ยวกับวันหรือเทศกาลสำคัญทางศาสนา ในวันหรือเทศกาลที่สำคัญของศาสนาอิสลามชาวบ้านทั้งหมู่บ้านจะมาร่วมงานกันตามสถานที่สำคัญ ๆ ของหมู่บ้าน เช่น มัสยิดโรงเรียน หรือที่ทำการเทศบาลตำบลเกาะยาวใหญ่ เพื่อร่วมพิธีที่จัดขึ้น พิธีกรรมและวาระที่สำคัญ ๆ ทางศาสนาของชุมชน มีดังต่อไปนี้

(1) งานวันเมาลิดหรือวันคล้ายวันเกิดประสูติขององค์ศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) ซึ่งจะอยู่ในช่วงเดือนรอมฎอนตามปฏิทินของอิสลาม การจัดงานเมาลิดในปัจจุบันจัดขึ้นในบริเวณที่ทำการเทศบาลตำบลเกาะยาวใหญ่ ในงานจะมีการเลี้ยงอาหารแก่คนทั้งตำบล ชาวบ้านทุกหมู่บ้านของเกาะยาวใหญ่จะมาร่วมงาน ซึ่งมีพิธีเมาลิดด้วยการอ่านบทสรรเสริญศาสนา และกิจกรรมบนเวที เช่น เสวนาคำสอนทางศาสนา การแข่งขันตอบปัญหาทางศาสนาของนักเรียนโรงเรียนต่าง ๆ รวมทั้งมีการออกร้านค้ามาจำหน่ายสินค้าที่เกี่ยวกับศาสนามากมาย เช่น อักษรภาพอาหรับ ผ้าคลุมฮิญาบ หมวกกาปิเยาะ ผ้าถุง ผ้าปาเต๊ะ อาหารฮาลาล ฯลฯ

(2) เดือนบวช หรือเดือนรอมฎอนตามปฏิทินอิสลาม ในเดือนนี้มุสลิมทั่วโลกจะต้องถือศีลอด (บวช) โดยการไม่มีการดื่มกินและละเว้นจากการทำสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ ตามข้อห้ามในบทบัญญัติของศาสนาตั้งแต่แสงอรุณขึ้นจนตะวันตกดินของแต่ละวันตลอดทั้งเดือน การถือศีลอดนี้เป็นหนึ่งในบทบัญญัติหลัก 5 บท ที่ชาวมุสลิมต้องปฏิบัติเป็นเวลาหนึ่งเดือน โดยตลอดเดือนนี้จะมีการจัดละหมาดตะรอเวียะห์ในช่วงกลางคืนหลังจากที่ละการถือศีลอดแล้ว ซึ่งชาวบ้านจะมาละหมาดร่วมกันที่มัสยิดของหมู่บ้าน

(3) วันตรุษอีดิ้ลฟิตรี หรือวันฮารีรายอฟิตรีเราะห์ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าวันออกบวช เป็นวันเฉลิมฉลองหลังจากสิ้นสุดเดือนรอมฎอน โดยจะมีการเฉลิมฉลองกันอย่างยิ่งใหญ่ มีการละหมาดวันตรุษอีดิ้ลฟิตรีร่วมกันที่มัสยิด มีการเลี้ยงอาหาร การให้ทานแก่คนจน การเยี่ยมกุโบร์

การเย็บมญาดิพิน้องต่งถิ่น ซึ่งในวันนั้มุสลิมจะนิยมแต่งกายด้วยชุดใหม่ ๆ ที่สวยงาม พรมน้ำหอม และมักจะมีการทำงานบุญต่ง ๆ ในวันนั้ เช่น ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ทำบุญให้คนตาย เป็นต้น

(4) วันตรุษอีดีลฮัจญา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าวันฮารีรายอฮัจญี เป็นวันสำคัญอีกวันหนึ่งตามปฏิทินอิสลามซึ่งจะมีการทำพิธีกรรมที่จัดขึ้นตรงกับวันที่มุสลิมทั่วโลกประกอบพิธีฮัจญ์ หรือพิธีแสวงบุญที่นครเมกกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย หลังวันตรุษอีดีลฟิตรีประมาณ 100 วัน พิธีกรรมในวันนั้มีกิจกรรม การทำบุญคล้าย ๆ กันกับวันตรุษอีดีลฟิตรีที่กล่าวมาก่อนหน้านั้ แต่มีเพิ่มเติมคือ การเชือดสัตว์จำพวกวัว แพะ หรือแกะ เพื่อนำเนื้อไปบริโภคและแจกจ่ายแก่เพื่อนบ้าน โดยเฉพาะคนจนและคนขัดสน

3) กิจกรรมอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา ที่พบมักจะเป็นกิจกรรมรื่นเริงที่จัดในหมู่บ้านให้สมาชิกของหมู่บ้านได้พบปะกัน ชมการแสดง และมีกิจกรรมต่ง ๆ เชิงสนทนาการร่วมกันที่สำคัญ คือ งานประจำปีโรงเรียน โดยโรงเรียนคลองทะเลมักจะมีจัดงานประจำปีในช่วงปิดเทอมรูปแบบของงานจะคล้าย ๆ กับงานวัดทั่ว ๆ ไป แต่อาจมีหรสพไม่มากนัก เช่น บิงโก ปาลูกโป่ง วงดนตรี นักร้อง การแสดงบนเวทีของเด็กนักเรียนในหมู่บ้าน ฯลฯ เนื่องจากคนที่ย่างงานมีเฉพาะคนในเกาะและนักท่องเที่ยวไม่มาก และกิจกรรมบางกิจกรรมอาจถือได้ว่าไม่เหมาะสมกับความเชื่อของชาวมุสลิม ทั้งนี้ก่อนจะถึงงานดังกล่าวชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงจะมีการรวมตัวกันเพื่อวางแผนกิจกรรมดังกล่าวร่วมกับโรงเรียน เช่น รูปแบบการแสดงของเด็กนักเรียน กิจกรรมหารายได้ให้โรงเรียน เป็นต้น

นอกจากนี้ คำสอนของศาสนาอิสลามยังมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งได้ถูกกล่าวถึงไว้ในคัมภีร์อัลกุรอาน คำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่มีความรู้ท่านหนึ่งว่า คำสอนของศาสนาอิสลามที่เน้นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ครอบคลุมเรื่องการเตือนให้ระวังความเสื่อมโทรมของแผ่นดินและในทะเล อันเนื่องจากฝีมือนมนุษย์ การลงโทษของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าจะมีต่อผู้ที่ทำลายทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

4.4 การทำมาหากินกับการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรของชุมชนคลองทะเล

ในอดีตอาชีพของชาวบ้านคลองทะเลมีลักษณะพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติที่มีในพื้นที่ชุมชนเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากทรัพยากรที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ ทั้งทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ซึ่งชาวบ้านใช้ในการดำรงชีพมาโดยตลอด การทำประมงเป็นอาชีพที่ชาวบ้านทำมาเป็นเวลานานจนถึง

ปัจจุบัน นอกจากนี้อาชีพชาวชุมชนคลองทะเลยังมีการทำนาอีกด้วย จึงมีลักษณะของเศรษฐกิจที่ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ แต่ปัจจุบันการทำนาบนเกาะในพื้นที่ชุมชนคลองทะเลมีให้น้อยไปมาก ชาวบ้านจำนวนมากได้หันไปทำสวนยางพาราซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้เป็นตัวเงินค่อนข้างดี ในขณะที่ อาชีพประมงแม้จะยังคงมีการทำกันมาก แต่ก็ต้องปรับเปลี่ยนภายใต้สภาพทรัพยากรที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ ยังมีธุรกิจการท่องเที่ยวที่เข้ามาใหม่ซึ่งได้แปรสภาพธรรมชาติไปสู่สินค้าในระบบตลาด โดยได้เข้ามาในชุมชนมากขึ้นในระยะเวลา 8-9 ปีที่ผ่านมา ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรที่ชุมชนต้องเผชิญ นำไปสู่กระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ต้องการปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่นของตน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การทำมาหากินกับการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรที่ชุมชนคลองทะเล มีเรื่องราวความเป็นไปที่สำคัญซึ่งสามารถสรุปเป็นเส้นเวลา (Timeline) ดังต่อไปนี้

1) ประมาณปี พ.ศ. 2430 - 2440 เมื่อเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานตรงพื้นที่นี้ คนกลุ่มแรกเข้ามาอยู่อาศัยได้เข้ามาทำงานเก็บรังนกที่เกาะหลีเป๊ะ ซึ่งอยู่ห่างออกไปจากชุมชนคลองทะเลราว 2 กิโลเมตร ด้วยภูมิประเทศที่เป็นเกาะล้อมรอบด้วยผืนน้ำทะเล คาดว่าคนกลุ่มแรกที่มาอาศัยที่ชุมชนคลองทะเลในช่วงเริ่มต้นนี้อาศัยความรู้ความสามารถในด้านการประมงเพื่อใช้ในการยังชีพ ส่วนการใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรนั้นเกิดขึ้นภายหลังเนื่องจากเห็นว่าเป็นพื้นราบหุบเขา เหมาะสำหรับการทำเกษตร จึงเริ่มมีการใช้ที่ดินด้วยการทำนาปลูกข้าว และทำสวนบ้าง โดยที่เป็นสวนแบบผสมผสานปลูกพืชหลายชนิดในแปลงเดียวกัน เช่น มะม่วงเกาะยาว มะพร้าว สะตอ มะม่วงหิมพานต์ เป็นต้น

2) ราวปี พ.ศ. 2519 ได้มีการจัดตั้งหมู่บ้านคลองทะเลขึ้นเป็นหมู่บ้านหนึ่งของตำบลเกาะยาวใหญ่ ช่วงนี้ชาวบ้านคลองทะเลมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก โดยใช้ควายในการไถนา และใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ชื่อว่า ข้าวขี้ควาย ลักษณะของการทำนาเป็นนาดำ มักจะมีการลงแขกแลกเปลี่ยนแรงงานกัน โดยเจ้าของที่นาจะเลี้ยงอาหารคนที่มาช่วยและพูดคุยเรื่องราวความเป็นไปของชุมชนในระหว่างการดำนา เมื่อถึงตอนเกี่ยวข้าวก็จะมีการมาลงแขกช่วยกันเกี่ยวอีกครั้ง ข้าวที่เกี่ยวได้จะเก็บข้าวเปลือกไว้ใน “เปาะ” ที่มีลักษณะเป็นกระท่อมปิดมิดชิด โดยในละแวกบ้านประมาณ 3-4 ครัวเรือนที่เป็นเครือญาติกันจะเก็บข้าวเปลือกไว้ในเปาะเดียวกัน การนวดข้าวใช้เท้า สำหรับการสีข้าวนั้นจะต้องนำข้าวเปลือกสีไปที่โรงสีบ้านช่องตลาดเพียงแห่งเดียว ในขณะที่อาชีพประมงก็ยังคงทำกันเพื่อบริโภคและแลกเปลี่ยนภายในชุมชนเป็นหลัก ส่วนการทำสวนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น โดยการสนับสนุนของภาครัฐ มีการโค่นต้นมะม่วงเพื่อปลูกมะพร้าวเพียงอย่างเดียว

และเริ่มมีการปลูกยางพาราที่บ้านช่องหลาด โดยหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องได้เข้ามาสนับสนุนให้ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นด้วย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องจนถึงประมาณปี พ.ศ. 2523 เริ่มมีโครงการสร้างงานในชนบท โดยรัฐบาลได้ให้สภาตำบลจัดทำโครงการพัฒนา ส่งเสริมการทำเกษตรเพื่อการค้าและการทำประมงเพื่อการค้ามากขึ้น

3) ในช่วงปี พ.ศ. 2527 - พ.ศ. 2537 เป็นช่วงวิกฤติป่าชายเลน เนื่องจากรัฐมีการให้สัมปทานพื้นที่ป่าชายเลน โดยอนุญาตให้บริษัทภายนอกมาตัดไม้ป่าชายเลนที่ได้รับสัมปทานในแปลงชุมชนคลองทะเล ตำบลเกาะยาวใหญ่ แต่ไม่ได้มีการปฏิบัติตามกติกาที่กำหนดไว้ในสัมปทานอย่างครบถ้วน จนเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น เศษกิ่งไม้ที่ตัดได้ก็ทิ้งขว้างล่าช้าลงทำให้เรือประมงของชาวบ้านออกไปทำมาหากินไม่สะดวก ระบบนิเวศป่าชายเลนเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว อันส่งผลโดยตรงต่อจำนวนสัตว์น้ำที่เข้ามาวางไข่ลดลง ชาวประมงแทบจะจับสัตว์น้ำไม่ได้เลย นอกจากนี้ พื้นที่บางแห่งไม่สามารถทำนาได้ เนื่องจากป่าชายเลนมีน้ำเค็มรุกเข้ามา ซึ่งเป็นเพราะแนวกันน้ำเค็มไม่ให้เข้าไปในที่ทำนานั้นถูกทำลายลง ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลจึงชักชวนเพื่อนบ้านให้รวมตัวกันต่อต้านการตัดไม้ป่าชายเลน โดยการต่อต้านในครั้งนั้น หนึ่งในชาวบ้านที่รวมกลุ่มต่อต้านการตัดไม้ป่าชายเลนได้เล่าว่า

ในตอนแรกชาวบ้านถูกปฏิเสธจากกลไกของรัฐ เพราะไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่อำเภอเกาะยาว อีกทั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้อำเภอยังข่มขู่ชาวบ้านบางคนอีกด้วย ชาวบ้านจึงต้องดำเนินการด้วยวิธีการของตนเอง ตั้งแต่การส่งตัวแทนไปเจรจากับคนงานของบริษัทที่เข้ามาตั้งที่พักเพื่อตัดไม้ โดยการตั้งเงื่อนไขว่าหากการเจรจาไม่ได้ผลชาวบ้านก็จะเผาที่พักของคนงานทันที ซึ่งเมื่อมีการสร้างที่พักใหม่ชาวบ้านก็จะตามไปเผาที่พักนั้นอีก จนคนงานตัดไม้ต้องเปลี่ยนวิธีการโดยไม่มีที่ตั้งที่พักคนงานในพื้นที่ แต่จะลักลอบตัดไม้แล้วลำเลียงใส่เรือบรรทุกในตอนกลางคืน เมื่อชาวบ้านรู้ข่าวก็ได้รวมตัวกันไปขับไล่อีก จนในที่สุดคนงานตัดไม้ของบริษัทก็ไม่สามารถอยู่ในพื้นที่ได้และหยุดการตัดไม้ป่าชายเลนในที่สุด

จากนั้นชาวบ้านจึงมีการตกลงร่วมกันว่าจะปล่อยให้ป่าชายเลนฟื้นตัวตามธรรมชาติ และได้พร้อมใจกันจัดทำพื้นที่ป่าชายเลนชุมชนในปี พ.ศ. 2538 เพื่อให้มีพื้นที่ป่าไว้ใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ไว้เป็นของชุมชน

4) ในช่วงปี พ.ศ. 2538 - พ.ศ. 2540 เรียกได้ว่าเป็นช่วงเกิดวิกฤติทะเล จากการรุกล้ำเข้ามาในพื้นที่อ่าวพังงาของเรือประมงขนาดใหญ่ที่ใช้ฉนวนลากและอวนรุน อีกทั้งยังมีคนนอกเข้ามาทำธุรกิจการประมงในเกาะมากขึ้น คือกลุ่มทุนประมงจากภูเก็ต กระบี่ และตรัง ส่งผลให้เกาะยาวกลายเป็นศูนย์กลางของการประมงในอ่าวพังงา เพราะมีได้กั้งและกัปตันเรือ เข้ามาทำเรืออวนลากในพื้นที่ ในขณะที่การออกทะเลด้วยเรือหางยาวขนาดเล็กของชาวบ้านเริ่มไม่คุ้มกับต้นทุน โดยเฉพาะค่าน้ำมัน เกิดการทำลายทรัพยากรทางทะเลทั้งแนวปะการัง หญ้าทะเล และพันธุ์สัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังเกิดความเสียหายต่อเครื่องมือประมงของชาวบ้านด้วย จากนั้นชาวบ้านทั้งเกาะยาวน้อยและเกาะยาวใหญ่ จึงได้มีการทำวาระแห่งเกาะ โดยร่วมมือกับผู้ว่าราชการจังหวัดภูเก็ตและพังงา เพื่อหาแนวทางยกเลิกอวนลาก และอวนรุน นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2540 ได้เริ่มมีการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในกระชัง เนื่องจากการออกเรือไปทำประมงของชาวบ้านเกิดปัญหาจับสัตว์น้ำได้น้อย ไม่คุ้มทุนกับค่าน้ำมัน จึงมีการรวมตัวกันตั้งกลุ่มของชาวประมงและผู้สนใจการเลี้ยงปลาในกระชัง โดยการสนับสนุนงบประมาณขององค์การบริหารส่วนตำบลเกาะยาวใหญ่และสำนักงานประมงอำเภอเกาะยาว ในขณะเดียวกัน พื้นที่สวนยางพาราในชุมชนได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพราะราคายางพาราสูงขึ้น และมีการทำสวนปาล์มน้ำมันเกิดขึ้นด้วย พร้อมกันนั้นในปีที่ตำบลเกาะยาวน้อยได้มีการจัดกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยชุมชนขึ้นและประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก มีชื่อเสียงจนได้รับรางวัลระดับนานาชาติ

5) ในปี พ.ศ. 2541 กรมประมงประกาศกำหนดเขตห้ามทำประมงอวนลาก อวนรุนในพื้นที่อ่าวพังงาและอ่าวระนอง แต่การกำหนดเขตห้ามทำประมงดังกล่าวนี้ไม่เป็นไปตามข้อเสนอของชาวบ้าน อีกทั้งในประกาศดังกล่าวยังอนุญาตให้มีการทำประมงอวนลากและกระได้ต่อไปอีก จึงเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับผู้ประกอบการเรือประมงพาณิชย์ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นกลุ่มผู้มีอิทธิพลควบคุมอ่าวพังงา นอกจากนี้ ยังมีการบุกรุกเข้ามาทำประมงในพื้นที่จนสร้างความเดือดร้อนแก่ชาวประมงเกาะยาวอย่างต่อเนื่อง

6) ปี พ.ศ. 2542 - 2547 ในพื้นที่ตำบลเกาะยาวใหญ่เริ่มมีคนมาซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร โดยเสนอซื้อที่ดินจากชาวบ้านไร่ละล้าน กลุ่มที่มาซื้อส่วนใหญ่เป็นนายทุนอสังหาริมทรัพย์และ

กลุ่มธุรกิจท่องเที่ยวจากจังหวัดภูเก็ต ตลอดจนเป็นนายหน้าขายที่ให้ลูกค้ามาเลเซียและนายทุนต่างชาติ

7) ปี พ.ศ. 2548 จนถึงปัจจุบัน ธุรกิจท่องเที่ยวที่เกาะยาวใหญ่ได้ขยายตัวขึ้นอย่างมาก มีกลุ่มโรงแรมและรีสอร์ทขนาดใหญ่ขยายเครือข่ายมาเปิดกิจการในพื้นที่ เช่น กลุ่มลองบีชรีสอร์ท กลุ่มบริษัทซิงค์ 1 อินวิชั่น ฮอสพิทาลิตี้ จำกัด ฯลฯ ซึ่งได้มาสร้างกิจการรีสอร์ทแห่งแรกของกลุ่มในประเทศไทยที่เกาะยาวใหญ่ จนเกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในช่วงดังกล่าวอย่างเห็นได้ชัดผ่านกลุ่มคนภายนอกที่เข้ามาอาศัยบนเกาะยาวใหญ่เพิ่มมากขึ้น เช่น แรงงานพม่าที่มารับจ้างกรีดยางพร้อม ๆ กับการที่ชาวบ้านทำสวนยางพารามากขึ้น นายทุนเข้ามาจับจองพื้นที่สร้างโรงแรม รีสอร์ท และจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติเพิ่มมากขึ้นจากการขยายตัวของธุรกิจการท่องเที่ยวในพื้นที่ จนนำไปสู่ความขัดแย้งทางทรัพยากรกับกลุ่มทุนท่องเที่ยว โดยในช่วงตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2548 - พ.ศ. 2556 เป็นช่วงกรณีพิพาทระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มทุน เนื่องจากนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่ฝั่งทะเลอันดามันของภาครัฐและโครงการพัฒนาอ่าวภูเก็ต พังงา กระบี่ ให้เป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ (เขตพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยว) ซึ่งในราวปี พ.ศ. 2550 นั้น บริษัทร่วมทุนต่างชาติได้ขานรับนโยบายของรัฐบาล ด้วยการกว้านซื้อที่ดินจำนวนมากในเกาะยาวใหญ่ จึงทำให้มีโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลและโครงการก่อสร้างท่าเทียบเรือมารีน่าบริเวณอ่าวคลองสนของชุมชนคลองทะเล ซึ่งดำเนินโครงการโดยบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด (ชื่อสมมุติ) เพื่อสร้างท่าเทียบเรือยอร์ชและท่าที่จอดเรือ พร้อมทั้งจะสร้างรีสอร์ทหรูและบ้านพักตากอากาศ เมื่อชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลได้รับรู้ข้อมูลจึงเล็งเห็นว่าโครงการดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านและระบบนิเวศ ตั้งแต่หาดทราย หยู้าทะเล ป่าชายเลน แหล่งปะการัง และพันธุ์สัตว์น้ำ ชาวบ้านจึงรวมตัวกันเคลื่อนไหวเรียกร้องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องระงับและยกเลิกใบอนุญาตโครงการก่อสร้างดังกล่าว ซึ่งชาวชุมชนคลองทะเลได้รวมตัวกันเคลื่อนไหวร้องเรียนกับหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรมที่ดิน กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อย่างไรก็ตาม กระณีขัดแย้งดังกล่าวได้กลายเป็นคดีขึ้นอีก เมื่อชาวบ้านชุมชนคลองทะเล จำนวนกว่า 30 คน รวมตัวกันเข้าไปสำรวจพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าช่องหาด ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำของชุมชน หลังจากได้สังเกตเห็นมีการเข้ามาบุกรุกและปรับสภาพพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ส่งผลทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งจำนวน 17 คน ถูกจับเป็นผู้ต้องหาในคดีบุกรุกหรือเข้าไปทำการใด ๆ อันเป็นการรบกวนการครอบครอง

อสังหาริมทรัพย์ของผู้อื่นโดยปกติสุข จนนำไปสู่กระบวนการเคลื่อนไหวที่เข้มข้นขึ้นเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมแก่ชาวบ้านและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ทั้งนี้กระบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของคนในชุมชนได้ดำเนินการมาต่อเนื่องถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2559) โดยมีวิธีการที่อาศัยเครือข่ายความร่วมมือทั้งภายในชุมชน และองค์กรภายนอกหลายภาคส่วน ให้การสนับสนุนแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในการเคลื่อนไหวของชุมชนคลองทะเล

ภาพที่ 4.3 การทำมาหากินกับการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรที่ชุมชนคลองทะเล

บทที่ 5

กระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล

ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่ถูกกำหนดจากรัฐและได้ดำเนินการผ่านกลุ่มทุน ซึ่งสวนทางกับความต้องการของท้องถิ่น ที่ต้องการให้อนุรักษัธรรมชาตินในพื้นที่มากกว่าการแปรรูปธรรมชาติให้เป็นทรัพยากรเชิงธุรกิจ เพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วเข้ามาในพื้นที่ ปัญหาความขัดแย้งนี้นำไปสู่กระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเพื่อตอบโต้การพัฒนาในมิติที่ให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยว ผ่านการรวมกลุ่มที่ริเริ่มจากคนในพื้นที่ชุมชนคลองทะเล แล้วขยายความร่วมมือกับชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ทั้งตำบลเกาะยาวใหญ่ รวมถึงองค์กรภายนอกที่มีความสนใจร่วมและให้การสนับสนุน การวิจัยนี้ได้พยายามทำความเข้าใจกระบวนการดังกล่าว โดยเน้นการเคลื่อนไหวเชิงเครือข่ายของชาวบ้านในชุมชนคลองทะเล ที่สะท้อนจิตสำนึกในการร่วมกันแก้ปัญหาตอบโต้กลุ่มทุน โดยได้เข้าไปศึกษากระบวนการและยุทธวิธีการต่อสู้ กิจกรรมและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การเคลื่อนไหวภาคประชาชนร่วมกับองค์กรภายนอก ผลการศึกษาสามารถอธิบายได้ดังต่อไปนี้

5.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนากลุ่มจังหวัดสามเหลี่ยมอันดามัน (กระบี่ พังงา ภูเก็ต)

กลุ่มจังหวัดสามเหลี่ยมอันดามันมีพื้นที่ราว 9,421 ตารางกิโลเมตร มีประชากร 9 แสนคน ถือเป็น กลุ่มจังหวัดที่มีจุดขายด้านการท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย ซึ่งมีชื่อเสียงระดับโลกถูกเรียกขานในชื่อ “Andaman Paradise” หรือ “มรกตเมืองใต้” โดยมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญคือ หาดทราย ชายทะเล หมู่เกาะและมีกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่น ดำน้ำ ปีนผา ท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2557 มีนักท่องเที่ยวจำนวน 9.85 ล้านคน เข้ามาท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดสามเหลี่ยมอันดามันดังกล่าว สร้างรายได้ ประมาณ 114,769.86 ล้านบาท หรือร้อยละ 16.4 ของรายได้จากการท่องเที่ยวทั้งประเทศ (กวินตรา ใจชื่อ, 2550) อย่างไรก็ตาม กลุ่มจังหวัดสามเหลี่ยมอันดามันยังมีศักยภาพในภาคเกษตรกรรมด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ และพืชเศรษฐกิจจำพวก

ยางพาราและปาล์มน้ำมัน ซึ่งถือเป็นภาคเศรษฐกิจที่สามารถสร้างรายได้แก่คนในพื้นที่ได้ไม่น้อยเช่นกัน ดังนั้นศักยภาพการพัฒนาของกลุ่มจังหวัดนี้จึงมีจุดเน้นดังนี้

- 1) แหล่งท่องเที่ยวทางทะเลระดับโลก การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและสุขภาพ
- 2) ประตุเชื่อมโยงเศรษฐกิจสู่นานาชาติ การเกษตรและอุตสาหกรรมต่อเนื่อง โดยเฉพาะภาคการประมง (การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำมูลค่าสูง) ยางพาราและปาล์มน้ำมัน

วิสัยทัศน์การพัฒนาของกลุ่มสามเหลี่ยมอันดามันสะท้อนถึงศักยภาพทางเศรษฐกิจดังกล่าว คือ “ศูนย์กลางการท่องเที่ยวทางทะเลระดับโลกและเป็นประตุเชื่อมโยงเศรษฐกิจสู่นานาชาติ” ดังนั้นกรอบการดำเนินงานเชิงยุทธศาสตร์ที่ขับเคลื่อนการพัฒนาของกลุ่มจังหวัดนี้ จึงได้กำหนดเป้าหมายที่จะพัฒนากลุ่มจังหวัดไปสู่การเพิ่มศักยภาพการท่องเที่ยวทางทะเลในระดับโลก ตลอดจนการเป็นประตุเชื่อมโยงเศรษฐกิจสู่นานาชาติ ซึ่งต้องมีการสร้างท่าเทียบเรือน้ำลึกในหลายพื้นที่

ทิศทางการพัฒนาที่มีผลกระทบต่อภาคใต้เกิดจากนโยบายความร่วมมือเป็นเขตเศรษฐกิจ 3 ประเทศ คือ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และไทย (IMT-GT) ที่มุ่งช่วยคลี่คลายอุปสรรคและข้อจำกัดด้านการค้า การคมนาคมขนส่งและการท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน ผลที่ตามมา คือเศรษฐกิจของกลุ่มจังหวัดสามเหลี่ยมอันดามันเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในภาคของการบริการและการท่องเที่ยว ซึ่งมีแผนงานการพัฒนาเขตเศรษฐกิจสามฝ่าย อินโดนีเซีย-มาเลเซีย-ไทย (IMT-GT) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ภาคเอกชนของทั้งสามประเทศเป็นผู้นำในการพัฒนาด้านการค้า การลงทุน และการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังเชื่อมโยงกับกรอบการทำข้อตกลงเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) รวมทั้งข้อตกลงการค้าเสรี ไทย-จีน และไทย-ออสเตรเลีย

ในส่วนของยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดพังงา โดยภาพรวมแล้วจังหวัดพังงามีผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อบุคคล (GPP Per Capita) เป็นลำดับที่ 3 ของภาคใต้ รองจากจังหวัดภูเก็ตและสงขลา โครงสร้างการผลิตสาขาโรงแรมและภัตตาคารมีสัดส่วนร้อยละ 4.3 และเป็นสาขาที่มีการขยายตัวในระดับสูงมากคือ มีอัตราการขยายตัวในช่วงปี พ.ศ. 2545 - 2547 เฉลี่ยร้อยละ 32 ต่อปี ในขณะที่เศรษฐกิจส่วนรวมของจังหวัดขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 4.8 ต่อปีในช่วงเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากการมีนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นในอัตราสูง คือ เพิ่มขึ้นจาก 2.0 ล้านคนในปี พ.ศ. 2544 เป็น 2.3 ล้านคนในปี พ.ศ. 2546 และเพิ่มเป็น 2.9 ล้านคนในปี พ.ศ. 2547 ในจำนวนนี้เป็นนักท่องเที่ยวต่างชาติถึงร้อยละ 64 และมีรายได้รวมจากการท่องเที่ยว 9.8 พันล้านบาท ดังนั้นการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดพังงา จึงนับเป็นจุดหมายใหม่ของนักท่องเที่ยวที่ชื่นชอบความบริสุทธิ์ของแหล่งธรรมชาติทางทะเล และการ

เป็นแหล่งของสินค้าเกษตรที่ป้อนให้แก่ตลาดการบริโภคของภูเก็ต ทำให้จังหวัดพังงามีบทบาทสำคัญในบริบทของกลุ่มจังหวัดอันดามัน ดังนี้ (1) เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล เนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะอุทยานแห่งชาติหมู่เกาะสุรินทร์ และหมู่เกาะสิมิลัน ซึ่งเป็นแหล่งดำน้ำดูปะการังที่มีชื่อเสียงติดอันดับ 1 ใน 10 ของโลก (2) เป็นแหล่งพักผ่อนแบบ Long Stay เนื่องจากมีบรรยากาศที่เงียบสงบ ไม่มีแหล่งบันเทิงเรีงรมย์มากนัก และ (3) เป็นแหล่งผลิตพืชผลการเกษตรคุณภาพดีและสัตว์น้ำมูลค่าสูง เพื่อป้อนตลาดการบริโภคของภูเก็ต และเพื่อการส่งออก (สำนักโฆษก สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2548)

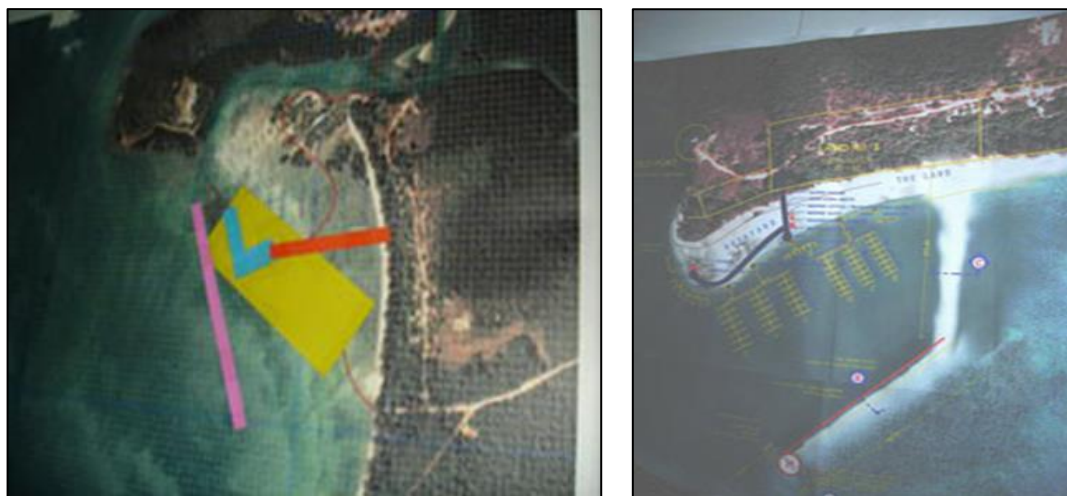
สถานการณ์ดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนาพื้นที่กลุ่มจังหวัดสามเหลี่ยมอันดามัน โดยเฉพาะในมิติของการท่องเที่ยว ซึ่งรัฐได้มีนโยบายที่เอื้อให้ภาคเอกชนมีส่วนในการกำหนดทิศทางการพัฒนาในพื้นที่เป็นอย่างมาก จะเห็นได้จากในช่วงเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลเพื่อประโยชน์เชิงเศรษฐกิจการท่องเที่ยวเกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดอันดามันมากมายหลายโครงการ ไม่ว่าจะเป็นโครงการพัฒนาสร้างท่าเทียบเรือสำราญ (มารีน่า) และโครงการอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว เช่น การสร้างรีสอร์ทและโรงแรมของกลุ่มทุนข้ามชาติ เป็นต้น โดยส่วนหนึ่งมีการดำเนินการในพื้นที่ชุมชนคลองทะเล อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงาด้วย แต่เนื่องจากโครงการพัฒนาดังกล่าวนี้นักวิชาการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในพื้นที่อย่างเป็นระบบและครอบคลุมชาวบ้านจึงเกิดความกังวลต่อผลกระทบจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่อาจเปลี่ยนโฉมชุมชนไปในทางที่ไม่พึงปรารถนาของคนในท้องถิ่น จนนำไปสู่การก่อตัวเพื่อเคลื่อนไหวต่อสู้ของภาคประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาดังกล่าว ทั้งนี้กลุ่มทุนที่ดำเนินการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนคลองทะเล เป็นกลุ่มทุนข้ามชาติที่มาดำเนินธุรกิจในนามของบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ซึ่งเสนอโครงการที่สอดคล้องกับแนวยุทธศาสตร์ของภาครัฐ

5.2 โครงการพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวของกลุ่มทุน

เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2548 คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาและมีมติเห็นชอบในหลักการโครงการพัฒนาอ่าวภูเก็ต พังงา กระบี่ ให้เป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งมีชื่อย่อเป็นทางการว่า เขตพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยว (อพท.) ตามกลุ่มยุทธศาสตร์ 3 จังหวัด คือ จังหวัดภูเก็ต จังหวัดพังงา จังหวัดกระบี่ โดยผู้เกี่ยวข้องจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในพื้นที่

ยุทธศาสตร์ดังกล่าวได้เดินทางไปศึกษาดูงานการถมทะเลเพื่อสร้างสิ่งปลูกสร้าง ท่าเทียบเรือ และแหล่งนันทนาการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ณ ประเทศสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในพื้นที่ โดยในส่วนของจังหวัดพังงา ทางผู้ว่าราชการจังหวัดได้เล็งเห็นความสำคัญของท่าเทียบเรือมารีนาและเขื่อนสำหรับป้องกันการพังทลายของตลิ่งว่ามีประโยชน์ และสามารถนำมาสร้างในจังหวัดพังงาได้ (กวินทรา ใจชื่อ, 2550)

ต่อมาทางบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ซึ่งเป็นนิติบุคคลประเภทบริษัทจำกัด มีทุนจดทะเบียน 40 ล้านบาท โดยมีนักธุรกิจสัญชาติญี่ปุ่นและมาเลเซียเป็นผู้ถือหุ้น มีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ที่จังหวัดนนทบุรี ได้ยื่นขออนุญาตสร้างสิ่งล่วงล้ำลำน้ำบริเวณอ่าวคลองสนในทะเลและบริเวณหน้าที่ดินของบริษัทเอง (ภาพที่ 5.1) เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2549 ภายใต้โครงการชื่อ โครงการก่อสร้างสะพานท่าเทียบเรือและโครงการที่เกี่ยวข้อง ในพื้นที่ชุมชนคลองทะเล อ.เกาะยาว จ.พังงา ซึ่งสิ่งล่วงล้ำลำน้ำที่ได้ยื่นขออนุญาต มีดังนี้

ภาพที่ 5.1 แผนงานโครงการพัฒนาอ่าวชุมชนคลองทะเล

แหล่งที่มา: องค์การความร่วมมือเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน, 2550.

1) ขุดลอกทรายบริเวณอ่าวคลองสน ให้กว้าง 40 เมตร ยาว 600 เมตร ลึก 2.5 เมตร ระยะห่างจากฝั่ง 50 เมตร รวม 650,000 ลบม. เนื่องจากปัจจุบันมีสภาพตื้นเขินมาก เรือไม่สามารถเข้าบริเวณอ่าวได้และเรือชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปถึงสะพานเดิมในคลองสนได้ ทรายที่ขุดจะนำไปทิ้งบริเวณที่ดินสาธารณประโยชน์ของชุมชน

2) สร้างสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ยาว 85 เมตร กว้าง 5 เมตร ขนาดต่ำกว่า 20 ต้นกρος ลงในลำน้ำหรือทะเลอ่าวคลองสน โดยให้ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ในยามจำเป็น

3) วางทุ่นลอย (พอนทูน) เทียบเรือบริเวณสะพานเทียบเรือประเภทมารีน่า บริเวณอ่าวคลองสนและสามารถให้ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ในยามจำเป็น

4) สร้างเขื่อนป้องกันคลื่นแบบหินทิ้ง อยู่ห่างจากชายฝั่งระยะทางประมาณ 185 เมตร ความยาวของเขื่อนประมาณ 320 เมตร ฐานล่างกว้าง 20.27 เมตร ฐานบนกว้าง 3.5 เมตร สูง 3.5 เมตร สูงพ้นจากระดับน้ำทะเลขึ้นสูงสุดในปัจจุบัน 20 เซนติเมตร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกำบังคลื่นลมแก่ท่าเทียบเรือมารีน่าและป้องกันการกัดเซาะชายหาด เนื่องจากปัจจุบันคลื่นลมแรงมาก เรือไม่สามารถจอดบริเวณอ่าวสนได้ ถ้าไม่มีเขื่อนทรายกันคลื่น และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ การก่อสร้างประกอบด้วย การปูแผ่นใยสังเคราะห์และการนำหินไปวางบริเวณเขื่อน ซึ่งจะใช้เวลาก่อสร้างประมาณ 1 ปี

5) วางทุ่นหน้าอ่าว จำนวน 10 ทุ่น ให้เรือประมงชาวบ้านผูกจอดเรือได้

ทั้งนี้โครงการต่าง ๆ ข้างต้นได้รับอนุญาตให้ดำเนินการโดยหัวหน้าสำนักงานการขนส่งทางน้ำที่ 5 สาขาพังงา ซึ่งได้ยื่นรายงานผลการตรวจสอบการขออนุญาตก่อสร้างสิ่งล่วงล้ำลำน้ำ แก่ประธานคณะกรรมการตรวจสอบผลกระทบสิ่งล่วงล้ำลำน้ำจังหวัดพังงา ว่า “โครงการต่าง ๆ ดำเนินการไปเพื่อประโยชน์ในการเดินเรือที่ปลอดภัยขึ้นและส่งเสริมการคมนาคมทางน้ำ ไม่ขัดต่อพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย ไม่ขัดต่อผังเมืองโดยรวม และไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” จึงเห็นควรได้รับอนุญาตการขุดลอกร่องน้ำทางเดินเรือ ก่อสร้างสะพานท่าเทียบเรือ วางทุ่นลอย - พอนทูน ตามแผนโครงการต่าง ๆ ที่ทางบริษัทได้ยื่นขออนุญาตไว้ (มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์, อ้างถึงใน กวินทรา ใจชื่อ, 2550) เมื่อชาวบ้านได้รับทราบว่ามีโครงการพัฒนาดังกล่าว ที่จะมีการสร้างสิ่งก่อสร้างหลายอย่าง และบางอย่างรุกล้ำพื้นที่บริเวณอ่าวพังงา ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่คนในชุมชนใช้ประโยชน์มาเป็นเวลานาน จึงมีปฏิกิริยาตอบโต้ขึ้นมา

5.3 กระบวนการเคลื่อนไหวตอบสนองต่อการพัฒนาของชุมชนคลองทะเล

กระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาในมิติท้องที่ดำเนินการผ่านการรวมกลุ่มของคนในพื้นที่ชุมชนคลองทะเล ตลอดจนได้รับความร่วมมือจากทั้งชาวบ้านในตำบลเกาะยาวใหญ่และองค์กรภายนอกที่ให้การสนับสนุน จากการศึกษาพบว่า กระบวนการดังกล่าวมีลักษณะเป็นพลวัต เริ่มตั้งแต่การปลูกจิตสำนึกที่เริ่มมีการก่อตัวของคนในชุมชน ซึ่งเป็นเสมือนคลื่นระลอกเล็กที่ชาวบ้านได้เริ่มขึ้นเมื่อรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ตามด้วยความพยายามตรวจสอบโครงการพัฒนาของกลุ่มทุนในพื้นที่ จากนั้นจึงมีการเคลื่อนไหวผ่านเครือข่ายกิจกรรม ซึ่งเป็นเสมือนคลื่นที่เคลื่อนไหวเข้มข้นขึ้น ผ่านยุทธวิธีที่หลากหลายและร่วมกับองค์กรภายนอก ต่อมาได้มีคลื่นเคลื่อนไหวระลอกใหม่ ซึ่งเป็นการแสวงหาความเป็นธรรมจากกรณีที่ชาวบ้านผู้ปกป้องทรัพยากรส่วนหนึ่งได้กลายเป็นผู้ต้องหาคดีบุกรุกเสียเองจากการฟ้องร้องของฝ่ายนายทุน ผลการวิจัยครั้งนี้สามารถอธิบายพลวัตการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในลักษณะที่เป็นกระบวนการซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยแบ่งเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

5.3.1 ขั้นการเริ่มก่อตัวของจิตสำนึก

ในปลายปี พ.ศ. 2548 ชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ ของชุมชนคลองทะเล เริ่มรับรู้ข้อมูลของโครงการสร้างท่าเทียบเรือมารีน่าและโครงการพัฒนาที่เกี่ยวข้องบริเวณอ่าวคลองสน แม้จะยังไม่ทราบรายละเอียดที่แน่ชัด แต่คนกลุ่มนี้ได้เริ่มมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องของผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่พวกตนสงสัยและกังวล โดยผู้อาวุโสและอดีตผู้ใหญ่บ้านชุมชนคลองทะเลได้นำเรื่องดังกล่าวไปพูดคุยกับชาวบ้านหลังละหมาดวันศุกร์ ซึ่งเป็นการละหมาดรวมกันประจำสัปดาห์ที่มีสยิดของหมู่บ้าน

จากนั้นในช่วงต้นปี พ.ศ. 2549 ได้มีการจัดประชุมเครือข่ายการจัดการป่าชายเลนโดยโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Program: UNDP) เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นอันดามัน ภูเก็ต - พังงา ซึ่งดำเนินการในชุมชนคลองทะเล ทำให้ชาวบ้านรับรู้ข้อมูลข่าวสารเรื่องโครงการก่อสร้างท่าเทียบเรือมารีน่าชัดเจนขึ้น และได้มีการระดมความคิดเห็นจากชาวบ้านต่อโครงการดังกล่าว โดยความคิดเห็นส่วนใหญ่คัดค้านและตระหนักว่าโครงการนี้จะส่งผล

กระทบต่อวิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้าน สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรชายฝั่งในชุมชนเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ผู้อาวุโสซึ่งเป็นอดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านท่านหนึ่ง ได้เล่าว่า

ตอนที่รู้ข่าวโครงการก็คิดกันว่าเราเป็นมุสลิม เป็นชุมชนอิสลาม ถ้าปล่อยให้มารีน่าเกิดขึ้นจะทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไป ป๊ะ (เป็นคำเรียกตัวเองว่าพ่อ) คิดว่าโครงการนี้แม้จะสร้างงานให้ชาวบ้านแต่มันก็ไม่คุ้มกับสิ่งที่สูญเสียไป เพราะเขาขุดทะเล ขุดคลองที่ใช้ทำมาหากินมาตั้งแต่สมัยป๊ะชายมะหฺยิง (ปู่และย่า) การพัฒนาที่ทำลายวิถีชีวิตและทรัพยากรชุมชนมันไม่คุ้มหรอก

นอกจากนี้หนึ่งในแกนนำชาวบ้านยังได้ให้ความเห็นอีกว่า

ลองไปดูที่ภูเก็ตสิ บริเวณที่นายทุนซื้อที่สร้างรีสอร์ท ถ้าชาวบ้านลงไปเก็บหอยในทะเลตอนที่น้ำลด เหมือนอย่างที่บ้านเราลงไปหาหอยชักตีน (หอยชนิดหนึ่ง) คนงานเขาจะลงมาไล่พวกเราหมด เขาอ้างว่าทะเลตรงนั้นเป็นของเขา ซึ่งป๊ะไม่อยากรกทะเลที่เกาะยาวให้นายทุน...ชุมชนคลองทะเลไม่ต้องการความเจริญจากการสร้างท่าเทียบเรือมารีน่า หมู่บ้านของเรามีความเจริญเพียงพอแล้ว มีไฟฟ้าใช้ มีแหล่งน้ำที่พอเพียง มีแหล่งทำมาหากิน แล้วเราจะมีท่าเทียบเรือมารีน่าเพื่ออะไร

จากเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าว ชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลจึงลุกขึ้นมาต่อสู้ ด้วยการวางแผนแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้น โดยได้รับการสนับสนุนข้อมูลและความรู้ใหม่ ๆ จากองค์การความร่วมมือเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามันและกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ภายใต้ชื่อ “กลุ่มเครือข่ายอาสาสมัครอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง” ซึ่งเป็นที่รู้จักในนาม “กลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล” ต่อมาตัวแทนชาวบ้านทั้งผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน และแกนนำกลุ่มได้ยื่นหนังสือต่อหน่วยงานต่าง ๆ รวมถึงการเดินทางเข้าพบผู้ว่าราชการจังหวัดพังงา เพื่อขอทราบรายละเอียดข้อเท็จจริงการดำเนินการก่อสร้างสะพานท่าเทียบเรือ และโครงการพัฒนาที่เกี่ยวข้อง ในบริเวณหาดคลองสน ดังต่อไปนี้

- 1) ยื่นหนังสือถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพังงา เรื่องขออนุญาต ปรัชการหรือการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายหาดและป่าชายฝั่งของชุมชนคลองทะเล
- 2) ยื่นหนังสือถึงประธานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เพื่อให้ตรวจสอบ โครงการก่อสร้างและระบบโครงการ โดยขอให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการดำเนินโครงการ และให้ชุมชนได้รับทราบข้อมูลข่าวสารของทางราชการในการดำเนินโครงการซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อ วิถีชีวิตชุมชน
- 3) ยื่นหนังสือถึงอธิบดีกรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) เพื่อให้ทำการตรวจสอบเอกสาร หลักฐานที่ดินบริเวณอ่าวคลองสน
- 4) ร่างจดหมายเปิดผนึกถึงเครือข่ายหมู่บ้านต่าง ๆ ของจังหวัดพังงา เพื่อรณรงค์ขอ คัดค้านการก่อสร้างโครงการพัฒนาอ่าวคลองสน ชุมชนคลองทะเล โดยมีข้อความบางส่วนจาก จดหมายดังนี้

ตามที่บริษัทนายทุนข้ามชาติ เข้ามากว้านซื้อที่ดินกว่า 1,000 ไร่ เพื่อที่จะเนรมิต สร้างคฤหาสน์ บ้านพักตากอากาศและรีสอร์ทสุดหรู ขายให้กับนักลงทุนกระเป๋า หนักในคราบนักธุรกิจท่องเที่ยวต่างชาติ และสืบทอดอ่าวคลองสน ต.เกาะยาวใหญ่ ถึง พื้นที่ ต.พรุใน อ.เกาะยาว จ.พังงา เพื่อสร้างท่าเทียบเรือยอร์ชและสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับลูกค้าของบริษัทเท่านั้น โดยไม่เคยคำนึงถึงความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นกับ ชาวประมงพื้นบ้านและชาวบ้าน ดังนั้น ชาวประมงพื้นบ้านและชาวบ้านจึงขอ ประกาศ เพื่อปกป้อง ดังต่อไปนี้ (1) เพื่อปกป้องทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่ อุดมสมบูรณ์ อันได้แก่ แนวปะการัง แหล่งหญ้า ทะเลซึ่งเป็นอาหารของพะยูน เต่า ทะเล และพันธุ์สัตว์น้ำต่าง ๆ (2) เพื่อปกป้องและรักษาไว้ซึ่งวิถีชุมชนประมง พื้นบ้านที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ (3) เพื่อปกป้องและรักษาแหล่งทำมาหา กิน ที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนและพี่น้องชาวประมงพื้นบ้านรอบอ่าวพังงา (4) เพื่อก่อให้เกิดสันติสุขและความยั่งยืนในชุมชนและพี่น้องชาวพังงา (5) เพื่อต้องการ ให้อยุติความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและระหว่างชุมชน (6) เพื่อรักษาไว้ซึ่งสิทธิ ชุมชนและสิทธิมนุษยชน ตามหลักกติกาสากล

ทั้งนี้หนึ่งในแกนนำของกลุ่มชาวบ้านซึ่งเป็นสตรีให้ความเห็นว่า

ตอนที่เขาบอกว่าจะให้สร้างโครงการ พวกจ๊ะ (คำเรียกตัวเองว่าพี่สาว) คิดกันว่า หน่วยงานของรัฐน่าจะเป็นผู้มีความรู้มาก ๆ แล้วเจ้าหน้าที่เขาไม่รู้เลยหรือว่า บริเวณอ่าวคลองสนมีทรัพยากรทางทะเลมากมาย ทั้งแหล่งหญ้าทะเล แนวปะการัง ป่าชายเลน ชายหาดที่เป็นของสาธารณะ ทุกคนมีสิทธิใช้ เป็นของส่วนรวม ไม่ใช่ของนายทุน เจ้าหน้าที่รัฐแกล้งปิดหู ปิดตาอนุญาตให้โครงการนี้เกิดขึ้นได้อย่างไรกัน... ในตอนนั้น พวกจ๊ะ ชาวบ้านในพื้นที่คิดว่าต้องต่อสู้กับนายทุนไม่พอ แต่ยังต้องเผชิญกับเจ้าหน้าที่รัฐที่คอยสนับสนุนนายทุนอีก

ในช่วงนี้ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลและผู้นำชุมชนเห็นว่า บริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ชี้แจงข้อมูลไม่ตรงประเด็น คลุมเครือ อีกทั้งหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะกรมขนส่งทางน้ำที่ 5 สาขาพังงา ยังวางบทบาทไม่เป็นกลางอีกด้วย

5.3.2 ขั้นตอนการเกิดเครือข่ายกิจกรรมผ่านยุทธวิธีที่ร่วมกับองค์กรภายนอก

ช่วงปลายปี พ.ศ. 2549 กลุ่มเครือข่ายอาสาสมัครอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งชุมชนคลองทะเล ได้ส่งหนังสือ “ใบบอกข่าวจากชาวชุมชนคลองทะเล ต. เกะยาวใหญ่” ไปยังมัสยิดของหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วตำบลเกาะยาวใหญ่ โดยมีผู้นำศาสนาเป็นผู้ลงนาม เพื่อรณรงค์คัดค้านโครงการก่อสร้างพัฒนาในพื้นที่ของชุมชน นอกจากนี้ ชาวบ้านโดยการสนับสนุนจากศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่ 4 จังหวัดภูเก็ต ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมวางทุ่นแสดงแนวเขตปะการังและแหล่งหญ้าทะเลบริเวณหน้าหาดคลองสนด้วย อันแสดงถึงการตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติต่อการดำรงชีพของคนท้องถิ่นและการอนุรักษ์ ไม่ให้ถูกทำลาย ซึ่งสะท้อนออกมาจากข้อเขียนของผู้อาวุโสท่านหนึ่งซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังนี้

ทรัพยากรในอ่าวนี้ คือนาไร่ของสัตว์หลาย ๆ ชนิด รวมทั้งมนุษย์ก็หากินอยู่ในอ่าวแห่งนี้เช่นเดียวกัน แต่ถ้าหากว่าเราทำลายสิ่งแวดล้อมแห่งนี้เท่ากับขับไล่มนุษย์และสัตว์ในหมู่บ้านนี้ เพราะเราอยู่กันมาหลายชั่วโคตรไม่มีใครมาทำแบบนี้ สิ่งที่เราสร้าง

ปัญหาให้กับชาวบ้านซึ่งเกิดจากโครงการพัฒนาที่จะดำเนินงานในพื้นที่ คือชาวบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านข้างเคียงไม่สามารถทำมาหากินได้ ฐานทรัพยากรของชุมชนถูกทำลาย แนวปะการังน้ำตื้นของชายฝั่งทั้ง 2 ด้านถูกทำลายและมีการทำลายหญ้าทะเลซึ่งเป็นที่วางไข่ของสัตว์ทะเลนานาชนิด

ผลสืบเนื่องจากการร้องทุกข์ของชาวบ้านทำให้กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) ต้องลงพื้นที่หาข้อมูลเพื่อพิสูจน์ปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดิน โดยได้ทำการตรวจสอบการครอบครองที่ดินของบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ผลการตรวจสอบพบว่าเอกสารสิทธิมีพิรุณ เช่น ที่ดินเดิมเอกสารสิทธิ 30 ไร่ แต่ขยายเป็นกว่า 80 ไร่ เป็นต้น จึงได้ประสานกับเจ้าหน้าที่ที่ดินในพื้นที่ให้ช่วยสอบสวนและรวบรวมพยานหลักฐานเสนอคณะกรรมการของกรมสอบสวนคดีพิเศษอีกครั้ง ในช่วงเดียวกันนี้ กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งได้มีหนังสือให้หน่วยงานในพื้นที่ติดตามโครงการดังกล่าวอย่างใกล้ชิด เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งได้ประกาศเป็นเขตอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเล อีกทั้งยังตั้งอยู่ในเขตพื้นที่มาตรการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ในบริเวณพื้นที่ที่ได้รับธรณิพิบัติจังหวัดกระบี่ ตรัง พังงา ภูเก็ต ระนองและสตูล พ.ศ. 2549 ตามประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญคือพื้นที่ดังกล่าวนี้ยังมีแนวปะการัง และทรัพยากรสัตว์น้ำที่อุดมสมบูรณ์อันเป็นแหล่งประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านเพื่อการดำรงชีพของชาวบ้านในหลายชุมชนของอำเภอเกาะยาวและอำเภอใกล้เคียง นอกจากนี้ ชุมชนคลองทะเลยังได้รับเลือกให้เป็นพื้นที่นำร่องในการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ภายใต้โครงการบริหารทรัพยากรธรรมชาติอ่าวพังงา ซึ่งได้รับความร่วมมือในการจัดกิจกรรมจากคนในพื้นที่เป็นอย่างดี

ตลอดช่วงปลายปี พ.ศ. 2549 กลุ่มเครือข่ายได้ประสานงานกับหน่วยงานอื่นอย่างต่อเนื่อง ทั้งการยื่นหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เรื่องขอคัดค้านการก่อสร้างท่าเทียบเรือและโครงการพัฒนาบริเวณอ่าวคลองสน การยื่นหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม เรื่องขอขอบคุณในการดำเนินการแก้ไขปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินของบริษัทต่างชาติ บริเวณอ่าวคลองสน และได้ประสานงานกับนักวิชาการที่สนใจ และผู้เชี่ยวชาญกลุ่มสัตว์หายาก ศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เพื่อเข้าทำการศึกษาวิจัยในพื้นที่

ต่อมาคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้เปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล ระหว่างตัวแทนจากชุมชนคลองทะเล คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กรมการขนส่งทางน้ำที่ 5 สาขา

พังงา สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่ 4 (จังหวัดภูเก็ต) และศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเล ชายฝั่งทะเลและป่าชายเลน ผลจากการพูดคุยได้ข้อสรุปว่า กรมการขนส่งทางน้ำที่ 5 สาขาพังงา ไม่สามารถต่อใบอนุญาตให้กับ บริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ได้เนื่องจากโครงการฯ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณที่จะดำเนินการก่อสร้างและบริเวณใกล้เคียง ส่วนกรณีอื่นต้องรอให้ทางรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สั่งการก่อนดำเนินการ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติจึงได้ออกหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมและกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขอให้ยับยั้งการดำเนินโครงการและยกเลิกการอนุญาตก่อสร้างสะพาน เชื้อนกมันคลิ่นและท่าเทียบเรือยอร์ช ในพื้นที่เกาะยาว จังหวัดพังงา โดยเร่งด่วน ทั้งนี้เพราะการกระทำการออกอนุญาตเป็นการขัดต่อประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างชัดแจ้ง และยังมีความผิดตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 มาตรา 100 (มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์, อ้างถึงใน กวินตรา ใจสือ, 2550)

ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2550 บริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ต้องการขออนุญาตและอุปกรณ์ก่อสร้างขึ้นฝั่งที่หาดคลองสน ชุมชนคลองทะเล แต่ชาวบ้านไม่ยินยอม จึงได้ร่วมกันนอนเฝ้าชายหาดคลองสน ทั้งนี้หนึ่งในแกนนำกลุ่มเล่าว่า

ตอนนั้นจะ (คำเรียกตัวเองว่าพี่สาว) ไม่กลัวอะไรแล้ว รู้แค่จะต้องรักษาที่ทำมาหากิน และ ทรัพยากรธรรมชาติของพวกเราให้ได้ หากบริษัทเขาขออนุญาตขึ้นมาได้ต่อไปก็จะเอาเรือมาขุดทะเลหน้าหาดแน่ ตอนนั้นชาวบ้านต้องผลัดเปลี่ยนกันมาช่วยกันเฝ้าชายหาดทั้งวันทั้งคืน เกือบ ๆ 3 เดือนเลย แทบไม่ได้ทำงานอะไรกันเลย เพื่อรอให้กระทรวงประกาศเพิกถอนใบอนุญาตโครงการอย่างเป็นทางการ ตามที่ตกลงกันได้ มิฉะนั้นทางบริษัทเขาคงเร่งสร้างท่าเรือแน่ ๆ

ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านยังมีการปักป้ายคัดค้านโครงการบริเวณหน้าหาดคลองสน มีการจัดเวทีรณรงค์คัดค้านการสร้างท่าเรือมาริน่าที่อ่าวคลองสน โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์การความร่วมมือเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน จนเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2550 สำนักงาน

ขนส่งทางบกที่ 5 สาขาพังงา ได้ยกเลิกการอนุญาตให้ก่อสร้างโครงการทำเทียบเรือมาริน่า บริเวณอ่าวคลองสน ชุมชนคลองทะเล เนื่องจากใบอนุญาตขัดกับประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทางรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคมได้สั่งการให้อธิบดีกรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวีแจ้งให้สำนักงานขนส่งทางน้ำที่ 5 สาขาพังงา เพิกถอนใบอนุญาตดังกล่าวด้วย

5.3.3 ขั้นการค้นหาความเป็นธรรมของผู้ปกป้องทรัพยากร

ความสงบสุขเกิดขึ้นในพื้นที่ได้ไม่นาน หลังจากที่มีการประกาศเพิกถอนใบอนุญาตโครงการก่อสร้างต่าง ๆ บริเวณอ่าวคลองสน ในช่วงกลางปี พ.ศ. 2550 ชาวบ้านซึ่งมีอาชีพประมงพื้นบ้านได้ออกเรือไปหาปลาในอ่าวคลองสนเริ่มสังเกตเห็นความผิดปกติที่มองเห็นมาจากในทะเลว่า พื้นที่บนภูเขาของหมู่บ้านได้เปลี่ยนจากที่เคยมีสีเขียวชจกลายกลายเป็นสีแดง เนื่องจากป่าไม้บนเขาถูกตัดเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังพบว่า น้ำบ่อที่ชาวบ้านใช้ดื่มกันมีปริมาณลดลงจากที่เคยเป็นอย่างชัดเจน โดยเมื่อเข้าสู่ฤดูแล้งน้ำได้แห้งติดต่อกันนานหลายเดือน ชาวบ้านจึงตรวจสอบเพิ่มเติมและพบว่า มีการใช้รถแบ็คโฮไปเปลี่ยนสภาพพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำในพื้นที่ ซึ่งส่วนหนึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าช่องหลาด ชาวบ้านจึงช่วยกันสืบหาความจริงและพบว่า มีบริษัทร่วมทุนต่างชาติดักขื้อที่ดินของชาวบ้าน และออกเอกสารสิทธิ์โดยมิชอบครอบพื้นที่ป่าสงวนดังกล่าวที่อยู่ในเขตชุมชนคลองทะเลด้วย โดยแกนนำชาวบ้านรายหนึ่งเล่าว่า

ตอนที่พวกเราจะ (คำเรียกตัวเองว่าพี่สาว) ต่อสู้จนนายทุนชะลอการสร้างท่าเรือมาริน่าแล้ว ก็คิดว่าเขาคงไม่สร้างแล้ว ไม่คาดคิดว่าเขาจะขึ้นไปสร้างรีสอร์ทบนภูเขาแทนอีก ตอนแรกพวกเราก็ว่าจะหยุดเคลื่อนไหวเหมือนกัน เพราะคิดว่าส่วนของที่ดินบนบกเขาคงจะซื้อมาถูกต้อง แต่จริง ๆ แล้วบริษัทไปบุกรุกป่าสงวนบริเวณด้านหลังของที่ดินซึ่งรัฐจัดสรรให้กับชาวบ้าน เป็นป่าต้นน้ำของชุมชนเกาะยาวใหญ่ พวกคนงานบริษัทนี้มักจะอาศัยช่วงที่ชาวบ้านเผลอ แล้วเขาก็ขนของและอุปกรณ์ก่อสร้างเข้ามา เราเลยต้องออกมาต่อสู้อีกครั้ง

ต่อมาในช่วงปลายปี พ.ศ. 2550 แกนนำกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลและชาวบ้านกว่า 30 คน ได้เดินเท้าไปตามเส้นทางที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ เพื่อขึ้นไปสำรวจพื้นที่ป่าซึ่งคาดว่าจะมี

การบุกรุก เมื่อเดินไปถึงพื้นที่ดังกล่าว ชาวบ้านก็ต้องตะลึงเมื่อพบว่า มีการสร้างที่พักคนงานจำนวนมาก และมีอุปกรณ์ก่อสร้างจำนวนหนึ่ง ในขณะที่พื้นที่ป่าถูกโค่น มีการปรับพื้นที่ เพื่อสร้างรีสอร์ทและบ้านพักตากอากาศ เนื้อที่รวมไม่ต่ำกว่า 500 ไร่ ทั้งนี้จากการตรวจสอบภายหลังพบว่า ทางบริษัทได้พยายามเข้ามากว้านซื้อที่ดินไว้ประมาณ 100 ไร่ แต่ได้บุกรุกเพิ่มเป็น 800 ไร่ โดยพื้นที่ดังกล่าวมีความลาดชันเกินกว่า 35 องศา และทับกับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติช่องหลาด ป่าสงวนแห่งชาติเกาะยาวใหญ่แปลงที่ 1 อีกทั้งบางส่วนยังซ้อนทับที่ดินตามใบจองของชาวบ้านในพื้นที่ด้วย ทั้งนี้ ผู้เฒ่าของชุมชนที่ชาวบ้านนับถือ ซึ่งได้เข้าไปสำรวจพื้นที่ป่าดังกล่าว ได้เล่าให้ฟังเกี่ยวกับสภาพป่าในพื้นที่ว่า

สภาพป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านกับป๊ะ (เรียกแทนตนเองว่าพ่อ) เข้าไปสำรวจในตอนนั้นมีสภาพไม่เหมือนครั้งก่อนเลย เพราะต้นไม้ใหญ่ถูกตัดไปเยอะ พื้นที่บนภูเขาถูกปรับสภาพเพื่อเตรียมก่อสร้างโรงแรมและรีสอร์ทไม่เหลือต้นไม้ใหญ่ให้ลูกหลานได้เห็นอีกแล้ว กว่าจะทำให้ป่าอุดมสมบูรณ์เหมือนเดิมต้องใช้เวลาอีกนาน

ในขณะเดียวกัน แกนนากลุ่มอนุรักษ์ฯ ท่านหนึ่ง ซึ่งเข้าไปสำรวจพื้นที่ป่าดังกล่าวด้วย ได้เล่าเหตุการณ์ให้ฟังเพิ่มเติมว่า

วันนั้นชาวบ้านหลายคนชวนกันขึ้นไปดูพื้นที่ป่าต้นน้ำ เพราะที่ผ่านมาเห็นคนงานของบริษัทฯ ตัดต้นไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก ชาวบ้านกลัวว่าน้ำจะไม่พอใช้ในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งวันนั้นกลุ่มคนงานได้เข้ามาขับไล่พวกเราให้ออกจากบริเวณพื้นที่ที่อ้างว่าบริษัทเป็นเจ้าของ จนทำให้มีการโต้เถียงกันขึ้น จากนั้นชาวบ้านก็ออกมาแล้วก็แยกย้ายกันกลับบ้านโดยไม่มี ความรุนแรงใด ๆ เกิดขึ้น

หลังจากนั้นในช่วงต้นปี พ.ศ. 2551 แกนนำชาวบ้านจำนวน 17 คน ซึ่งร่วมกันขึ้นไปสำรวจพื้นที่ป่า ได้รับหมายเรียกเป็นผู้ต้องหาจากสถานีตำรวจภูธรอำเภอเกาะยาว โดยมีผู้กล่าวหาคือเจ้าของบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ด้วยข้อหาว่าร่วมกันบุกรุกหรือเข้าไปทำการใด ๆ อันเป็นการรบกวนการครอบครองอสังหาริมทรัพย์ของผู้อื่นโดยปกติสุข และร่วมกันลักทรัพย์หรือรับของโจร ต่อมาหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีความสนใจร่วมในปัญหาที่เกิดขึ้นได้จัดประชุม ณ บริเวณอ่าวคลองสน โดยมีชาวบ้านชุมชนคลองทะเล สภานายความแห่งประเทศไทย มูลนิธิเอเชีย องค์การความร่วมมือเพื่อ

การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน ได้ปรึกษาหารือร่วมกันเรื่องการช่วยเหลือคดีกรณีชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวถูกฟ้องข้อหาร่วมกันบุกรุก นอกจากนี้ ยังมีการประสานงานกับกรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) กรมป่าไม้และกรมที่ดิน ให้ทำการตรวจสอบการโครงการก่อสร้างของบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ที่ไปทับซ้อนกับป่าสงวนและที่ดิน ซึ่งมีใบจองของชาวบ้าน ตลอดจนทางกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลเล ยังร่วมรณรงค์สร้างเครือข่ายกับคนในพื้นที่เกาะยาวทุกหมู่บ้านเพื่อให้ร่วมกันต่อสู้กับกลุ่มนายทุน การเกิดขึ้นของปัญหาดังกล่าวนี้นี้ ชาวบ้านมองว่าเป็นการทำงานที่เชื่อมต่อกันระหว่างนายทุนกับนักการเมืองท้องถิ่นและข้าราชการ ดังปรากฏในข้อความบางตอนของใบบอกข่าวของกลุ่มเคลื่อนไหวในชุมชนคลองทะเลดังนี้

เกาะยาวของเราอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีความสงบเรียบง่ายตามวิถีชีวิตของชุมชนมุสลิม จึงทำให้ผู้คนมากมายอยากจับจองเป็นเจ้าของ “นักการเมืองท้องถิ่นและข้าราชการ” ที่มันสนองชีวิตรับใช้นายทุน โดยมีนโยบายไว้คอร์รัปชั่น มีกฎหมาย เครื่องแบบและอาวุธไว้ข่มขู่ คุกคามพี่น้องชาวเกาะยาว หวังเพียงเพื่อเศษเงินจากนายทุน เช่น การให้อนุญาตก่อสร้างท่าเทียบเรือส่วนตัวขนาดใหญ่ การออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติฯ และพื้นที่สาธารณะ การเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ของชาวบ้านที่ได้มาเป็น 20 ปี ... ขณะนี้ชาวบ้าน 17 ราย ถูกกล่าวหาจากนายทุนข้ามชาติว่า เข้าไปบุกรุกพื้นที่และขโมยของ ทั้งที่เจตนาธรรมเพื่อปกป้องดิน น้ำ ป่า ทะเลของชุมชน ชาวบ้านทั้ง 17 คน ต้องได้รับการ ปกป้องจากอำนาจชั่วของกลุ่มทุน ข้าราชการ และการออกเอกสารสิทธิ์โดยมิชอบทับพื้นที่ ป่าสงวนแห่งชาติฯจะต้องถูกเพิกถอน แผ่นดินนี้ต้องไม่ตกเป็นของต่างชาติ เพื่อรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของคนเกาะยาวและคนไทยทั้งปวง สุดท้ายเราขอเชิญชวนพี่น้องที่รักความเป็นธรรม เกลียดความชั่วมาร่วมกันประกาศพร้อม ๆ กันว่า พวกคนที่ราชการชั่ว-นักการเมือง เลว เราต้องเชื่อมั่นในพลังของประชาชน เพื่อร่วมกันกระชากหน้ากาก เปิดโปงกลโกงและขบวนการปล้นแผ่นดินของข้าราชการท้องถิ่นในคราบนายหน้าค้าที่ดินให้หมดสิ้น

นอกจากนี้ ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2551 - 2552 กลุ่มชาวบ้านยังมีกิจกรรมการเคลื่อนไหวร่วมกันด้วยการเดินขบวนไปยังศาลจังหวัดพังงา ซึ่งในครั้งนั้นชาวบ้านบางคนบอกว่า “เรากำลังไปหาความยุติธรรม ... เราต้องไปร่วมสร้างความยุติธรรมและความเป็นธรรมต้องสร้างด้วยมือเรา” โดยได้มีการเชื่อมโยงกิจกรรมเข้ากับศาสนาอิสลาม คือการร่วมกันละหมาดฮายัต เพื่อขออุมม์ (ขอพร) จากองค์อัลเลาะห์ให้กระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่ม และการดำเนินการต่อสู้ทางคดีความต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อีกทั้งในส่วนของการช่วยเหลือกิจกรรมชุมชนคลองทะเล เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงาและสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ ก็ยังได้ร่วมกันมีการจัดงานเลี้ยงน้ำชา เพื่อระดมทุนช่วยเหลือในการต่อสู้คดีของผู้ต้องหาที่เป็นชาวบ้าน และยังได้ร่วมกันจัดตั้ง “กองทุนพิทักษ์สิทธิอ่าวพังงา” เพื่อสนับสนุนการเคลื่อนไหวและช่วยเหลือคดีความแก่สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล ดังปรากฏในข้อความบางส่วนจากคำประกาศคลองสน เพื่อจัดตั้ง “กองทุนพิทักษ์สิทธิอ่าวพังงา”

ตามที่ชาวบ้านชุมชนคลองทะเล อำเภอกะยง จังหวัดพังงา เป็นองค์กรชุมชนที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายประมงพื้นบ้านอ่าวพังงา สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ ได้ถูกบริษัท อันดามันพัฒนา แจ้งความดำเนินคดี ในข้อหาร่วมกันบุกรุกหรือเข้าไปทำการใด ๆ อันเป็นการรบกวนการครอบครองอสังหาริมทรัพย์ของผู้อื่น โดยปกติสุข ... เพื่อให้เกิดความชัดเจน และทวงคืนสมบัติของประเทศชาติ ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ พวกเราชุมชนคลองทะเลและพี่น้องเครือข่ายในอ่าวพังงา จะต่อสู้ให้ถึงที่สุด พวกเราจึงใช้โอกาสในวันนี้ ประกาศจัดตั้งกองทุนพิทักษ์สิทธิอ่าวพังงา เพื่อเป็นกองทุนในการต่อสู้และทวงคืนให้ปากกลับมาเป็นของชุมชน ของพี่น้องอ่าวพังงาและของประเทศชาติดั้งเดิมให้จงได้

นอกจากนี้ ทางกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล ยังได้ทูลเกล้าถวายฎีกาแก่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ให้ทรงช่วยแก้ปัญหาที่ดินในท้องที่อำเภอกะยง เนื่องจากที่ผ่านมาได้มีการบุกรุกทำลายและออกเอกสารสิทธิ์ทับพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นป่าสงวนแห่งชาติ โดยกลุ่มนายทุน

ต่อมาเมื่อพนักงานสอบสวนสถานีตำรวจภูธรอำเภอกะยงส่งสรุปคำฟ้องของบริษัทฯ ไปที่สำนักงานอัยการจังหวัดพังงา ชาวบ้านได้ทำหนังสือขอความเป็นธรรมไปยังอัยการจังหวัดและอัยการเจ้าของคดี เพื่อขอให้ข้อเท็จจริงเพิ่มเติม จนในที่สุดอัยการเขต 8 สั่งไม่ฟ้องในคดีความดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม บริษัทฯ ยังคงมีความพยายามที่จะให้ทนายความดำเนินการฟ้องคดีใหม่แก่ชาวบ้านในข้อหาเดิม คือร่วมกันบุกรุกหรือเข้าไปทำการใด ๆ อันเป็นการรบกวนการครอบครองอสังหาริมทรัพย์ของผู้อื่นโดยปกติสุข ร่วมกันลักทรัพย์หรือรับของโจร และทำลายทรัพย์สินของผู้อื่นให้ได้รับความเสียหาย ทั้งนี้ ระหว่างที่กระบวนการทางกฎหมายกำลังดำเนินไปนั้น ชาวบ้านบางคนก็ได้ตั้งคำถามถึงกระบวนการยุติธรรมด้วยความกังวลว่า “ความเป็นธรรม ความยุติธรรม ทำไมเราเข้าถึงยากจัง...” (จากการบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายหนึ่ง)

5.3.4 ขั้นสรุปบทเรียนที่สะท้อนปัญหาของสังคมไทย

ตลอดระยะเวลาที่กลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลมีการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น สื่อมวลชนสำนักต่าง ๆ เช่น มติชน ข่าวสด เสียงใต้ (สื่อท้องถิ่น) ฯลฯ ได้ให้ความสนใจนำเสนอข่าวการเคลื่อนไหวของชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง โดยมีการร่วมกันตรวจสอบข้อมูลต่าง ๆ ของบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด และนำไปสู่การตั้งคำถามเกี่ยวกับความคลุมเครือที่สังคมมีต่อโครงการดำเนินงานต่าง ๆ ของบริษัทฯ และตอบทบทวนของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งอาจจะขัดกับกฎหมายในหลายประเด็น ทั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน ที่เจ้าหน้าที่รัฐออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบ และเอกสารสิทธิทับซ้อนกับพื้นที่ในใบจองของชาวบ้าน ทั้งนี้ทางกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลได้มีข้อเสนอ 7 ข้อ แก่บริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด คือ (1) บริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ต้องไม่ไถ่ ถางและเปลี่ยนแปลงสภาพป่าเกินจากเขตใบจองของชาวบ้านที่รัฐจัดให้เดิม (2) ต้องไม่สร้างท่าเทียบเรือส่วนตัวมาริหน้าที่อ่าวคลองสน แต่ควรไปปรับปรุงท่าเทียบเรือสาธารณะที่มีอยู่เดิมเพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน (3) หยุดปิดกั้นร่องน้ำและการถมทำลายแอ่งรับน้ำธรรมชาติในพื้นที่ที่มีกรณีพิพาท (4) เปิดทางเดินสาธารณะที่เชื่อมระหว่างหมู่บ้าน (5) ทุกโครงการของบริษัทที่จะดำเนินการในชุมชนต้องผ่านความเห็นชอบของชาวบ้านก่อน (6) บริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ต้องเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องเข้าไปตรวจสอบแนวเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าช่องหลาด ป่าเกาะยาวใหญ่แปลงที่ 2 และแนวเขตพื้นที่ชายหาดสาธารณะ (7) ให้มีการพิสูจน์สิทธิการครอบครองที่ดินตามใบจองและ นส.3 ของชาวบ้าน โดยเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องและชุมชน โดยที่บริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ต้องเปิดพื้นที่ให้มีการพิสูจน์สิทธิและยอมรับผลการพิสูจน์ โดยที่บริษัทต้องไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกระบวนการพิสูจน์สิทธิ ทั้งนี้หนึ่งในแกนนำกลุ่มอนุรักษ์ของชุมชนได้เล่าให้ฟังว่า

ตอนนี้พวกบัง (คำเรียกตัวเองว่าพี่ชาย) ก็เฝ้าระวังพื้นที่ป่า ชายหาด ร่วมกันตรวจสอบข้อมูลต่าง ๆ ส่วนในที่ดินของเขา (นายทุน) เราก็คงทำอะไรไม่ได้แล้วถ้าเขาได้มาถูกต้อง แต่ยังไงเสียถ้าเกิดเขา (นายทุน) จะรื้อล้าที่สาธารณะหรือป่าสงวนอีก พวกเราชาวบ้านก็จะต้องรักษาพื้นที่ทรัพยากรของชุมชนให้ได้มากที่สุด เพราะที่ผ่านมาบังคับว่าเราทำสำเร็จ ที่สามารถปกป้องทรัพยากรของชุมชนได้เยอะ

สภาพการณ์ในปัจจุบัน ชะตากรรมของนักอนุรักษ์ที่ชาวบ้านต้องกลายเป็นผู้ต้องหาถือเป็นอีกหนึ่งบทเรียนที่น่าเรียนรู้ของเครือข่าย ซึ่งชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลต้องเป็นตัวหลักในการเคลื่อนไหวต่อสู้กับคดีดังกล่าว รวมทั้งปัญหาการบุกรุกที่ดินป่าสงวนจนถึงปัจจุบัน โดยที่คดียังอยู่ระหว่างการพิจารณาของอัยการ ทำให้ชาวบ้านต้องเดินทางไปขึ้นศาลอยู่บ่อยครั้ง ในขณะเดียวกันทางหน่วยงานเครือข่ายอื่น ๆ ก็ได้ดำเนินการตรวจสอบโครงการของบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ที่รื้อล้าพื้นที่ป่าสงวนอย่างเต็มที่ แต่การดำเนินการต่าง ๆ นั้นมีความซับซ้อนมาก เนื่องจากมีหลายภาคส่วนเข้ามาเกี่ยวข้อง และบางหน่วยงานของรัฐก็ไม่ได้ดำเนินการใด ๆ แม้ภายหลังคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติจะตรวจสอบพบว่า เอกสารสิทธิ์ที่ดินของกลุ่มทุนนั้นมีการออกโดยมิชอบและอยู่ในชั้นการพิจารณาคดี รวมทั้งได้มีการส่งฟ้องดำเนินคดีบางส่วนไปแล้วก็ตาม แต่ยังพบว่านอกจากบริเวณอ่าวคลองสนในชุมชนคลองทะเลแล้ว ยังพื้นที่อื่น ๆ ของตำบลเกาะยาวใหญ่ ที่มีความพยายามในการขออนุญาตก่อสร้างสะพานท่าเทียบเรือส่วนตัวอีก เช่น หมู่ที่ 1 หรือพื้นที่ติดชายทะเลของหมู่ที่ 2 ซึ่งกำลังตกอยู่ในการครอบครองของกลุ่มทุน เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า การดำเนินงานปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของเครือข่ายชาวบ้านชุมชนคลองทะเล มีลักษณะเป็นพลวัต เสมือนระลอกคลื่นที่ซัดสาดกลางอ่าวทะเลของชุมชน ซึ่งพร้อมที่จะกวาดต้อนสิ่งแปลกปลอมให้หายไปไหนทะเล เฉกเช่นการเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้กับทิศทางการพัฒนาที่ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในที่อื่น ๆ หากไม่ได้ความร่วมมือจากชาวบ้าน พร้อมกับการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ภายนอกชุมชน ซึ่งได้เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายกระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านชุมชนคลองทะเล ที่สำคัญคือ การเคลื่อนไหวนี้อาจเป็นจุดเริ่มต้นการแสดงความกล้าหาญในการสร้างบทเรียนของเครือข่ายชาวบ้านในพื้นที่ให้ลุกขึ้นมาต่อสู้อย่างกระตือรือร้น เพื่อตอบโต้กับการพัฒนาท้องถิ่นที่ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนกำหนดชะตากรรม

5.4 การเคลื่อนไหวของฝ่ายนายทุน

ช่วงต้นปี พ.ศ. 2549 หลังจากที่บ้านรับรู้ข้อมูลเรื่องโครงการก่อสร้างท่าเทียบเรือมารีน่าชัดเจนขึ้น จึงได้มีการระดมความคิดเห็นจากชาวบ้านในการจัดประชุมเครือข่ายการจัดการป่าชายเลน ซึ่งโดยโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ความคิดเห็นส่วนใหญ่คัดค้านโครงการก่อสร้างดังกล่าว

ในขณะเดียวกัน ฝ่ายนายทุนโดยบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ได้มีการนำตัวแทนชาวบ้านจาก ต. เกาะยาวใหญ่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบล เดินทางไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับโครงการก่อสร้างของบริษัทในพื้นที่กรุงเทพมหานครและจังหวัดนนทบุรี จากนั้นราวหนึ่งเดือนถัดมา นายองค์การบริหารส่วนตำบลเกาะยาวใหญ่ ก็ออกหนังสืออนุญาตให้บริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ทำการก่อสร้างสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กในชุมชนคลองทะเลได้ นอกจากนี้ หัวหน้าสำนักงานขนส่งทางน้ำที่ 5 สาขาพังงา และตัวแทนบริษัทได้ชี้แจงข้อมูลแก่ชาวบ้านว่า โครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่บริเวณอ่าวคลองสน ได้ผ่านการทำการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมเบื้องต้น (IEE) แล้ว ซึ่งพบว่าพื้นที่ขออนุญาตดังกล่าวไม่ปรากฏว่ามีปะการัง และประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ก็จะได้รับผลประโยชน์ในการคมนาคมทางน้ำ ได้มีอาชีพใหม่ ๆ และความเจริญเพิ่มขึ้น อีกทั้งทางโครงการยังได้จัดทำแบบสำรวจสอบถามความคิดเห็นของคนในชุมชนแล้ว แต่ทว่าตัวแทนชาวบ้านชุมชนคลองทะเลที่ได้เข้าร่วมรับฟังคำชี้แจงจึงปฏิเสธว่ายังไม่รับทราบรายละเอียดโครงการและไม่เห็นด้วยกับโครงการ อีกทั้งสืบพบว่าสำนักงานขนส่งทางน้ำที่ 5 สาขาพังงา ยังไม่ได้ชี้แจงข้อเท็จจริงการออกใบอนุญาตสร้างสิ่งล่วงล้ำลำน้ำ การก่อสร้างท่าเทียบเรือและการขุดลอกร่องน้ำ ที่ได้ออกไปแล้วด้วย

การเคลื่อนไหวของฝ่ายนายทุนโดยบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นการพยายามสร้างพันธมิตรกับเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องและหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นผู้มีสิทธิอำนาจในการอนุญาตโครงการพัฒนาในระดับท้องถิ่น อีกทั้งยังมีความพยายามเข้าหาชาวบ้านในชุมชนผ่านเจ้าหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งได้เดินทางไปศึกษาดูงานของบริษัทฯ เพื่อเป็นเครื่องมือในการบอกกล่าวข้อดีของโครงการพัฒนาที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่

จากนั้นช่วงต้นปี พ.ศ. 2550 เมื่อการเคลื่อนไหวของชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลเพื่อคัดค้านโครงการก่อสร้างในบริเวณอ่าวคลองสนประสบผลสำเร็จ โครงการท่าเทียบเรือมารีน่า

ของบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด จึงถูกยกเลิกการอนุญาตให้ก่อสร้างและเพิกถอนใบอนุญาตดังกล่าวด้วย แต่ทว่า ฝ่ายนายทุนโดยบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ยังคงเคลื่อนไหวด้วยการดำเนินการก่อสร้างโครงการพัฒนาต่อไป โดยเปลี่ยนจากพื้นที่อ่าวคลองสนไปดำเนินการในพื้นที่ป่าต้นน้ำของชุมชนคลองทะเลซึ่งติดกับเขตป่าสงวนแห่งชาติ โดยฝ่ายนายทุน คือบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ได้นำคนงานและอุปกรณ์การก่อสร้างมาจากจังหวัดภูเก็ต เพื่อเปลี่ยนสภาพพื้นที่ป่าให้เป็นรีสอร์ท ทั้งนี้ บริษัทฯ ได้กว้านซื้อที่ดินของชาวบ้านและออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบครอบพื้นที่ป่าสงวนที่อยู่ในเขตชุมชนคลองทะเลด้วย ในระหว่างการก่อสร้างได้มีการสร้างที่พักคนงานจำนวนมากและได้สร้างรั้วลวดหนามกั้นพร้อมทั้งป้ายปิดประกาศว่า “ที่ของบริษัท อันดามันพัฒนา ห้ามเข้า ฝ่าฝืนมีความผิดฐานบุกรุก” ในขณะที่ พื้นที่ป่าถูกโค่นและปรับพื้นที่เพื่อเตรียมสร้างรีสอร์ทและบ้านพักตากอากาศ

การเคลื่อนไหวของฝ่ายนายทุนในช่วงเวลาดังกล่าวยังคงใช้เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นเครื่องมือในการออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบ และปฏิเสธการผูกมิตรกับชาวบ้านในพื้นที่ เนื่องจากโครงการก่อนหน้านี้ถูกยกเลิกอันเป็นผลจากการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ในการดำเนินการก่อสร้างโครงการพัฒนาครั้งนี้ ฝ่ายนายทุนจึงไม่สนใจข้อเรียกร้องใด ๆ จากกลุ่มชาวบ้าน และพร้อมที่จะดำเนินคดีทางกฎหมายแก่ชาวบ้านทันทีหากมีการบุกรุกเข้ามาในพื้นที่ส่วนของนายทุน

ต่อมาในช่วงปลายปี พ.ศ. 2550 แกนนำกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลและชาวบ้านกว่า 30 คน ได้ขึ้นไปสำรวจพื้นที่ป่าซึ่งคาดว่าจะมีการบุกรุกโดยฝ่ายนายทุน และในระหว่างการเดินไปตรวจสอบของชาวบ้านก็ได้เกิดเหตุขุมนปะทะกันระหว่างชาวบ้านกับคนงานก่อสร้างด้วย จากนั้นช่วงต้นปี พ.ศ. 2551 ฝ่ายนายทุนโดยบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด จึงได้ตอบโต้ชาวบ้านด้วยการแจ้งความแกนนำชาวบ้านจำนวน 17 คน ซึ่งร่วมกันขึ้นไปสำรวจพื้นที่ป่า ด้วยข้อหาว่าร่วมกันบุกรุกหรือเข้าไปทำการใด ๆ อันเป็นการรบกวนการครอบครองอสังหาริมทรัพย์ของผู้อื่นโดยปกติสุข ร่วมกันลักทรัพย์หรือรับของโจร และทำลายทรัพย์สินของผู้อื่นให้ได้รับความเสียหาย อย่างไรก็ตาม ในที่สุดอัยการเขต 8 สิ่งไม่ฟ้องแกนนำชาวบ้านในคดีความดังกล่าว แต่ทว่า บริษัทฯ ยังคงมีความพยายามที่จะให้หน่วยงานดำเนินการฟ้องคดีใหม่แก่ชาวบ้านในข้อหาเดิมอีกครั้ง

จากข้อมูลข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวของฝ่ายนายทุนในช่วงดังกล่าว เป็นการใช้มาตรการที่เข้มข้นขึ้นและมีท่าที เด็ดขาดต่อฝ่ายชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล โดยอาศัยข้อกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม เข้ามาเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความหวาดกลัวแก่แกนนำชาวบ้านและหวังผลในการสร้างความกังวลแก่ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์คนอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้

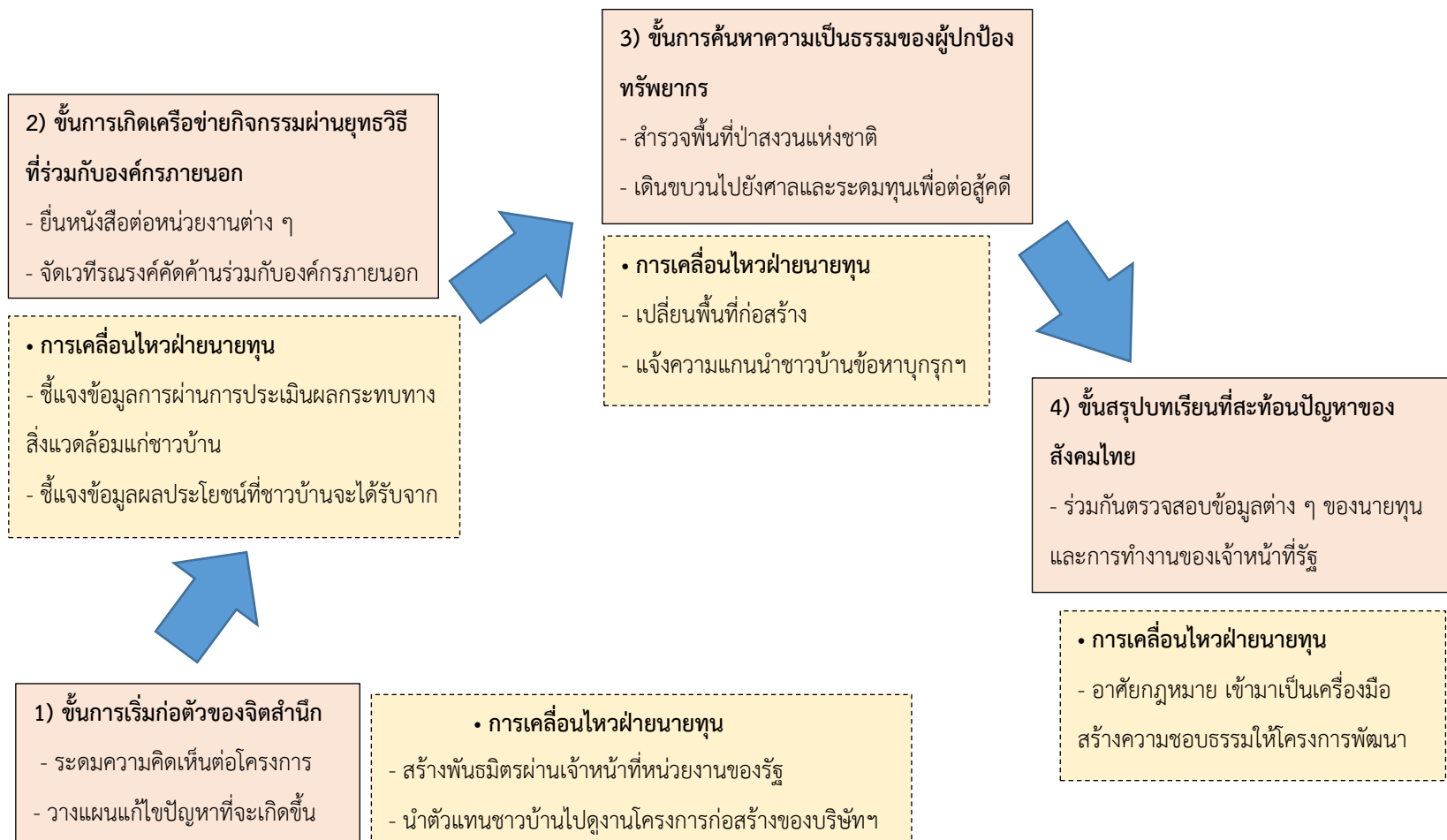
สามารถสรุปกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล ประกอบกับการเคลื่อนไหวของฝ่ายนายทุน ได้ดังตารางที่ 5.1 และ ภาพที่ 5.2 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 5.1 สรุปกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล

กระบวนการเคลื่อนไหว	ช่วงเวลา	ลักษณะการดำเนินการ/กิจกรรมการเคลื่อนไหว
1) ขั้นการเริ่มก่อตัวของจิตสำนึก	ปลายปี พ.ศ. 2548 ต้นปี พ.ศ. 2549	- ชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ ของชุมชน เริ่มรับรู้ข้อมูลของโครงการสร้างท่าเทียบเรือและโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน - เริ่มมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องของผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น โดยผู้อาวุโสและอดีตผู้ใหญ่บ้านชุมชนคลองทะเลได้พูดคุยเรื่องดังกล่าวกับชาวบ้านหลังละหมาดที่มีสยิดของหมู่บ้าน - มีการจัดประชุมเครือข่ายการจัดการป่าชายเลนโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นอันดามัน ภูเก็ต - พังงา (UNDP) ณ ชุมชนคลองทะเล - มีการระดมความคิดเห็นต่อโครงการดังกล่าว โดยความคิดเห็นส่วนใหญ่คัดค้านและตระหนักว่าโครงการนี้จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและทรัพยากรชายฝั่งในชุมชนเป็นอย่างมาก - วางแผนแก้ไขปัญหที่จะเกิดขึ้นร่วมกับองค์กรภายนอก ภายใต้ชื่อ “กลุ่มเครือข่ายอาสาสมัครอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง” - ตัวแทนชาวบ้านและแกนนำกลุ่มได้ยื่นหนังสือต่อหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อให้ตรวจสอบโครงการก่อสร้างและรณรงค์ขอคัดค้านการก่อสร้างโครงการพัฒนาในพื้นที่
2) ขั้นการเกิดเครือข่ายกิจกรรมผ่านยุทธวิธีที่ร่วมกับองค์กรภายนอก	ปลายปี พ.ศ. 2549 - 2550	- ส่งหนังสือ “ใบบอกข่าวจากชาวชุมชนคลองทะเล ต.เกาะยาวใหญ่” ให้มีสยิดของหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วตำบลเกาะยาวใหญ่ เพื่อรณรงค์คัดค้านโครงการก่อสร้างพัฒนาพื้นที่ของชุมชน - กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) ได้ลงพื้นที่ชุมชนเพื่อตรวจพิสูจน์ที่ดิน ซึ่งพบว่าเอกสารสิทธิมีพิรุณ - กลุ่มเครือข่ายได้ประสานงานกับหน่วยงานอื่นอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงยุติธรรม ศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง - คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้เปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลและสืบหาข้อเท็จจริง พบว่าการ

ตารางที่ 5.1 (ต่อ)

กระบวนการเคลื่อนไหว	ช่วงเวลา	ลักษณะการดำเนินการ/กิจกรรมการเคลื่อนไหว
3) ขั้นการค้นหาคำเป็น ธรรม ของ ผู้ ป ก ป อ ง ทรัพยากร		กระทำการออกอนุญาตขัดต่อประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน - คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้ออกหนังสือ ขอให้ยับยั้งการดำเนินการและยกเลิกการอนุญาตก่อสร้างโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่เกาะยาว จังหวัดพังงาโดยเร่งด่วน - ชาวบ้านได้ร่วมกันนอนเฝ้าชายหาดคลองสนและปักป้ายคัดค้านโครงการบริเวณหน้าหาดตลอดจนมีการจัดเวทีรณรงค์คัดค้านการสร้างท่าเรือมาริน่า - สำนักงานขนส่งทางบกที่ 5 สาขาพังงา ยกเลิกการอนุญาตก่อสร้างโครงการท่าเทียบเรือมาริน่า
	กลางปี พ.ศ. 2550	- ชาวบ้านสังเกตเห็นความผิดปกติบนภูเขาของหมู่บ้าน เนื่องจากป่าไม้บนเขานั้นถูกตัดเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังพบว่าน้ำบ่อที่ชาวบ้านใช้ดื่มกันนั้นมีปริมาณลดลง - จึงช่วยกันสืบหาความจริงและพบว่าบริษัทห้วยทูนต่างชาติดักขื้อที่ดินของชาวบ้านและออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบครอบพื้นที่ป่าสงวนฯ
	ปลายปี พ.ศ. 2550	- แขนงนำกลุ่มอนุรักษ์และชาวบ้านกว่า 30 คน ได้ขึ้นไปสำรวจพื้นที่ป่า และพบว่ามี การบุกรุกป่าทับกับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ อีกทั้งบางส่วนยังซ้อนทับที่ดินตามใบจองของชาวบ้านในพื้นที่
	ต้นปี พ.ศ. 2551	- แขนงนำชาวบ้าน 17 คน ได้รับหมายเรียกผู้ต้องหาจากสถานีตำรวจภูธรอำเภอเกาะยาว
	ปลายปี พ.ศ. 2551	- กลุ่มชาวบ้านเคลื่อนไหวร่วมกันเดินขบวนไปยังศาลจังหวัดพังงา
4) ขั้นสรุปบทเรียนที่ สะท้อนปัญหาของ สังคมไทย	- 2552	- มีการจัดงานเลี้ยงน้ำชาเพื่อระดมทุนในการต่อสู้คดีและจัดตั้ง “กองทุนพิทักษ์สิทธิอ่าวพังงา”
	ปี พ .ศ . 2553 –	- พื้นที่อื่น ๆ ของตำบลเกาะยาวใหญ่ที่กำลังตกอยู่ในกรรมสิทธิ์ของกลุ่มทุน และมีโครงการก่อสร้าง
	ปี จ จุ บั น (พ .ศ . 2559)	- มีการร่วมกันตรวจสอบข้อมูลต่าง ๆ ของบริษัทอิตาเลียนพัฒนา จำกัด และการทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐนำไปสู่ข้อสงสัยและความคลุมเครือที่สังคมได้ตั้งคำถามต่อโครงการพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งอาจขัดกับกฎหมาย

ภาพที่ 5.2 สรุปพลวัตการเคลื่อนไหวนายทุนเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล

บทที่ 6

ทุนทางสังคมของชุมชนคลองทะเล

จากความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่อิงอยู่กับความเป็นเครือญาติและพี่น้องร่วมศรัทธาในศาสนา ขยายวงออกไปสู่ความเป็นเครือข่ายของชาวบ้านในชุมชนคลองทะเล ถือเป็นพัฒนาการทุนทางสังคม ลักษณะหนึ่งที่ได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างเข้มข้น อันสะท้อนถึงความสัมพันธ์ที่ขยายวงกว้างขึ้นโดยไม่ได้จำกัดเฉพาะภายในชุมชน ปรากฏการณ์นี้เป็นลักษณะสำคัญสะท้อนพัฒนาการของทุนทางสังคม ที่นำไปเชื่อมโยงกับกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนคลองทะเลอย่างมีพลัง ทั้งนี้ทุนทางสังคมของชุมชนนี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างมีพลวัตภายใต้บริบทด้านต่าง ๆ ของชุมชนที่ไม่หยุดนิ่งเช่นกัน ข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้สามารถนำเสนอลักษณะของทุนทางสังคมโดยจำแนกออกเป็น 2 ประการ คือ (1) ทุนภายในที่ชุมชนมีอยู่เดิม ได้แก่ บรรทัดฐานทางสังคม ความไว้วางใจ/เชื่อถือกัน และความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและเพื่อนบ้าน (2) ทุนที่เชื่อมโยงกับภายนอก ซึ่งช่วยผูกโยงความเป็นเครือข่ายให้ขยายวงกว้างออกไป ผ่านการสนับสนุน/ช่วยเหลือจากกลุ่มองค์กรภายนอกชุมชน เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้ได้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันผ่านระบบความคิดที่ตั้งอยู่บนความสนใจร่วม จึงส่งผลสู่วิถีปฏิบัติที่ได้แปรสภาพไปเป็นพลังสำคัญซึ่งชุมชนสามารถนำไปใช้ในการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นในรูปแบบปฏิบัติการของภาคประชาสังคม โดยมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

6.1 ทุนภายในชุมชน

6.1.1 บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm)

วัฒนธรรมและวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนคลองทะเลอยู่ภายใต้ระบบความคิด และความเชื่อที่อิงหลักศาสนาอิสลามเป็นหลัก ซึ่งสิ่งนี้ถือเป็นเครื่องมือที่ยึดโยงให้คนในชุมชนให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเองและการปฏิบัติระหว่างกัน เกิดความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันของชาวบ้านเมื่อมีกิจกรรม โดยเฉพาะงานบุญต่าง ๆ ที่จัดขึ้น ดังจะเห็นได้จาก การทำนุหรือการทำบุญเลี้ยงอาหารที่มักจะมีพิธีขอพรจากพระเจ้าในวาระต่าง ๆ โดยเจ้าภาพที่จัดงานมักจะเชิญชวนคนทั่วทั้งหมู่บ้านให้ไปร่วมงาน โดยจะมีการช่วยงานระหว่างกัน หลังจากเสร็จงานแล้วเจ้าภาพก็จะแบ่งปันอาหารให้คนที่ไปช่วยงาน ถึงแม้การทำนุหรือจะเป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายส่วนตัวของเจ้าภาพงาน แต่ลักษณะของการทำบุญดังกล่าวก็สามารถสะท้อนถึงประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนที่ผู้คนยึดถือภายใต้ระบบคิดร่วมกัน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญรายหนึ่ง ระบุว่า

พอทำนุหรืองานต่าง ๆ ขึ้นแต่ละครั้ง คนในหมู่บ้านก็จะรู้แล้วว่าใครสามารถช่วยเหลืองานอะไรได้บ้าง แบ่งกันทำงานตามความถนัดของแต่ละคน แล้วก็ผลัดเปลี่ยนกันไปอีกเมื่อมี งานอื่น ๆ พุดง่าย ๆ ก็ไปช่วยกันนั่นแหละ ไม่ได้คิดว่า เป็นงานส่วนตัวของใคร

นอกจากการทำนุหรือซึ่งเป็นงานบุญที่สำคัญของแต่ละคนหรือครอบครัวแล้ว งานพิธีกรรมเกี่ยวกับส่วนรวมของชุมชนที่จัดได้ว่าเป็นประเพณีที่สำคัญยิ่งของชุมชน ได้แก่ งานวันเมาลิดหรือวันคล้ายวันประสูติขององค์ศาสดามุฮัมมัด (ช.ล) และงานตัมมัตอัลกุรอาน (การเฉลิมฉลองการจบการเรียนคัมภีร์อัลกุรอานของเยาวชน) เป็นงานพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับศาสนาอิสลาม ซึ่งจัดในระดับชุมชน ก็มักจะมีการช่วยเหลือแบ่งหน้าที่กันจัดเลี้ยงอาหาร เพื่อทำบุญร่วมกัน การละหมาดรวมกันประจำสัปดาห์ในวันศุกร์ซึ่งชายมุสลิมต้องไปละหมาดเวลาหลังเที่ยงที่มัสยิดประจำหมู่บ้านร่วมกัน ซึ่งนอกเหนือไปจากการละหมาดแล้วยังมีการอบรมคำสอนของศาสนา (แปลกิตาบ) โดยโต๊ะอิหม่าม การเทศนาธรรม (คุตบะฮ์) และการบอกข่าวสารต่าง ๆ ของหมู่บ้านเพื่อร่วมกันแสดงความเห็นในประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้คือภาพของวิถีการดำเนินชีวิตอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของ

ชุมชนคลองทะเลซึ่งอยู่ภายใต้กรอบของความเป็นมุสลิมที่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมการประกอบความดีงามตามแนวทางของศาสนาอิสลาม อันช่วยยึดโยงสมาชิกชุมชนเข้าด้วยกันจนเกิดพลังในการทำงานที่สะท้อนถึงควมมีทุนทางสังคมลักษณะหนึ่ง ดังที่ พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552: 70) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบทางศาสนาและคุณค่าไว้ว่า “สิ่งนี้คือความเชื่อที่ทำให้คนในชุมชนหรือท้องถิ่นมีความรักความห่วงใย เอื้ออาทรต่อกัน อีกทั้งวิถีทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์ของชุมชนที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง โดยสิ่งเหล่านี้จะก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นขึ้น ที่ยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคมขึ้นได้”

การที่ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกันนั้น ทำให้ประเพณี และพิธีกรรมทั้งในเรื่องส่วนตัวและเรื่องส่วนรวมต่างก็อยู่ภายใต้ระบบคิดที่สอดคล้องกัน ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลมีการกระทำแบบต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน (Reciprocity) เสมือนเป็นบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) ประการหนึ่ง ผ่านการจัดงานกิจกรรมเหล่านี้ ดังนั้นพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ในชุมชนจึงถูกผลิตซ้ำเพื่อหวังผลในทางที่ดีงามกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชน ก่อเกิดเป็นหลักการเบื้องต้นของบรรทัดฐานที่คนในชุมชนมีความคาดหวังต่อกันและมีมาตรการลงโทษที่ไม่เป็นทางการ หากคนใดไม่ให้ความร่วมมือบรรทัดฐานเหล่านี้เป็นเครื่องมือยึดโยงการรวมตัวเป็นกลุ่มก้อนกันของคนในชุมชนผ่านความสัมพันธ์ที่มีความช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน อันเป็นการปฏิสัมพันธ์ต่อกันซึ่งมีพลังที่มาจากทุนทางสังคม ช่วยให้การดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนดำเนินการไปได้ด้วยประสิทธิภาพของทุนทางสังคม ดังที่ได้มีการอธิบายไว้ในเอกสารวิชาการเกี่ยวกับทุนทางสังคมว่า (Putnam, 2000, อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธุ์, 2548)

ทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำในเรื่องต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น โดยทุนทางสังคมมีความสำคัญอย่างน้อยอีก 2 ประการ คือ ทุนทางสังคมทำให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น ความเป็นอยู่ของผู้คนอาจจะดีขึ้นหากพวกเขามีความร่วมมือและมีการแบ่งปันกัน อีกทั้งทุนทางสังคมยังช่วยหล่อลื่นกลไกการทำงานในชุมชน ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติและมีความสงบมากขึ้น ทั้งนี้เมื่อคนในชุมชนมีความไว้วางใจกันก็จะทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่มีการทำเป็นกิจวัตรประจำวันของประชาชน เกิดการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่ประชาชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ ประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้อง

ต้องกันของประชาชนมีอยู่หลายประการ เช่น ทำให้เกิดจารีต ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทน ซึ่งทำให้องค์กร ชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว และมีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีตมาใช้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

6.1.2 ความไว้วางใจ/เชื่อถือกัน (Trust)

1) การมีผู้นำชุมชนที่น่าเชื่อถือ และความเป็นเครือญาติ

ผู้นำชุมชนที่มีความน่าเชื่อถือที่สุดของชาวบ้านคือโต๊ะอิหม่ามและผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ซึ่งมักจะเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนาและประสบการณ์ทางสังคม โดยบทบาทของโต๊ะอิหม่ามนั้นจะเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมที่มาจากการปกครองชุมชนภายใต้หลักคำสอนของศาสนาอิสลาม เช่น การเป็นผู้นำละหมาดร่วมกันที่มีสยิดของหมู่บ้าน ส่วนผู้อาวุโสนั้นมีบทบาทเป็นผู้ปลุกจิตสำนึกของคนในชุมชนช่วงหลังพิธีละหมาด ซึ่งได้สะท้อนการปกครองของชุมชนที่ไม่จำเป็นต้องสร้างกฎระเบียบที่ซับซ้อนมาบังคับใช้ แต่จะอาศัยพื้นฐานความเข้าใจและสำนึกความรับผิดชอบร่วมกัน นอกจากนี้ความไว้วางใจและเชื่อถือต่อโต๊ะอิหม่ามนั้นยังเห็นได้จากในงานพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ที่โต๊ะอิหม่ามมักจะทำหน้าที่นำในการร่วมและนำการทำพิธีงานบุญต่าง ๆ ของชุมชนโดยตลอด โดยเฉพาะพิธีดูอาขอพรจากพระเจ้า จึงเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านเป็นอย่างมาก บทบาทของผู้นำเหล่านี้มีความสำคัญต่อทุนทางสังคม ดังข้อสังเกตของนักวิชาการท่านหนึ่งว่า “องค์ประกอบหลักที่ยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทยอีกประการคือ ทรัพยากรบุคคลได้แก่บุคคลที่เป็นผู้นำทางปัญญา ประชาชนชาวบ้าน” (พรชัย ตระกูลวรานนท์, 2552 : 70)

นอกจากความไว้วางใจกันภายใต้บทบาทของโต๊ะอิหม่ามและผู้อาวุโสแล้ว อีกประการหนึ่งซึ่งสะท้อนความไว้วางใจกันของคนในชุมชนเป็นอย่างมากคือความเป็นเครือญาติกัน สายสัมพันธ์ของเครือญาติทำให้ชาวบ้านรับรู้ถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินส่วนบุคคล ดังจะเห็นได้จาก กรณีที่ชุมชนคลองทะเลตลอดจนตำบลเกาะยาวใหญ่นั้นไม่มีสถานีตำรวจ ซึ่งที่ผ่านมาก็ไม่เคยเกิดคดีร้ายแรงในชุมชนเลย แม้กระทั่งการจอดรถจักรยานยนต์ไว้หน้าบ้านตอนกลางคืน หรือที่ทำเทียบเรือซึ่งไม่มีคนดูแลรักษาความปลอดภัย รวมทั้งที่สาธารณะอื่น ๆ แม้บางครั้งชาวบ้านไม่ได้ปลด

กฎจราจรจักรยานยนต์แต่ก็ไม่มีอาการเกิดขึ้นแต่อย่างใด หรือกรณีที่ชาวบ้านเก็บแผ่นยางพาราซึ่งเป็นทรัพย์สินมีมูลค่าไว้ใต้ถุนบ้าน แม้จะไม่มีคนคอยเฝ้าดูแล แต่ก็ไม่ได้เกิดการลักขโมยขึ้น ดังคำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายหนึ่งว่า

ที่บ้านป๊ะ (คำเรียกตัวเองว่าพ่อ) ตากยางไว้ข้าง ๆ บ้าน รถเครื่อง (รถมอเตอร์ไซด์) ก็จอดไว้ใต้ถุนบ้าน ไม่ได้ปลดกุญแจทั้งวันทั้งคืน ก็ไม่กลัวหรอกว่าจะมีใครมาลักขโมยไป เพราะที่นี้เรารู้จักกันหมด ใครเป็นลูกหลานของใครก็รู้กันหมด มันก็เป็นญาติ ๆ กันทั้งนั้น แล้วถ้ามีขโมยไปจริง ๆ ก็ไม่รู้จะไปขายต่อที่ไหน จะไปขายนอกเกาะก็ลำบาก คนเขาก็รู้กันหมดพอเอาขึ้นเรือ

ความปลอดภัยในทรัพย์สินส่วนตัวของคนในชุมชนดังกล่าวเกิดขึ้นมาจากความไว้วางใจภายใต้สายสัมพันธ์เครือญาติและความศรัทธาในศาสนาที่ชาวบ้านมีร่วมกัน จึงไม่ต้องพึ่งพากฎหมายและกลไกใด ๆ มาควบคุม แต่สามารถรับรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์บนฐานของความไว้วางใจระหว่างกันในชีวิตประจำวัน ซึ่งชุดของความสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านี้คือองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคม ดังที่ Putnam ได้อธิบายไว้ว่า “ความไว้วางใจ/เชื่อถือกัน (Trust) นั้นมีคุณค่ามหาศาล เปรียบดังกาวที่เชื่อมให้เครือข่ายไปได้ดี ทำให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็ง กล่าวได้ว่าทุนทางสังคมมีฐานคิดอยู่ที่ต้องมีความไว้นื้อเชื่อใจกัน” (Putnam, 2003 อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2558: 5-6)

2) ทรัพยากรธรรมชาติ: กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน

อีกหนึ่งปัจจัยภายในชุมชนคลองทะเลที่เสริมสร้างทุนสังคมคือ ความไว้วางใจและเชื่อถือกันในการเป็นเจ้าของทรัพยากรของชุมชนร่วมกัน (Common Property Resources) ช่วยกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่าต่อการทำมาหากินของชาวบ้านในชุมชนได้ ซึ่งส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากคำสอนของศาสนาอิสลามที่ให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์อัลกุรอาน ความว่า “พระองค์จะได้ให้พวกเขาลิ้มรสในสิ่งที่พวกเขาได้ปฏิบัติไว้เมื่อมนุษย์ได้ทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม พระผู้ทรงอภิบาลทรงตรัสว่า สิ่งที่มีมนุษย์ทำไว้นั้น มันเกิดอะไรขึ้นกับเขาแล้ว ให้บทลงโทษกับมนุษย์เสียบ้างเพื่อที่จะได้รู้ได้เกิดสำนึกในเรื่องการจัดการทรัพยากร ”

คำสอนเหล่านี้ได้นำไปสู่การพยายามปกป้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล ภายใต้แนวคิดการจัดการที่มองทรัพยากรธรรมชาติเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน

ด้วยสภาพของทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลได้กินและได้รับประโยชน์จากผลิตผลธรรมชาติอย่างมหาศาลในการดำรงชีพ จึงเกิดจิตสำนึกที่จะต้องดูแลรักษาแหล่งทำมาหากินของชุมชน ระบบคิดที่ว่าธรรมชาติของชุมชนเป็นของส่วนรวมไม่ใช่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลจึงผนวกเข้ากับเป็นความไว้วางใจและเชื่อถือกันของคนในชุมชนที่จะร่วมมือกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ดังที่ พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552: 70) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบหลักของทรัพยากรธรรมชาติที่จะยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย ไว้ว่า “ทรัพยากรธรรมชาติหมายถึงทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ ภูเขา ฯลฯ ที่สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมมีกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม” อีกทั้ง Francis Fukuyama (1999) ได้กล่าวถึงการถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ไว้วางใจกัน ในการสร้างทุนทางสังคมไว้ว่า “สินทรัพย์สาธารณะที่จำเป็น โดยเฉพาะในเรื่องกรรมสิทธิ์และความปลอดภัยสาธารณะ ทำให้ไม่มีการแก่งแย่งกัน มีการให้ความปลอดภัยและมั่นคงแก่ชุมชน ความร่วมมือก็จะเกิดขึ้นได้โดยธรรมชาติ”

6.1.3 ความสัมพันธ์ระบบกลุ่มเครือข่าย (Network)

1) จากความเป็นเครือญาติและความเป็นมุสลิมสู่การเป็นชุมชน

จากเรื่องเล่าผ่านความทรงจำของผู้อาวุโสในชุมชนคลองทะเล กล่าวกันว่าคนจังหวัดสตูลเป็นบุคคลแรกที่เข้ามาจับจองพื้นที่อาศัยของชุมชนแห่งนี้ ในระยะเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานนั้น ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลต่างร่วมแรงร่วมใจกันในการตัดถนนทางเข้าหมู่บ้านโดยไม่ต้องรออนุญาตจากทางจังหวัด และต่อมาก็ได้ขยับขยายหมู่บ้าน ถนนหนทาง สาธารณูปโภคต่าง ๆ รวมทั้งมัสยิดและโรงเรียนของหมู่บ้านมาตามลำดับ สิ่งนี้สะท้อนถึงความเป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกัน เชื่อมร้อยกันผ่านบรรพบุรุษที่สัมพันธ์กันใกล้ชิดดังญาติ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจในการก่อตั้งหมู่บ้านโดยการดำเนินงานของชาวบ้านด้วยตนเอง และพยายามอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลกันบนฐานของความเป็นพี่น้องแบบมุสลิม

ความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายภายในชุมชนคลองทะเลนั้นได้ก่อตัวขึ้นผ่านความเป็นเครือญาติและความเป็นมุสลิม กล่าวคือความเป็นเครือญาติของชุมชนคลองทะเลแสดงให้เห็นผ่านทางนามสกุลที่แบ่งออกได้เป็น 8 ตระกูลใหญ่ ๆ ซึ่งนามสกุลเหล่านี้สามารถนับความเป็นเครือญาติกันได้

ในขณะเดียวกันวิถีชีวิตตามวัฒนธรรมของชาวมุสลิมเป็นกรอบที่กำหนดให้ส่วนมากแต่งงานกันในกลุ่มเครือญาติหรือชาวมุสลิมด้วยกัน ทำให้ชาวชุมชนคลองทะเลส่วนใหญ่ล้วนเป็นเครือญาติกันทั้งสิ้น นอกจากนี้ ศาสนาอิสลามยังมีคำสอนที่เน้นการรวมกลุ่มของคนมุสลิมด้วยกัน ดังจะเห็นได้จากคำสอนที่ว่า “มุสลิมทุกคนล้วนเป็นพี่น้องกัน” และคำสอนที่ว่า “การละหมาดรวมกันเป็นกลุ่มที่มีสัจจะ ได้ผลบุญมากกว่าการละหมาดคนเดียวอยู่ที่บ้าน” ฯลฯ คำสอนเหล่านี้จึงถือเป็นฐานที่สำคัญซึ่งเอื้อต่อการสร้างเครือข่ายในการจัดการปัญหาและพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ เพราะสามารถดำเนินการได้ภายใต้ฐานคิดด้านวัฒนธรรมของกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับวิถีแห่งความศรัทธาและแนวทางการดำเนินชีวิตของกลุ่มผู้คนในชุมชนที่ยึดโยงด้วยความศรัทธาในศาสนาเดียวกัน ความเป็นเครือข่ายของชุมชนคลองทะเลจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและหนาแน่นด้วยความเป็นเครือญาติและความเป็นพี่น้องร่วมศรัทธา

2) จากชุมชนสู่เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

จากชุมชนที่รวมกลุ่มกันบนฐานของเครือญาติ ชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลได้พัฒนาความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนร่วมกัน ภายใต้แนวคิดการจัดการที่มองทรัพยากรธรรมชาติเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ดังจะเห็นได้จาก การร่วมกันจัดทำพื้นที่ป่าชายเลนชุมชนเพื่อร่วมกันดูแลรักษาผืนป่าชายเลน โดยมีการแบ่งโซนพื้นที่ให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมอย่างทั่วถึง อันนำไปสู่การร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ร่วมกัน เนื่องจากชาวบ้านตระหนักว่าพื้นที่อ่าวคลองสนนั้นเป็นของส่วนรวม ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเท่าเทียม มีทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งอยู่อาศัยของสัตว์ทะเล และเป็นแหล่งทำมาหากินของชาวบ้าน ดังที่ผู้อาวุโสท่านหนึ่งได้อธิบายว่า

บริเวณอ่าวคลองสนมีทรัพยากรทางทะเลมากมาย ทั้งแหล่งหญ้าทะเล
แนวปะการัง ป่าชายเลน ชายหาดที่เป็นของสาธารณะ ทุกคนมีสิทธิใช้
เป็นของส่วนรวมไม่ใช่ของนายทุน

ความเป็นกลุ่มเครือข่ายของชาวบ้านชุมชนคลองทะเลถือเป็นลักษณะหนึ่งของทุนทางสังคมซึ่งมีความสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ดังที่ Putnam (1993) ได้อธิบายถึงความสำคัญกับทุนทางสังคมในลักษณะของเครือข่ายทางสังคม (Social Network) ว่าเป็น

รูปแบบของการสร้างองค์กรทางสังคมรูปแบบหนึ่ง และการเป็นเครือข่ายดังกล่าวก็จะส่งผลให้สังคมมีประสิทธิภาพมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า การเริ่มต้นความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความเป็นพี่น้องแบบมุสลิมที่ยึดโยงด้วยการศรัทธาในศาสนาได้เชื่อมร้อยความรู้สึกเป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกัน นำไปสู่การรวมกลุ่มสร้างเครือข่ายในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตที่หลากหลายขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้จากการรวมตัวกันตามประเพณีของชาวบ้านในพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งมีช่วยเหลือแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกันที่มีมายาวนาน จนเมื่อเจอกับปัญหาขึ้นจึงขยายไปเป็นการรวมกลุ่มเครือข่ายเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยอาจรวมกับกลุ่มอื่น ๆ ที่มีความสนใจร่วมแต่อยู่ภายนอกชุมชน

6.2 ทุนจากภายนอกชุมชน

กิจกรรมการปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล ในช่วงเริ่มแรกนั้นอยู่ภายใต้ความร่วมมือกันของชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับพื้นที่ป่าชายเลนของชุมชน แต่ต่อมาได้รับการส่งเสริมสนับสนุนด้านข้อมูลข่าวสาร ความรู้และเงินงบประมาณจากองค์กรภายนอกที่มีความสนใจร่วมเข้ามาช่วยเหลือ ซึ่งเป็นแรงเสริมผลักดันให้กิจกรรมการปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้ดำเนินไปได้อย่างเป็นระบบ และมีรูปแบบในการดำเนินการที่ชัดเจน ทั้งนี้องค์กรภายนอกที่สำคัญซึ่งเข้ามาสนับสนุน ช่วยเหลือเครือข่ายชาวบ้านมีดังนี้

6.2.1 องค์กรความร่วมมือเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน

องค์กรนี้ได้จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2533 โดยพัฒนาขึ้นมาจากกลุ่มเดิมที่มีชื่อว่าชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดภูเก็ต เป้าหมายขององค์กรนี้มุ่งให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญและปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของประชากรในจังหวัดภูเก็ตและจังหวัดใกล้เคียง จึงได้จัดทำโครงการรณรงค์เผยแพร่ความสำคัญและปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ทั้งนี้องค์กรความร่วมมือเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามันได้เข้ามาดำเนินโครงการในชุมชนชุมชนคลองทะเล ภายใต้ชื่อ “โครงการช่วยเหลือและปกป้องสิทธิชุมชน อำเภอกะปง จังหวัดพังงา” โดยได้มีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมให้ชาวบ้านเรียนรู้เรื่องสิทธิในการ

ปกป้องทรัพยากรชุมชน การยกระดับการจัดการทรัพยากรในชุมชนให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณะ ตลอดจนการเตรียมความพร้อมให้คำปรึกษาด้านกฎหมายและช่วยเหลือทางคดีแก่ชาวบ้านชุมชนคลองทะเล

6.2.2 เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงาและสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้

องค์กรนี้มีหลักในการดำเนินงานคือการเคารพและให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นต้นทุนที่สำคัญในการทำงานกับองค์กรชุมชน การพัฒนาความเข้มแข็งองค์กรชุมชนชายฝั่งและเครือข่ายอ่าวพังงา ตลอดจนการสร้างความร่วมมือและปฏิบัติการร่วมกับชุมชนของภาคีต่าง ๆ ในการรณรงค์และพัฒนาผ่านการแลกเปลี่ยนเรื่องการฟื้นฟูทรัพยากรประมง เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้กิจกรรมสำคัญที่เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงาและสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้จัดขึ้นในชุมชนนี้คือ การได้ร่วมกันกับคนในชุมชนจัดงานเลี้ยงน้ำชาเพื่อระดมทุนในการต่อสู้คดี และได้ร่วมกันจัดตั้ง “กองทุนพิทักษ์สิทธิอ่าวพังงา” เพื่อสนับสนุนการเคลื่อนไหวและช่วยเหลือทางคดีความแก่กลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล อีกทั้งยังช่วยประสานงานในการยื่นหนังสือกราบบังคมทูล สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่องการแก้ไขปัญหาบุกรุกทำลายป่าในเขตท้องที่อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า

นายทุนเหล่านี้ยังบุกรุกทำลายป่า รวมถึงการทำลายป่าต้นน้ำของหมู่บ้านในตำบลเกาะยาวใหญ่ ซึ่งชาวบ้านได้ใช้น้ำมาเป็นเวลานาน ปัจจุบันนายทุนได้ทำลายป่าต้นน้ำแห่งนี้ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ข้าพระพุทธเจ้าในนามเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงา จึงขอกราบบังคมทูลทรงพระกรุณาช่วยแก้ปัญหาให้ราษฎรในท้องที่อำเภอเกาะยาว เพื่อคงไว้ซึ่งป่าไม้ของแผ่นดินไทยและขอยืนยันว่าเป็นความเดือดร้อนจริง ๆ ควรมีควรแล้วแต่กรุณา

นอกจาก 2 องค์กรหลักดังกล่าวแล้ว ยังมีองค์กร/หน่วยงานภายนอกที่เข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนกระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้กับกลุ่มทุนของชาวบ้านอีกหลายหน่วยงานที่มีบทบาททรงลงมา ได้แก่ กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และศูนย์ทนายความมุสลิม สภานายความแห่งประเทศไทย ซึ่งองค์กร/กลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าว

ล้วนทำหน้าที่เสมือนเป็นทุนประเภทหนึ่งซึ่งคอยเชื่อมประสานความร่วมมือเป็นเครือข่ายกิจกรรมของชาวบ้าน และช่วยกำหนดยุทธวิธีการต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรในท้องถิ่น บทบาทขององค์กรและหน่วยงานภายนอกในการเสริมพลังของทุนทางทางสังคมที่มีอยู่แล้วในชุมชนแล้วยกระดับขยายเป็นเครือข่ายที่สร้างขึ้นนี้เป็นปรากฏการณ์ที่มักจะได้พบได้ในการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาชนบท ดังที่ วรุณี โรมรัตน์พันธ์ (2548, น. 83-85) ได้อธิบายว่า กระบวนการทุนทางสังคมในส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการนั้นประกอบไปด้วย “ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรม (เงินทุน เครื่องมือ บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการ ข้อมูลข่าวสาร ความรู้จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลต่อระบบคิดและวิถีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน” ในขณะเดียวกัน พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552, น.70) ยังได้กล่าวถึงความสำคัญขององค์ประกอบต่าง ๆ ในการดำเนินกิจกรรมในภาคประชาชนหรือประชาสังคม ได้แก่ การหนุนเสริมของเครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มนักวิชาการที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งในประเด็นต่าง ๆ แก่คนในท้องถิ่น โดยถือเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่จะยกระดับทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทย

ตารางที่ 6.1 องค์กรภายนอกที่ช่วยเหลือ สนับสนุนเครือข่ายอนุรักษ์ของชาวบ้าน

องค์กร	บทบาทและกิจกรรมการช่วยเหลือ สนับสนุนชาวบ้าน
องค์กรความร่วมมือเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน	- ส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เรียนรู้เรื่องสิทธิในการปกป้องทรัพยากรชุมชน - ให้คำปรึกษาด้านกฎหมายและช่วยเหลือทางคดีแก่ชาวบ้าน
ศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่ 4 จ.ภูเก็ต	- จัดกิจกรรมวางทุ่นแสดงเขตแนวปะการังและแหล่งหญ้าทะเลบริเวณหน้าหาดคลองสน
กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง	- ประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง - สร้างเครือข่ายกิจกรรมเฝ้าระวังชายหาด และปลูกป่าชายเลน

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

องค์กร	บทบาทและกิจกรรมการช่วยเหลือ สนับสนุนชาวบ้าน
คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ	- เปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อเท็จจริง ระหว่างตัวแทนจากชุมชนคลองทะเล คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กรมการขนส่งทางน้ำที่ 5 สาขาพังงา สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI)	- ร่วมพิสูจน์สิทธิ์ที่ดินที่มีการบุกรุกเขตป่าสงวนจากการร้องทุกข์ของชาวบ้าน
เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงาและสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้	- ระดมทุนในการต่อสู้คดีและได้ร่วมกันจัดตั้ง “กองทุนพิทักษ์สิทธิ์อ่าวพังงา” เพื่อสนับสนุนการเคลื่อนไหวและช่วยเหลือทางคดีความแก่กลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล
ศูนย์ทนายความมุสลิม	- ให้คำปรึกษาด้านกฎหมายและช่วยเหลือทางคดีแก่ชาวบ้าน
สหทนายความแห่งประเทศไทย	- ให้คำปรึกษาด้านกฎหมายและช่วยเหลือทางคดีแก่ชาวบ้าน

6.3 วิเคราะห์สภาพการณ์ของทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเล

จากการวิเคราะห์ทุนทางสังคมในฐานะองค์ประกอบพื้นฐานของการขับเคลื่อนกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล พบว่า สภาพการณ์ของทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเล มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบย่อย (Sub system) ที่สำคัญคือ ปัจเจกบุคคลที่พัฒนาไปเป็นเครือข่าย ประกอบกับส่วนที่เป็นสาระ วิธีคิด และการเรียนรู้ (Cognitive) ทั้งค่านิยม (ความไว้วางใจ ความสามัคคี การต่างตอบแทน) บรรทัดฐานและพฤติกรรม/ทัศนคติ โดยอยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมของระบบที่สำคัญในการหล่อหลอมความสัมพันธ์ของปัจเจกให้เป็นทุนทางสังคมขึ้นมาในชุมชน ได้แก่ ระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบความเชื่อ ศาสนาและวัฒนธรรม และระบบเครือข่ายปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ โดยสามารถอธิบายสภาพการณ์ของทุนทางสังคมของชุมชนคลองทะเลได้ดังต่อไปนี้

6.3.1 ระดับปัจเจกบุคคล

การรวมตัวระดับนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่ถือเป็นฐานรากของความเป็นเครือข่ายทางสังคม (Social Network) ซึ่งอมรา พงศาพิชญ์ และคณะ (2546: 118) ได้อธิบายว่าทุนทางสังคมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระดับตั้งแต่บุคคลและบุคคล บุคคลและครอบครัว บุคคลและชุมชน สอดคล้องกับ สุพรรณิ ไชยอำพร (2546) ซึ่งได้กล่าวถึงทุนทางสังคมในระดับบุคคลว่า มีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ การตอบสนอง และความไว้วางใจในการเชื่อมโยงระหว่างกันในสังคม ในขณะที่ พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552: 70) ได้กล่าวว่า ทรัพยากรบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำทางปัญญา ประชาชนชาวบ้าน พระสงฆ์ หรือผู้ที่มีความรู้ในศาสตร์แขนงต่าง ๆ ที่มีบทบาทในการให้ความรู้และถ่ายทอดแก่คนในชุมชน ทั้งนี้ความสำคัญของบทบาทหน้าที่ของบุคคลในระบบทุนทางสังคมนั้นก็คือ การมีศักยภาพและมีความสามารถในการมารวมตัวกันร่วมคิด ร่วมทำในกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนเคารพกฎเกณฑ์ของสังคม มีจิตสำนึกสาธารณะ และมีบรรทัดฐานของค่านิยมซึ่งสอดคล้องกับระบบทุนทางสังคม เพื่อพัฒนาไปสู่การเป็นกลุ่ม/องค์กร ต่อไป นอกจากนี้ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2543) ยังได้อธิบายถึงคุณลักษณะสำคัญที่ส่งเสริมการเป็นทุนทางสังคมของปัจเจกบุคคลว่า ได้แก่ การมีทักษะทางสังคมของบุคคล เช่น ความมีมนุษยสัมพันธ์ ความสามารถพิเศษ การมีชาติวุฒิ วิทยวุฒิ บุญบารมี และการมีทุนเชิงจริยธรรม คือ การมีจริยวัตรและวัตรปฏิบัติที่งดงาม การสั่งสมบุญ

หากพิจารณาจากบริบทของชุมชนคลองทะเลซึ่งมีความสัมพันธ์ทางสังคมหลายระดับตั้งแต่บุคคลและบุคคล บุคคลและครอบครัว บุคคลและชุมชน ภายใต้รูปแบบความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทน ความไว้วางใจในการเชื่อมโยงสังคม ทั้งนี้ในแง่ของทรัพยากรบุคคลแล้ว ผู้นำชุมชนที่มีความน่าเชื่อถือที่สุดของชาวบ้านคือโต๊ะอิหม่ามและผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนา และเป็นผู้นำทางปัญญา ที่มีบทบาทนำในการดึงศักยภาพและความสามารถของคนในชุมชนให้มารวมตัวเพื่อร่วมคิด ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

6.3.2 ระดับกลุ่ม/องค์กร

รูปแบบของความร่วมมือในการจัดการ การมีส่วนร่วม และการปฏิสัมพันธ์กัน โดยกลุ่ม/องค์กร ในระบบทุนทางสังคมมักจะเกิดจากการรวมตัวกันของปัจเจกบุคคลก่อน แล้วสามารถพัฒนาให้เป็นระดับชุมชน หรือเครือข่ายทางสังคมได้ ดังที่ ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ (2547: 81) ได้ให้มุมมองว่าทุนทางสังคมของกลุ่มมีทั้งหมดที่เป็นรูปธรรม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสถาบัน องค์กร ทั้งใน

รูปปัจเจก กลุ่ม และเครือข่าย การมีเครือข่ายญาติมิตร อุทิศการณและความเชื่อ ทักษะความสามารถ เฉพาะกลุ่ม และบรรทัดฐานร่วมกัน เช่น ระบบคุณค่า วัฒนธรรมชุมชน ประเพณี กรรมสิทธิ์ และทุน ที่เป็นนามธรรม คือทรัพยากรธรรมชาติ การมีรูปลักษณ์ที่ดี

การรวมกลุ่มของผู้คนในชุมชนคลองทะเลตามธรรมเนียมดั้งเดิมมักจะเป็นการรวมกลุ่มกัน ตามกิจกรรมงานประเพณีต่าง ๆ เช่น การทำนุหรืองานบุญทางศาสนาที่สำคัญ ๆ ทั้งในระดับ ครอบครัวและชุมชน เช่น งานแต่งงาน การจัดงานวันเมาลิด งานต้มมัดอัลกุรอาน ตลอดจนงาน ประจำปีของโรงเรียนคลองทะเล ซึ่งการรวมกลุ่มที่ไม่เป็นทางการในลักษณะนี้มักจะได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนเป็นอย่างดี มีการแบ่งหน้าที่ในการทำงานอย่างสอดคล้องชัดเจนกับทักษะและความสามารถของแต่ละคน อย่างไรก็ตาม นอกจากการรวมกลุ่มโดยประเพณีตามวิถีชุมชนแล้ว ยังมีการรวมตัวเป็นกลุ่มของชาวบ้านที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐและองค์กรภายนอกชุมชนอีกด้วย ตัวอย่างเช่น กลุ่มปกป้องและดูแลป่าชายเลนชุมชน กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เป็นต้น

6.3.3 ระดับชุมชน

การรวมตัวระดับนี้ปรากฏในรูปขององค์กรชุมชนที่ควบคุมดูแลให้การปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่าและระบบคิดที่มีอยู่ รูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างคนมักจะคล้ายกับระดับกลุ่ม/องค์กร แต่จะแน่นแฟ้นเพียงใดนั้น ขึ้นกับสถานการณ์ที่ชุมชนเผชิญ และความสามารถในการจัดการของผู้นำชุมชน หากการดำเนินงานในระดับชุมชนมีความเข้มข้นพอและเกี่ยวข้องกับเรื่องที่อยู่ในความสนใจร่วมของคนภายนอกด้วยก็จะสามารถพัฒนาสร้างเครือข่ายทางสังคมให้กว้างขวางยิ่งขึ้นได้ต่อไป

6.3.4 ระดับเครือข่าย

การรวมตัวกันของกลุ่ม/องค์กร หรือชุมชน จากแนวคิดทุนทางสังคมตามมุมมองชุมชนนิยมของ Coleman (1999 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548) และ Putnam (1993) ได้เน้นความเป็นเครือข่ายในฐานะหนึ่งในองค์ประกอบของทุนทางสังคมที่มีความสำคัญอย่างมาก ในขณะที่ ไกรวุฒิ วัฒนสิน (2548) เสนอว่า เครือข่ายอาจจะขยายด้วยความหนาแน่น (Density) ซึ่งเป็นสัดส่วนของผู้คนที่รู้จักกันและความใกล้ชิด นอกจากนี้ พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552: 70) ยังกล่าวว่า

เครือข่ายเป็นกิจกรรมภาคประชาชน ประชาสังคม องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มนักวิชาการที่สร้างความเข้มแข็งในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งเครือข่ายเหล่านี้คือพื้นฐานที่สำคัญของทุนทางสังคม

กรณีของการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเลถูกประกอบสร้างเป็นเครือข่ายกิจกรรมการเคลื่อนไหวผ่านยุทธวิธีต่าง ๆ โดยที่เครือข่ายการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมีองค์ประกอบของทุนทางสังคมในหลายระดับ ซึ่งนอกจากจะมาจากกลุ่มคนภายในชุมชนแล้ว ยังมีการเชื่อมประสานกับกลุ่ม เครือข่ายนอกชุมชน ที่เข้ามาช่วยเหลือเป็นแรงเสริมผลักดันให้กิจกรรมการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนดำเนินไปได้อย่างเป็นระบบ มีรูปแบบและยุทธวิธีในการดำเนินการที่เข้มข้นและชัดเจนมากขึ้น

6.3.5 สาระ วิธีคิด และการเรียนรู้ (Cognitive)

องค์ประกอบด้านสาระ วิธีคิด และการเรียนรู้ประกอบขึ้นด้วยส่วนที่เป็นค่านิยม คือ ความไว้วางใจ ความสามัคคี การต่างตอบแทน ส่วนที่เป็นบรรทัดฐานทางสังคม และส่วนที่เป็นทัศนคติ/พฤติกรรม ทั้งนี้ Bain and Hicks (1998, อ้างถึงใน วรุณี โรมรัตนพันธ์, 2548: 52) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสาระ หรือวิธีการคิด (Cognitive) ว่าเป็นสิ่งที่จับต้องยาก เพราะอยู่ในรูปของพฤติกรรม (Behavior) ทัศนคติ (Attitude) และส่วนที่เป็นคุณค่า (Values) ซึ่งจะประกอบด้วย บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) ความไว้วางใจ (Trust) ความสามัคคี (Solidarity) และการต่างตอบแทน (Reciprocity) โดยคุณค่าเหล่านี้เป็นค่านิยมร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน และถือเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ส่วนรวมมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ในขณะที่ Coleman (1999 อ้างถึงใน วรุณี โรมรัตนพันธ์, 2548) Putnam (1993) และ Fukuyama (1995) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความไว้วางใจและบรรทัดฐานตลอดจนความสามัคคีเป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคมที่สำคัญอย่างมาก นอกจากนี้ วรุณี โรมรัตนพันธ์ (2548: 83-85) ยังได้เสนอว่า กระบวนการทุนทางสังคมนั้น มีส่วนที่เป็นด้านระบบคิด ซึ่งเป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง ได้แก่ ค่านิยม มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจ และมีความสามัคคีกัน เป็นต้น จากการกล่าวถึงองค์ประกอบของทุนทางสังคมข้างต้นของนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศ แสดงให้เห็นว่าสาระ วิธีคิด และการเรียนรู้ (Cognitive) อันเกิดจากค่านิยม คือ ความไว้วางใจ (Trust) และส่วนที่เป็นบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำหน้าที่สอดประสานพื้นฐานของระบบทุนทางสังคม

การที่ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามและอยู่ภายใต้สายสัมพันธ์เครือญาติ ทำให้มีระบบคิดที่สอดคล้องกัน กล่าวคือชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลเลื่อมความไว้วางใจ (Trust) ความสามัคคี (Solidarity) การต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน (Reciprocity) ที่ได้รับอิทธิพลจากคำสอนของศาสนาอิสลาม อันเป็นสาระพื้นฐานที่หล่อหลอมวิถีคิดที่ส่งผลออกมาสู่การปฏิบัติผ่านพฤติกรรม (Behavior) และทัศนคติ (Attitude) ที่แสดงออกในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งกิจกรรมทางศาสนา ตลอดจนกิจกรรมเชิงประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน เสมือนบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) ซึ่งคนในชุมชนร่วมกันมี ค่านิยม ระบบคิดและวิถีปฏิบัติเหล่านี้จึงเป็นส่วนที่สะท้อนถึงสาระ วิถีคิด และการเรียนรู้ (Cognitive) ของสถานภาพอันเป็นองค์ประกอบที่ปรากฏทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเล

6.3.6 สภาพแวดล้อม (Environment) ของทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเล

1) ระบบครอบครัวและเครือญาติ เป็นสถาบันพื้นฐานในสังคมที่หล่อหลอมบุคคลทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม (Socialization) แก่บุคคลตั้งแต่แรกเกิด อีกทั้งเป็นแหล่งบ่มเพาะ ปลูกฝัง คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่ดีงาม รู้จักทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม ดังที่ สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (2543: 33-34) ได้อธิบายว่า ระบบครอบครัวและระบบเครือญาติเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ ที่เอื้อเพื่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามแนวคิดทุนทางสังคม ในขณะที่ สุพรรณิ ไชยอำพร (2546) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมในระดับครอบครัวว่า เป็นรูปแบบที่เน้นสัมพันธ์ภาพมีความไว้วางใจ เชื่อใจ เอื้ออาทร และผูกพันเป็นหนึ่งเดียวสูง นอกจากนี้ Fukuyama (1995) ยังได้อธิบายว่า ครอบครัวเป็นแหล่งทุนทางสังคมที่สำคัญ และทุนทางสังคมในระดับครอบครัวสามารถสร้างได้ง่ายกว่าในระดับสังคม เพราะในระดับสังคมมักจะมี ความแตกต่างกันระหว่างบุคคลมากกว่า ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติจึงมักจะมี ความไว้วางใจ และการต่างตอบแทนกันมากกว่าที่ไม่ใช่ญาติ

จากการสังเกตในบริบทของชุมชนคลองทะเลความสัมพันธ์ที่ก่อตัวขึ้นผ่านความเป็นเครือญาติเป็นฐานหลักของการพัฒนาสู่เครือข่ายด้านอื่น ๆ กล่าวคือ ความเป็นเครือญาติของชุมชนคลองทะเลแสดงให้เห็นผ่านทางนามสกุลที่แบ่งออกได้เป็น 8 ตระกูลใหญ่ ๆ ซึ่งนามสกุลเหล่านี้สามารถนับความเป็นเครือญาติกันได้ทั้งสิ้น ทำให้ชาวชุมชนคลองทะเลส่วนใหญ่ล้วนเป็นเครือญาติกัน ทั้งนี้ได้นำไปสู่การพัฒนา กลุ่มเครือข่ายกิจกรรมในชุมชนผ่านความสัมพันธ์เชิงเครือญาติดังกล่าว

2) ระบบความเชื่อ ศาสนาและวัฒนธรรม ความเชื่อ และศาสนามีหน้าที่โดยตรง ในฐานะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม กลุ่มเกลารัดใจให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี หากสถาบันศาสนาที่มีความเข้มแข็งก็จะสร้างศรัทธาให้แก่คนในสังคมและเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ในขณะที่วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมายาวนานและเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้น ๆ ซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ มักจะปรากฏในรูปของความเชื่อ ความศรัทธาและจารีตประเพณีที่ดั่งาม ที่มักจะได้รับอิทธิพลจากศาสนาที่นับถือ นอกจากนี้ ยังมีในรูปของประวัติศาสตร์ชุมชนด้วย วัฒนธรรมจึงเป็นตัวยึดโยงคนในสังคมให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง เกิดความหวงแหน ภูมิใจที่จะรักษาอนุรักษ์ พัฒนาและต่อยอดสิ่งที่ดี ๆ ที่มีอยู่แล้วเพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศ ดังที่ พรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552: 70) ได้อธิบายถึงองค์ประกอบหลักที่ยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทยว่าระบบศาสนาและความเชื่อทำให้คนในชุมชนหรือท้องถิ่นเอื้ออาทรต่อกัน สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นขึ้น

วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลนั้นอยู่ภายใต้ระบบความคิด และความเชื่อตามหลักศาสนาอิสลาม ซึ่งถือเป็นเครื่องมือยึดโยงให้คนในชุมชนตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง เกิดความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันของชาวบ้าน โดยสามารถเห็นได้ชัดเมื่อมีกิจกรรมและงานบุญต่าง ๆ เกิดขึ้น ดังนั้นพิธีกรรม ประเพณีต่าง ๆ ในชุมชนที่ขัดขึ้นที่อิงหลักศาสนาอิสลามจึงถูกผลิตซ้ำจนกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชน ขณะเดียวกัน คำสอนของศาสนาอิสลามยังมีส่วนส่งเสริมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อการดำรงชีพ อันส่งผลให้ชุมชนคลองทะเลมีการพัฒนาเป็นเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนร่วมกัน โดยมีระบบความเชื่อ ศาสนาและวัฒนธรรมสนับสนุนอย่างสำคัญด้วย

3) ระบบเครือข่ายปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนี้สามารถดูได้จากการผูกโยงความเป็นเครือข่ายของกลุ่มที่สนใจด้านอนุรักษ์และปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในแง่การสนับสนุน/ช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกในด้านความรู้ ข้อมูลข่าวสาร เงินทุน ทรัพยากร/แรงงาน และกำลังใจ ในกรณีของเครือข่ายการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเลได้มีการทำงานที่เชื่อมประสานกับกลุ่มเครือข่ายนอกชุมชนหลายหน่วยงาน ได้แก่ องค์กรความร่วมมือเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงาและสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) เมื่อเครือข่าย

ดังกล่าวมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ผ่านระบบความคิดส่งผลสู่วิถีปฏิบัติ จึงแปรสภาพไปเป็นทุนทางสังคมที่ชุมชนนำไปเป็นพลังเคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นที่เข้มแข็งและมีระบบมากขึ้น

6.4 ผลลัพธ์ของเครือข่ายปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ: จากทุนทางสังคมสู่ความเป็นธรรมทางสังคม

ผลลัพธ์ที่เกิดจากการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนคลองทะเล ซึ่งดำเนินการผ่านบทบาทของทุนทางสังคมนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 3 ส่วน ได้แก่ (1) ผลลัพธ์ของทุนทางสังคมต่อกระบวนการเคลื่อนไหว ทั้งในลักษณะของความร่วมมือในกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดจนการแบ่งปันข้อมูล/กระบวนการทำงานร่วมกันในชุมชน ซึ่งผลลัพธ์เหล่านี้สะท้อนผ่านการทำงานในลักษณะเครือข่ายชาวบ้านสู่ภาคประชาสังคม (2) ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ชุมชนสามารถปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนได้อย่างเหมาะสม ประกอบกับประเด็นด้านสิทธิและความเป็นธรรมทางสังคมในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบผลลัพธ์ในแง่ลบของทุนทางสังคมคือ (3) ความย้อนแย้งของทุนทางสังคมท่ามกลางเครือข่ายชาวบ้าน โดยสามารถอธิบายประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

6.4.1 ผลลัพธ์ของทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อกระบวนการเคลื่อนไหว

ผลลัพธ์ของทุนทางสังคมต่อกระบวนการเคลื่อนไหวในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนคลองทะเล ซึ่งประกอบขึ้นเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของชาวบ้านนั้น สะท้อนออกมาในรูปของการนำไปใช้ประโยชน์ผ่านการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เพื่อปกป้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น ซึ่งดำเนินการภายใต้ระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกัน ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแนวคิดกระบวนการทุนทางสังคมของ วรุณี โรมรัตน์พันธ์ (2548: 83-85) ซึ่งได้อธิบายว่ากระบวนการทุนทางสังคมในส่วนที่เป็นผลลัพธ์นั้น “เป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร อาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ทุนที่เป็นตัวเงิน ทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ

ทุนภูมิปัญญา โดยที่ทรัพยากรหรือทุนเหล่านี้เป็นของชุมชนหรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและนำมาใช้ประโยชน์ได้”

การดำรงอยู่และการพัฒนาของทุนเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้ผ่านการเชื่อมกับทุนภายนอกชุมชน ที่คอยประสานความร่วมมือในกระบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ในรูปของพลังขับเคลื่อนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนซึ่งขยายออกมาจากชุมชน แต่ยังคงอยู่ภายใต้จิตสำนึกร่วมของการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกันบนพื้นฐานของทุนทางสังคม ทั้งทุนที่มีอยู่เดิมในชุมชนและทุนภายนอก ผ่านการร่วมมือสนับสนุนจากองค์กรภายนอกแล้วนำมาบูรณาการกัน เหล่านี้สะท้อนถึงขบวนการภาคประชาสังคมที่พัฒนาขึ้นมาอย่างเข้มแข็งของชุมชนคลองทะเล โดยมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

1) สภาพแวดล้อมและประสบการณ์ของชุมชนในการร่วมกันแก้ปัญหาตอบโต้กลุ่มทุน

ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นเกาะกลางทะเลที่ห่างไกลแผ่นดิน ทำให้ในระยะเริ่มแรกของการตั้งหมู่บ้านชาวบ้านต้องร่วมแรงกันพัฒนาถนนทางเข้าหมู่บ้านเอง โดยไม่ต้องรองบประมาณจากรัฐมาสนับสนุน การเป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากหน่วยงานของรัฐทำให้ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลเรียนรู้ที่จะจัดการทรัพยากรในชุมชนด้วยตนเอง ประกอบกับประสบการณ์ในอดีตที่เกิดการทำลายจากอำนาจรัฐและกลุ่มทุนในช่วงปี พ.ศ.2527 - พ.ศ. 2537 ซึ่งรัฐได้ให้สัมปทานพื้นที่ป่าชายเลนแก่เอกชน โดยอนุญาตให้บริษัทภายนอกเข้าไปตัดไม้ป่าชายเลนที่สัมปทานในชุมชนคลองทะเลได้ แต่ผู้ได้รับสัมปทานไม่ได้ปฏิบัติตามกติกาที่กำหนดไว้อย่างครบถ้วน ผิดว่กับการขาดการติดตามตรวจสอบของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้ป่าชายเลนในชุมชนเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว จนเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านและทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินให้เสื่อมโทรมลงตามไปด้วย ชาวบ้านจึงตระหนักถึงผลกระทบจากการตัดไม้ป่าชายเลนได้ดังกล่าว โดยมีการรวมตัวกันคัดค้านการสัมปทานป่าชายเลนในพื้นที่ แต่ทว่าชาวบ้านถูกปฏิเสธจากกลไกของรัฐ โดยไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในระดับอำเภอ จึงต้องนำไปดำเนินการด้วยวิธีการของชาวบ้านเองในรูปของการพยายามเจรจากับฝ่ายนายทุนซึ่งอยู่นอกเหนือกระบวนการทางกฎหมายและกลไกของรัฐ ในขณะเดียวกันก็ใช้วิธีบีบบังคับผู้ที่ทำงานในพื้นที่ เช่น หากการเจรจากับคนงานตัดไม้ป่าชายเลนไม่ได้ผล ชาวบ้านก็จะเผาที่พักของคนงานทันที ซึ่งเมื่อมีการสร้างที่พักใหม่ชาวบ้านก็จะตามไปเผาที่พักนั้นอีก จนในที่สุดคนงานตัดไม้ของบริษัทก็ไม่สามารถอยู่ในพื้นที่ได้ และต้องหยุดการตัดไม้ป่าชายเลนไปในที่สุด แม้ว่าวิธีการต่อสู้ต่อรองของชาวบ้านนี้จะเป็นวิธีการที่รุนแรง แต่การกระทำในรูปแบบ

ดังกล่าวนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ของภาคประชาสังคมรูปแบบใหม่ที่ กฤษฎา บุญชัย (2550) ได้อธิบายว่า “ประชาสังคม คือ กลุ่มปฏิบัติการ (Actor) ในภาคประชาสังคม เป็นเวทีการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของฝ่ายต่าง ๆ โดยเวทีแห่งนี้มีความหลากหลาย ซับซ้อน ทั้งความขัดแย้งและร่วมมือ ขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์การต่อสู้ของฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งอาจใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาสังคมนั้น ๆ ประชาสังคมจึงไม่ได้มีความหมายแต่เป็นเวทีแห่งความสมานฉันท์เพียงอย่างเดียว”

ปรากฏการณ์ที่กลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลได้มีการรวมตัวกัน เพื่อเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการสร้างท่าเทียบเรือมาริน่า ซึ่งเป็นของบริษัทร่วมทุนต่างชาติ อันเป็นผลมาจากมติคณะรัฐมนตรีที่ได้เห็นชอบในโครงการพัฒนาดังกล่าว จึงเสมือนเป็นปรากฏการณ์ที่ซ้ำรอยเดิมในช่วงที่มีการให้สัมปทานพื้นที่ป่าชายเลน อันเป็นความขัดแย้งอันเชื่อมโยงกับปัญหาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างท้องถิ่น รัฐ และทุน สิ่งที่สะท้อนกลับจากปรากฏการณ์ดังกล่าวคือ จิตสำนึกของชาวบ้านในการร่วมกันแก้ปัญหาตอบโต้กลุ่มทุน ด้วยเพราะความตระหนักถึงวิถีชีวิต ทรัพยากร การทำมาหากินที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง จากผลของโครงการพัฒนาที่ไม่เหมาะสมกับบริบทของท้องถิ่น ดังที่แกนนำชาวบ้านรายหนึ่งได้อธิบายไว้ว่า

ถ้าปล่อยให้มาริน่าเกิดขึ้นจะทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไป ปะคิด
ว่าโครงการนี้แม้จะสร้างงานให้ชาวบ้าน แต่มันก็ไม่คุ้มกับสิ่งที่สูญเสียไป
เพราะเขาขุดทะเล ขุดคลองที่ใช้ทำมาหากินมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย
การพัฒนาที่ทำลายวิถีชีวิตและทรัพยากรของชุมชนมันคงไม่คุ้ม

จากที่กล่าวมาแล้วสะท้อนให้เห็นว่าจิตสำนึกของชาวบ้านในการร่วมกันปกป้องทรัพยากรชุมชนเป็นปัจจัยเริ่มต้นที่จะนำไปสู่เครือข่ายกิจกรรมและกระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนต่อไป ดังที่ เพทาย พรล้วนประเสริฐ (2542: 9) กล่าวถึงประชาสังคมว่า “เป็นการรวมตัวของภาคประชาชน มีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการสร้างจิตสำนึกต่อการรวมกลุ่มกันตามสิทธิและหน้าที่ของตนเอง เพื่อการทำกิจกรรมร่วมกัน ภายใต้ความเอื้ออาทร ความสัมพันธ์ของคนในกลุ่ม และความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันของชุมชน มีการติดต่อสื่อสารกันเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย อันนำไปสู่พลังในการแก้ไขปัญหา ป้องกันปัญหา สามารถปกป้องและเรียกร้องประโยชน์ให้แก่ชุมชนของตนเองได้” นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับข้อสังเกตของ ฌ็อง-ฟร็องซัว ค็อนธอส (2552: 29-31) ได้อธิบายถึงองค์ประกอบ

ของประชาสังคมว่า “ต้องมีความตระหนัก และมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของชุมชนหรือประชาสังคม ทำให้มองประเด็นปัญหาของชุมชนเป็นจุดร่วม สมาชิกมีส่วนร่วมในการรับรู้ปัญหา คิดตัดสินใจ วางแผนและเข้าดำเนินการในการป้องกันและแก้ไขปัญหา ช่างสังเกต มุ่งมั่น มีการจัดกิจกรรมเพื่อให้สมาชิกได้เห็นปัญหาด้วยตนเอง”

2) กระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนร่วมกับองค์กรภายนอก

รูปแบบของเครือข่ายกิจกรรมที่ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลใช้เป็นเครื่องมือในกระบวนการต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นนั้นได้ขยายตัวออกไปเกินกว่าขอบเขตของชุมชน อันสะท้อนให้เห็นถึงการที่ชาวบ้านได้ร่วมมือกับองค์กรภายนอกซึ่งเข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือกระบวนการเคลื่อนไหวในรูปแบบต่าง ๆ ให้มีพลังมากขึ้น โดยเริ่มต้นจากกิจกรรมทางศาสนาในมัสยิดซึ่งโต๊ะอิหม่ามและผู้อาวุโสของหมู่บ้านได้พูดคุย ระดมความคิดเห็นต่อโครงการพัฒนาอ่าวคลองสน ซึ่งความคิดเห็นส่วนใหญ่คัดค้านและตระหนักว่าโครงการนี้จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรชายฝั่งในชุมชนเป็นอย่างมาก นำไปสู่การเริ่มเคลื่อนไหวในระดับชุมชนก่อน การริเริ่มในลักษณะนี้มักจะพบได้ทั่วไปของขบวนการประชาสังคม ดังที่ ญัฐพงษ์ คันธรส (2552: 29-31) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของประชาสังคมไว้ว่า “... มีการรวมตัวและการจัดการภายในชุมชนหรือประชาสังคมด้วยตนเอง เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน มีความหลากหลายของสมาชิกที่มาร่วมตัวกัน ความคิด ประสบการณ์ระหว่างกัน เกิดการผนึกกำลังจากทุกฝ่ายในชุมชน” จากนั้นเครือข่ายชาวบ้านจึงได้ยื่นหนังสือต่อองค์กร หน่วยงานต่าง ๆ เช่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนได้มีการร่างจดหมายเปิดผนึกถึงเครือข่ายหมู่บ้านต่าง ๆ ของจังหวัดพังงา เพื่อรณรงค์ขอคัดค้านการก่อสร้างโครงการพัฒนาอ่าวคลองสน

ต่อมาเครือข่ายชาวบ้านได้รับการสนับสนุนจากศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่ 4 จ.ภูเก็ต ร่วมกันจัดกิจกรรมวางหุ่นแสดงแนวเขตปะการังและแหล่งหญ้าทะเลบริเวณหน้าหาดคลองสน อันเป็นการพัฒนาการเคลื่อนไหวด้วยการยกระดับขึ้น โดยการร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสอดคล้องกับพัฒนาการเคลื่อนไหวแบบนี้ในที่อื่น ๆ ของสังคมไทยดังที่ กฤษฎา บุญชัย (2550) ได้สรุปไว้ว่า “ปัจจุบันขบวนการประชาสังคมของไทยได้มีการพัฒนาและความเข้มแข็งเชื่อมโยงเครือข่ายกันมากพอสมควร โดยเฉพาะเครือข่ายของชาวบ้านและเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนที่กำลังมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อการแก้ปัญหาในด้าน

ต่าง ๆ ของสังคม” อย่างไรก็ตาม การขยายเครือข่ายยังสามารถดำเนินต่อไปได้ตามวาระและโอกาสที่เหมาะสม ดังเช่นกรณีของชุมชนคลองทะเลที่ได้มีการร่วมกับคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในการเปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อเท็จจริง ระหว่างตัวแทนจากชุมชนคลองทะเลกับหน่วยงานต่าง ๆ อีกหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมการขนส่งทางน้ำที่ 5 สาขาพังงา สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่ 4 (ภูเก็ต) ศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลชายฝั่งทะเลและป่าชายเลนเป็นการประเดิม ต่อมาในช่วงก่อนที่จะมีการยกเลิกการอนุญาตก่อสร้างโครงการท่าเทียบเรือมารีน่า บริเวณอ่าวคลองสน เครือข่ายชาวบ้านก็ได้มีกิจกรรมร่วมกับองค์กรความร่วมมือเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน จัดเวทีชาวบ้านเพื่อรณรงค์คัดค้านการสร้างท่าเรือมารีน่าที่อ่าวคลองสน และช่วยกันเฝ้าชายหาดไม่ให้นักงานของบริษัทนายทุนชนอุปถัมภ์ก่อสร้างเข้ามาในพื้นที่ชุมชน หลังจากนั้น ช่วงการเคลื่อนไหวระลอกใหม่ เมื่อเครือข่ายผู้ปกป้องทรัพยากรได้ตกเป็นผู้ต้องหาคดีบุกรุก ในช่วงนี้กลุ่มเครือข่ายกิจกรรมได้ปรึกษารื้อกับองค์กรภายนอกเพิ่มแล้วเรื่องการช่วยเหลือคดีกรณีชาวบ้านชุมชนคลองทะเลถูกฟ้อง ได้แก่ สมาทนายความแห่งประเทศไทย มูลนิธิเอเชีย องค์กรความร่วมมือเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน นอกจากนี้ ยังมีการประสานงานกับกรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) กรมป่าไม้และกรมที่ดิน ที่ให้ความช่วยเหลือและร่วมมือในการตรวจสอบการโครงการก่อสร้างของบริษัทอันดามันพัฒนา จำกัด ซึ่งไปทับซ้อนกับป่าสงวนและที่ดินที่มีใบจองของชาวบ้าน ในส่วนของชาวบ้านเองยังมีกิจกรรมการเคลื่อนไหวร่วมกันเดินขบวนไปยังศาลจังหวัดพังงา โดยมีการเชื่อมโยงกิจกรรมกับความเชื่อทางศาสนาอิสลามคือ การร่วมกันละหมาดฮายัตเพื่อขอพรจากองค์อัลเลาะห์พระผู้เป็นเจ้า ให้กระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มและการดำเนินการทางคดีความต่าง ๆ นั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อีกทั้งยังมีกิจกรรมร่วมกับเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงาและสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ อันเป็นเครือข่ายชาวบ้านด้วยกันด้วย มีการจัดงานเลี้ยงน้ำชาเพื่อระดมทุนในการต่อสู้คดี และได้ร่วมกันจัดตั้ง “กองทุนพิทักษ์สิทธิ์อ่าวพังงา” เพื่อสนับสนุนการเคลื่อนไหวและช่วยเหลือทางคดีความ

ลักษณะของกระบวนการเคลื่อนไหวที่เครือข่ายชาวบ้านชุมชนคลองทะเลร่วมกับกลุ่มและองค์กรภายนอกดังกล่าวข้างต้น เป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมขึ้นมาเพื่อต่อสู้หรือต่อรองภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างท้องถิ่น รัฐและทุน อันสะท้อนให้เห็นถึงการต่อต้านประชาสังคมรูปแบบใหม่ดังที่ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540: 48 และ 62-63) ได้กล่าวว่า “ประชาสังคมที่กลับมาใหม่จะต้องเป็นอิสระจากรัฐ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและกลไกตลาด เป็นเรื่องของ

ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ทางการเมือง/พื้นที่สาธารณะอีกแบบขึ้นมา ที่ไม่ใช่รัฐ ไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจและไม่ใช่เรื่องส่วนตัว เป็นการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน” นอกจากนี้ ยังมีลักษณะที่เป็นการเปิดพื้นที่หรือเวทีเพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาและแนวในการดำเนินตามสิทธิที่ควรจะเป็น ดังคำอธิบายของ ธีรยุทธ บุญมี ที่ว่า ประชาสังคมเป็น “พื้นที่หรือเป็นเวทีเปิด (Space and Stage) สำหรับการช่วงชิงการนิยาม ประเด็นยุติธรรม และความเห็นสาธารณะ เป็นชุดของกิจกรรมหรือปฏิบัติการทางสังคม ชุมชนใด ๆ ก็ได้ ซึ่งมีส่วนในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง และเป็นชุดของสิทธิที่ถูกต่อสู้เรียกร้องให้ขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น เช่นการขยายจากสิทธิทางการเมืองมาสู่สิทธิทางสังคม สิทธิทางวัฒนธรรม” (ธีรยุทธ บุญมี, 2547, อ้างถึงใน พรชัย ตระกูลวรานนท์, 2552, น.63)

กระบวนการเคลื่อนไหวเริ่มโดยกลุ่มชาวบ้านชุมชนคลองทะเล ซึ่งได้ก่อตัวขึ้นจากจิตสำนึกร่วมของการเป็นเจ้าของพื้นที่ จากความกังวลถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากโครงการของรัฐ ผ่านการดำเนินงานโดยกลุ่มทุน สะท้อนถึงความตระหนักถึงผลกระทบของปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนในอนาคต แล้วพัฒนาต่อไปสู่การปฏิบัติ โดยมีการใช้กระบวนการเคลื่อนไหวเป็นแนวทางในการตอบโต้ต่อกลุ่มทุนที่บุกรุกพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อการดำรงชีพของคนในชุมชน เพื่อสร้างตำแหน่งแห่งที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยท้องถิ่นผ่านการใช้เวทีของประชาสังคม ซึ่งมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่สร้างขึ้นโดยมีกลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ที่มีความสนใจร่วมเข้ามาให้การสนับสนุนแก่ชาวบ้าน อันนำไปสู่ความเข้มแข็งและศักยภาพที่ชุมชนสามารถปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนได้

6.4.2 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหว

การขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชาวชุมชนคลองทะเลได้ ผลลัพธ์ท้ายที่สุดคือความสำเร็จในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นอย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ของท้องถิ่นและเป็นที่น่าพอใจ ยิ่งไปกว่านั้น การขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวได้นำไปสู่ประเด็นความเข้าใจด้านสิทธิของชุมชนและความเป็นธรรมทางสังคมในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนอีกด้วย

1) ชุมชนสามารถปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนได้อย่างเหมาะสม เป็นระยะเวลาที่สามทศวรรษที่ชุมชนคลองทะเลได้ขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น จนถือได้ว่าประสบผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ซึ่งสะท้อนผ่านช่วงเวลาต่าง ๆ ที่ชุมชนได้ใช้ยุทธวิธีในการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวอย่างหลากหลาย บนฐานของทุนทางสังคมในชุมชน แล้วยกระดับขยายทุนทางสังคมไปเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับกลุ่ม/องค์กรภายนอกชุมชน

2) สิทธิชุมชนและความเป็นธรรมทางสังคมในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน แม้แนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับและยึดถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน แต่แนวคิดดังกล่าวก็ถูกตั้งคำถามและเกิดข้อวิพากษ์อย่างมาก เนื่องจากบางมาตรการหรือแนวทางที่รัฐใช้กลับสร้างปัญหาในการทำลายวิถีการดำรงชีพที่สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรของชุมชน ตลอดจนเป็นการเบียดขับชุมชนให้ออกห่างจากสิทธิที่คนในชุมชนพึงมี และได้ประโยชน์ที่พึงได้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงเกิดข้อเสนอใหม่ขึ้นมาคานวณแนวคิดการดำเนินงานของรัฐ ดังเช่นแนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน โดยคำนึงถึงสิทธิชุมชนในการปกป้องและจัดการทรัพยากร

กระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นในชุมชนคลองทะเล ถือเป็นหนึ่งในกรณีศึกษาที่สะท้อนให้เห็นศักยภาพของชุมชนภายใต้บทบาททุนทางสังคมในการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวว่ามีพลังในการต่อสู้ ต่อรองกับอำนาจเชิงนโยบายของรัฐ ตลอดจนสะท้อนให้เห็นศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นซึ่งมีสิทธิที่จะกำหนดอนาคตของชุมชน ซึ่งสิทธิชุมชนนี้ได้กำหนดไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 (ฐานข้อมูลการเมืองการปกครองแห่งสถาบันพระปกเกล้า, 2554) มาตรา ๖๖ ความว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษหรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน” นอกจากนี้ ใน มาตรา ๖๗ ยังได้ระบุถึงสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

กระนั้นก็ตาม นโยบายของรัฐที่มุ่งส่งเสริมการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลักได้สร้างผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เป็นที่ประจักษ์ในพื้นที่ศึกษา เริ่มตั้งแต่ต้นนโยบายในการให้สัมปทานพื้นที่ป่าชายเลนของชุมชนให้แก่บริษัทเอกชน สู่การพัฒนาโครงการท่องเที่ยวซึ่งเอื้อ

ประโยชน์แก่กลุ่มนายทุนที่มองทาบความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติต่อการดำรงชีพของคนในชุมชน จนคนในชุมชนต้องรวมตัวกันปกป้องตามสิทธิที่ตนเองพึงมี และสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพในการใช้สิทธิเพื่อปกป้องฐานทรัพยากรของชุมชน มิใช่ความอ่อนแอเฉื่อยชา ซึ่งชุมชนต้องรอคอยความช่วยเหลือ ตามที่เคยเข้าใจกันตามแนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐ แนวคิดที่ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนนี้ ได้รับการอธิบายจาก ยศ สันตสมบัติ (2536: 43) ซึ่งได้กล่าวถึงสิทธิชุมชนว่า ไม่ใช่ระบบกรรมสิทธิ์ตามที่เราเข้าใจกันตามกฎหมายตะวันตก แต่เป็นสิทธิในการใช้ประโยชน์ ซึ่งดำรงอยู่ควบคู่กับหน้าที่ในการดูแลรักษา และเป็นกฎเกณฑ์พื้นฐานของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมาแต่เดิม การรับรองสิทธิชุมชนจึงเป็นการส่งเสริมและพัฒนารากเหง้าของประชาธิปไตยในระดับรากฐาน

โดยนัยดังกล่าว สิทธิชุมชนจึงเป็นขบวนการประชาธิปไตยจากรากหญ้า ที่เกิดขึ้นในบริบทที่โครงสร้างทางอำนาจในสังคมมีความไม่เท่าเทียมกัน เป็นการต่อสู้เพื่อปรับสัมพันธภาพทางอำนาจ สร้างตำแหน่งแห่งที่ให้กับชุมชน ผ่านการกำหนดตัวตน โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อผลักดันสังคมไปสู่การเคารพความหลากหลาย หรือมีนโยบายที่ให้แต่ละท้องถิ่นส่วนต่าง ๆ ของสังคมได้มีเสรีภาพของตนเองในการกำหนดกติกาของวิถีชีวิต เศรษฐกิจ ทรัพยากรตามแต่ภูมินิเวศวัฒนธรรมของตน (บุญยิ่ง ประทุม, 2551) ในขณะเดียวกัน สิทธิชุมชนยังเกี่ยวข้องกับการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งเชื่อมประสานกันผ่านมิติต่าง ๆ ของความเป็นธรรมทางสังคม ดังที่ปรากฏผ่านผลลัพธ์ของกระบวนการเคลื่อนไหวโดยชุมชนคลองทะเลเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น อันได้แก่

2.1) ความเป็นธรรมในมิติการยอมรับ กระบวนการเคลื่อนไหวในชุมชนคลองทะเลสะท้อนผลเชิงคุณค่าของวัฒนธรรมที่หลากหลาย อันนำไปสู่การสร้างความเป็นธรรมทางอัตลักษณ์ในเชิงวัฒนธรรม ความเชื่อและศาสนา ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่เชื่อมโยงกิจกรรมกับศาสนาอิสลาม ประกอบกับความเชื่อในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านหลักคำสอนทางศาสนา สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอัตลักษณ์เชิงวัฒนธรรมซึ่งได้รับการยอมรับในฐานะชุมชนที่มีศักยภาพในการอนุรักษ์และปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่น จนได้รับรางวัลรางวัลลูกโลกสีเขียวระดับประเทศ และประสบความสำเร็จในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติจากนายทุนนอกพื้นที่

2.2) ความเป็นธรรมในมิติการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมที่ผ่านกิจกรรมในพื้นที่ของประชาธิปไตยและสิทธิชุมชนในการปกป้องทรัพยากร ได้สะท้อนให้เห็นผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวโดยชุมชนคลองทะเล ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานสิทธิชุมชนภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญแห่ง

ราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ซึ่งได้เปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการเคลื่อนไหวโดยชุมชนคลองทะเลนี้สามารถสะท้อนภาพของความเป็นประชาธิปไตยจากรากหญ้า ที่ได้มีโอกาสต่อสู้เพื่อปรับสัมพันธภาพทางอำนาจและสร้างตำแหน่งแห่งที่ให้กับชุมชน ในการร่วมพัฒนาท้องถิ่นรูปแบบหนึ่งภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย

2.3) ความเป็นธรรมในมิติของการกระจายทรัพยากร กระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลได้นำไปสู่การตรวจพิสูจน์ที่ดินของกลุ่มบริษัทนายทุนที่เข้ามาทำกิจกรรมในนามของการพัฒนาในพื้นที่ แต่สร้างปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและพบว่าเอกสารสิทธิ์มีพิรุณ ตลอดจนการเกิดข้อสงสัยและความคลุมเครือที่สังคมได้ตั้งคำถามต่อการดำเนินงานต่าง ๆ ของบริษัทและต่อบทบาทเจ้าหน้าที่ของรัฐบางส่วนซึ่งอาจจะขัดกับกฎหมายในหลายประเด็น ทั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน เจ้าหน้าที่รัฐออกเอกสารสิทธิ์โดยมิชอบ เอกสารสิทธิ์ทับซ้อนกับที่ดินใบจองของชาวบ้าน ปัญหาเหล่านี้เป็นประเด็นที่กลุ่มเคลื่อนไหวในชุมชนคลองทะเลได้หยิบยกสะท้อนขึ้นมาให้เห็นถึงความไม่เป็นธรรมในมิติของการกระจายทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดิน เพื่อนำไปสู่ข้อเรียกร้องในการสร้างความเป็นธรรมในมิติของการกระจายทรัพยากรในพื้นที่ชุมชนต่อไป

2.4) ความเป็นธรรมในมิติทางกฎหมาย ถือเป็นหนึ่งในกลไกทางสังคมที่สำคัญมาก ซึ่งถูกใช้เป็นแหล่งอ้างอิงถึงความเป็นธรรมในแง่ของความยุติธรรมได้ ผลลัพธ์ของความยุติธรรมที่กระบวนการเคลื่อนไหวโดยชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลประสบผลสำเร็จคือ กรณีที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้ออกหนังสือ ขอให้ยับยั้งการดำเนินการและยกเลิกการอนุญาตก่อสร้างโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่โดยเร่งด่วน ซึ่งสำนักงานขนส่งทางบกที่ 5 สาขาพังงา ได้ตอบรับด้วยการยกเลิกการอนุญาตก่อสร้างโครงการท่าเทียบเรือมาริน่า บริเวณชุมชนคลองทะเล และเพิกถอนใบอนุญาตดังกล่าว เนื่องจากขัดกับประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสำเร็จของการจัดการความเป็นธรรมในระบบกฎหมาย ผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวโดยชุมชนคลองทะเล ภายใต้ทุนทางสังคมของชุมชน

3) ผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนของทุนทางสังคมท่ามกลางเครือข่ายชาวบ้าน

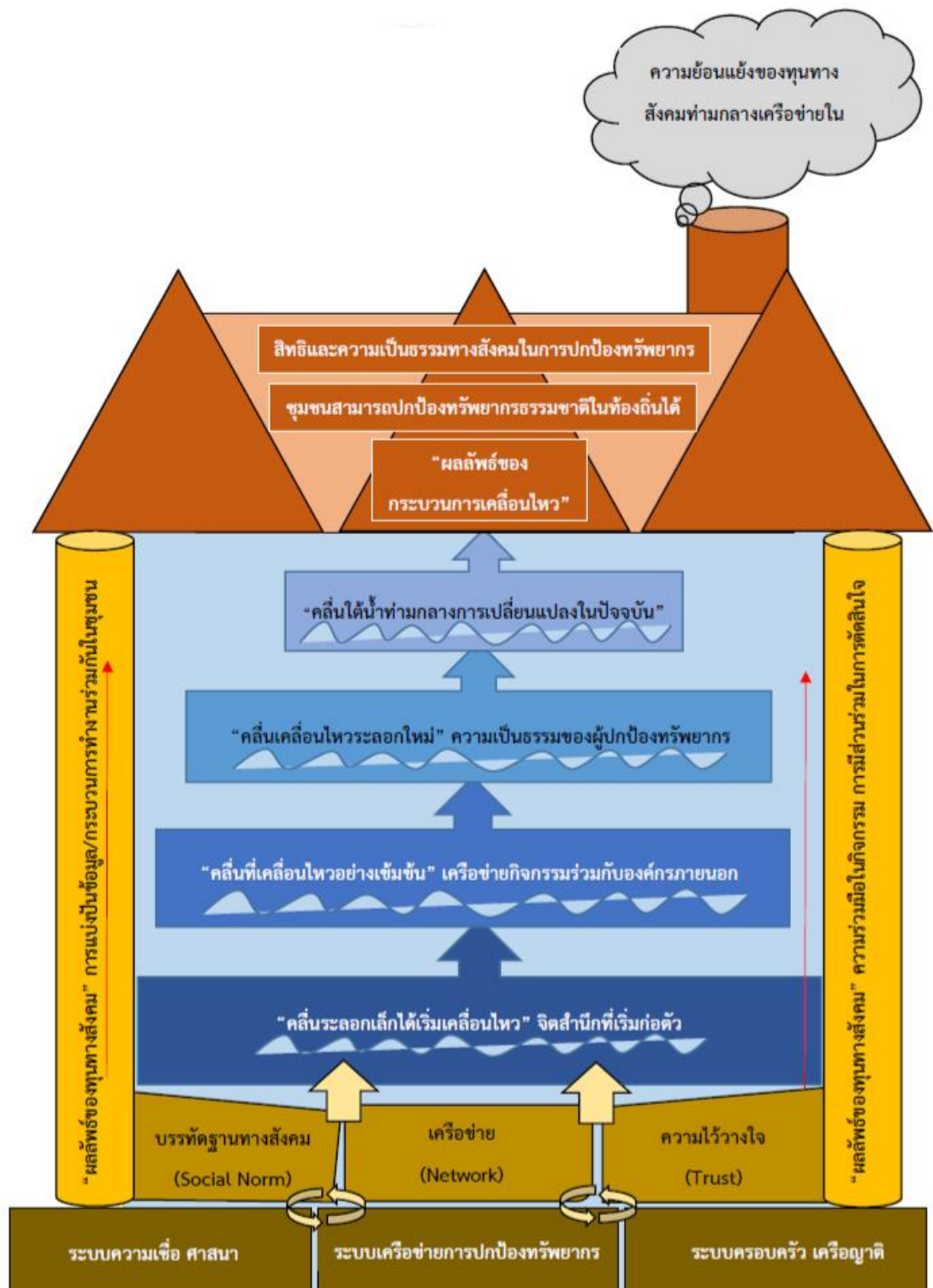
ข้อค้นพบประการหนึ่งจากปรากฏการณ์ในพื้นที่ที่ศึกษาคือ ความเป็นเครือข่ายชาวบ้านได้สร้างอำนาจขึ้นมาอย่างแยบยล เกิดความยั่งยืนท่ามกลางแนวคิดทุนทางสังคมที่ผลิตซ้ำความร่วมมือเป็นกลุ่มเครือข่าย ในขณะเดียวกัน สิ่งนี้ได้เบียดขับความคิดต่างของคนในชุมชน

อีกส่วนหนึ่ง กล่าวคือ กลุ่มคนที่ไม่ได้ร่วมเครือข่ายถูกเบียดขับไปสู่พื้นที่ของความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกัน ปรากฏการณ์ลักษณะนี้สอดคล้องกับที่ Portes (1998, อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547: 48) ได้อธิบายถึงผลในแง่ลบของทุนทางสังคมไว้ว่า “ทุนทางสังคมทำให้เกิดการกีดกันคนภายนอก ทำให้เกิดความเข้มงวดต่อเสรีภาพส่วนบุคคล และทำให้บรรทัดฐานของตนเองลดต่ำลงเพื่อให้เข้ากับสังคมกลุ่มนั้นได้” โดยสามารถเห็นได้จากกรณีที่ชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งคอยช่วยเหลือสนับสนุนนายทุน ถูกเครือข่ายอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลไม่คบค้าสมาคมด้วย อีกทั้งยังเคยเกิดการขกต่อยระหว่างชาวบ้านซึ่งเป็นคนเฝ้าอุปกรณ์และเฝ้าที่ดินให้นายทุน กับชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ที่ขึ้นไปสำรวจพื้นที่ซึ่งนายทุนมีการบุกรุกป่าสงวน ในขณะเดียวกัน ความขัดแย้งดังกล่าวยังส่งผลกระทบไปสู่ครอบครัวอีกด้วย ซึ่งเกิดขึ้นกับพ่อของชาวบ้านคนที่มีปัญหาดังกล่าวที่ประกอบอาชีพขับเรือหางยาวโดยสารระหว่างเกาะยาวใหญ่และเกาะยาวน้อย แต่กลับถูกชาวบ้านเครือข่ายอนุรักษ์คลองทะเลที่ไม่พอใจปฏิเสธไม่โดยสารเรือลำดังกล่าว ทำให้มีรายได้น้อยกว่าผู้ขับเรือลำอื่น ๆ นอกจากนี้ ยังมีความขัดแย้งกรณีเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านชุมชนคลองทะเล ซึ่งนายทุนบริษัท อันดามันพัฒนา จำกัด ได้สนับสนุนผู้สมัครคนหนึ่งโดยใช้วิธีการย้ายชื่อคนงานที่มาทำงานให้นายทุนที่เกาะยาวใหญ่ เข้าสู่ทะเบียนบ้านของชุมชนคลองทะเลจำนวนถึง 78 คน เพื่อช่วยลงคะแนนให้ เมื่อชาวบ้านตรวจสอบพบจึงได้ร้องเรียนต่อหน่วยงานรัฐจนนำไปสู่ความขัดแย้งของผู้สมัครเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านทั้งสองคนซึ่งต่างก็เป็นคนในพื้นที่ด้วยกัน ปรากฏการณ์ลักษณะนี้ตรงกับข้อสังเกตของ Dasgupta ที่ว่า ในบางครั้ง “ทุนทางสังคมไม่ใช่ผลประโยชน์สาธารณะ แต่เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบ เช่น การมุ่งสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเฉพาะภายในกลุ่ม โดยแยกจากคนภายนอก” สภาพเช่นนี้แม้จะก่อให้เกิดความไม่กลมเกลียวกันในกลุ่มโดยรวม แต่นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในที่สุดกับคนภายนอกกลุ่ม (Dasgupta, 1999, อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547: 49)

นอกจากนี้ ความเป็นเครือญาติของชุมชนยังเอื้อต่อระบบอุปถัมภ์ อันนำไปสู่การเอื้อประโยชน์เฉพาะในกลุ่มพรรคพวกที่มีความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน ซึ่งเป็นด้านลบของทุนทางสังคมที่ไม่ได้มีการกล่าวถึงบ่อยนัก ปรากฏการณ์ลักษณะนี้ได้มีการอธิบายงานวิจัยก่อนหน้านี้ว่า “ทุนทางสังคมในแง่ลบนั้นมิได้กล่าวถึงกันมากนัก เช่น ทุนทางสังคมในระบบอุปถัมภ์ ซึ่งหากญาติกระทำผิดก็อาจจะใช้ทุนทางสังคมช่วยปิดบังความผิดของพวกเขา เป็นต้น” (ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547: 83) ซึ่งในพื้นที่ที่มีปัญหานี้สามารถพบได้ในโครงการพัฒนาสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ซึ่งการอนุญาตอยู่นี้อำนาจของเทศบาลตำบลเกาะยาวใหญ่ ซึ่งชาวบ้านต่างก็รับรู้มาตลอดว่ามีความไม่โปร่งใสในการ

ดำเนินโครงการต่าง ๆ มากมาย เช่น การออกหนังสืออนุญาตให้บริษัทอันดามันพัฒนา จำกัด ทำการก่อสร้างสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กที่ชุมชนคลองทะเล หรือกรณีของการสร้างสะพานท่าเทียบเรือของตำบลซึ่งมีปัญหาที่ใช้เวลานานกว่า 10 ปี เปลี่ยนผู้รับเหมามาแล้วหลายบริษัท ทว่าโครงการดังกล่าวจะแล้วเสร็จได้เมื่อไม่นานมานี้ แต่ชาวบ้านก็ไม่มีใครลุกขึ้นมาตรวจสอบการดำเนินงานโครงการดังกล่าว อาจเป็นเพราะคนที่ทำงานในเทศบาลตำบลล้วนเป็นคนในหมู่บ้านของเกาะยาวใหญ่ และเป็นเครือญาติที่นับนามสกุลสืบสายกันได้ ทุกอย่างจึงเป็นการเอื้อต่อพวกพ้อง ชาวบ้านก็ไม่มีพลังที่จะตรวจสอบคนในหมู่บ้านด้วยกัน ผู้อาวุโส ผู้นำชุมชนกับเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลต่างก็เป็นลูกหลานด้วยกันทั้งสิ้น เนื่องด้วยความเป็นเครือญาติกันนี้หากตรวจสอบพบความทุจริต อาจนำไปสู่การดำเนินคดีซึ่งคนในหมู่บ้านไม่ยากให้เกิดขึ้นกับเครือญาติของตนอยู่ดี

จะเห็นได้ว่าความเป็นเครือข่ายชาวบ้านที่เคลื่อนไหวนี้มีได้อยู่ภายใต้ความสมานฉันท์ปรองดองของคนในพื้นที่ทั้งหมดเสียทีเดียว แต่อาจมีการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายและความขัดแย้งของคนในพื้นที่ด้วยกันเองอีกบ้าง ทุนทางสังคมจึงไม่ได้เป็นสิ่งที่ถูกแช่แข็งให้หยุดนิ่งตายตัว หรือเรียบง่ายภายใต้วัฒนธรรมชุมชน แต่ทว่าเมื่อมันถูกนำไปใช้ประสานเป็นเครือข่ายกลุ่มกิจกรรมเคลื่อนไหวย่อมเกิดการแบ่งพรรคพวกและความขัดแย้งตามมาอย่างปฏิเสธไม่ได้ ซึ่งอาจมองจากอีกมุมหนึ่งได้ว่ากลุ่มคนส่วนใหญ่ที่เคลื่อนไหวคัดค้านก็อาจไปจำกัดจัดเสียงของคนส่วนน้อยที่ต้องการให้มีโครงการพัฒนาเกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนก็เป็นได้ จึงเกิดเป็นวาทกรรมผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในเครือข่ายชุมชน ที่ได้ลดทอนความเห็นต่างของคนในส่วนน้อยออกไปบ้าง

ภาพที่ 6.1 พลวัตการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคมในชุมชน

คลองทะเล

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “พลวัตการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา” มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ ประการแรก เพื่อศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านชุมชนคลองทะเล และพลวัตของการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนบนพื้นฐานทุนทางสังคม ประการที่สอง เพื่อศึกษาลักษณะของทุนทางสังคมที่ชุมชนคลองทะเลนำมาใช้ขับเคลื่อนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ และประการที่สาม เพื่อศึกษาผลของการนำทุนทางสังคมมาใช้ขับเคลื่อนกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนคลองทะเล ผู้วิจัยได้นำแนวคิดทุนทางสังคม แนวคิดประชาสังคมและแนวคิดเกี่ยวกับการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เป็นแนวคิดนำในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่ศึกษา ผลการศึกษาสามารถสรุปโดยแบ่งเป็นหัวข้อดังต่อไปนี้

7.1 สรุปผลการศึกษา

7.2 อภิปรายผลการศึกษา

7.3 ข้อเสนอแนะ

7.1 สรุปผลการศึกษา

ด้วยสภาพภูมิประเทศที่เป็นเกาะกลางอ่าวพังงา พื้นที่ตั้งของชุมชนคลองทะเลจึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่ยากต่อการประเมินค่าอย่างครอบคลุม นอกจากนี้ ยังมีทรัพยากรบนบกที่เป็นป่าไม้และที่ดินซึ่งเอื้อประโยชน์อย่างสำคัญต่อการดำรงชีพของคนในท้องถิ่นนี้มาอย่างยาวนาน อีกทั้งบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่อยู่ภายใต้ระบบคิดที่ตั้งอยู่บนความเชื่อและความศรัทธาในศาสนาเดียวกันคือศาสนาอิสลาม ผสมกับความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ส่งผล

ให้คนในชุมชนคลองทะเลมีการผูกโยงเป็นเครือข่ายเชิงประเพณีและเครือญาติที่มักสะท้อนผ่านกิจกรรมทางพิธีกรรมศาสนา ซึ่งได้ผลิตซ้ำค่านิยมความช่วยเหลือเกื้อกูลและไว้วางใจกันที่อยู่เบื้องหลังความเป็นกลุ่มก้อนของชุมชน ลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือข่ายภายในชุมชนดังกล่าวนี้ เป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญของทุนทางสังคมที่นำไปเชื่อมโยงกับกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นฐานสำคัญของการดำรงชีพในท้องถิ่น ซึ่งต่อมาทรัพยากรเหล่านี้ถูกแปรสภาพเป็นทรัพยากรเชิงมูลค่าในนามของการพัฒนาโดยภาครัฐที่เอื้อประโยชน์แก่กลุ่มทุนให้มาลงทุนทำสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่อธิบายว่าจะนำมาซึ่งความเจริญทางเศรษฐกิจควบคู่กับการมีงานทำของคนในพื้นที่ แต่เมื่อกระบวนการพัฒนาดำเนินไปโดยไม่ผ่านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ก่อปรกับการดำเนินโครงการหลายโครงการดูเหมือนจะละเมิดกฎหมายในบางด้าน และมีแนวโน้มจะสร้างผลกระทบทางลบต่อทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้เป็นฐานในการทำมาหากิน จึงนำไปสู่การเคลื่อนไหวอันเป็นภาคปฏิบัติของการเครือข่ายชาวบ้าน ภายใต้แนวคิดการอนุรักษ์ปกป้องธรรมชาติของชุมชนซึ่งได้ดำเนินไปอย่างมีพลวัตและมีการปรับตัวอย่างน่าสนใจ ผลการศึกษาโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตทำให้สามารถสรุปข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังต่อไปนี้

7.1.1 กระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านชุมชนคลองทะเล และพลวัตของการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน

ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันและจัดการทรัพยากรในชุมชนด้วยตนเองมาอย่างยาวนาน รวมทั้งมีประสบการณ์ความร่วมมือกันพัฒนาชุมชนด้วยในรูปเครือข่ายของชาวบ้านภายในชุมชนเดียวกันและกับชุมชนใกล้เคียงโดยไม่พึ่งกลไกของรัฐมาก่อน เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่เริ่มเห็นชัดในช่วงปี พ.ศ. 2527 - พ.ศ. 2537 ซึ่งเป็นไปในทางที่น่าจะส่งผลกระทบทางลบต่อการดำเนินชีวิตและการทำมาหากินของคนในชุมชน จึงถือเป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดการต่อสู้และต่อรองกับอำนาจรัฐและกลุ่มทุน เนื่องจากเดิมทีรัฐเคยให้สัมปทานพื้นที่ป่าชายเลน โดยอนุญาตให้บริษัทภายนอกตัดไม้ป่าชายเลนที่สัมปทานในแปลงของชุมชน แต่ไม่ปฏิบัติตามกติกาของการสัมปทาน จนเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านและทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินต้องเสื่อมโทรมลง ชาวบ้านจึงได้มีการรวมตัวกันคัดค้านการสัมปทานป่าชายเลนในพื้นที่ชุมชนดังกล่าว โดยมีการดำเนินการด้วยวิธีของชาวบ้านเอง ซึ่งอยู่นอกเหนือกระบวนการทางกฎหมายและกลไกของรัฐ กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการเจรจากับคนงานตัดไม้

ในป่าชายเลน เมื่อการเจรจาไม่ได้ผล ชาวบ้านจึงทำการเผาที่พักของคนงานทันที และเมื่อมีการสร้างที่พักใหม่ ชาวบ้านก็ตามไปเผาที่พักนั้นอีก จนในที่สุดคนงานตัดไม้ของบริษัทไม่สามารถอยู่ในพื้นที่ได้ และหยุดการตัดไม้ในป่าชายเลนไปในที่สุด การรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อเคลื่อนไหวในครั้งนั้นถือเป็นจุดเริ่มต้นของการทำทนายกลไกของรัฐและอำนาจของกลุ่มทุน ถือเป็นปฏิบัติการเคลื่อนไหวในช่วงแรกที่ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างพื้นที่ในการต่อสู้และต่อรองกับผู้ที่มีอำนาจเพื่อการจัดการทรัพยากรของชุมชน ด้วยความตระหนักถึงผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตและการทำมาหากินบนฐานของทรัพยากร ซึ่งจะต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงจากผลของนโยบายรัฐที่ขาดการรับรู้และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของชาวบ้าน

ต่อมาในช่วงปลายปี พ.ศ. 2548 - พ.ศ. 2556 กลุ่มชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลได้มีปฏิบัติการของการเคลื่อนไหวตอบโต้กลุ่มทุนที่บุกรุกที่ดินและแหล่งธรรมชาติในท้องถิ่นอีกครั้ง เพื่อคัดค้านโครงการสร้างท่าเทียบเรือมาริน่า ซึ่งเป็นของบริษัทร่วมทุนต่างชาติ อันเป็นการดำเนินโครงการในนามของการพัฒนาตามมติคณะรัฐมนตรีที่ได้เห็นชอบโครงการพัฒนาต่าง ๆ หลายโครงการในพื้นที่นี้ เนื่องจากรัฐมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่ชายฝั่งทะเลอันดามันให้เป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ ภายใต้ชื่อเขตพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยว จึงทำให้มีการเสนอโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลในรูปของการก่อสร้างสะพานท่าเทียบเรือมาริน่า พร้อมทั้งที่พักแบบรีสอร์ทหรูและบ้านพักตากอากาศ เพื่อรองรับการเติบโตของการท่องเที่ยวในอนาคต เมื่อชาวบ้านในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลและเห็นว่าโครงการดังกล่าวจะส่งผลกระทบทางลบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ซึ่งเป็นอาชีพสำคัญของคนในพื้นที่ รวมทั้งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ตั้งแต่หาดทราย หาดทะเล ป่าชายเลน และแหล่งปะการัง อันเชื่อมโยงกับความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์สัตว์น้ำที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพ ชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันเรียกร้องให้หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องระงับและยกเลิกใบอนุญาตโครงการก่อสร้างดังกล่าว

รูปแบบของเครือข่ายที่กลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเลใช้เป็นเครื่องมือในกระบวนการต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น เริ่มต้นจากการพูดคุยในวาระที่มีกิจกรรมทางศาสนาในมัสยิด โดยการนำของโต๊ะอิหม่ามซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้อาวุโสของหมู่บ้านได้มีการพูดคุยปรึกษาหารือกัน พร้อมระดมความคิดเห็นต่อโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่กำลังจะดำเนินการในชุมชน ซึ่งคนส่วนใหญ่มีความเห็นคัดค้านและตระหนักว่าโครงการดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรชายฝั่งในชุมชนเป็นอย่างมาก ต่อมาจึงได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเริ่มจากการรวมกลุ่มภายในชุมชนก่อนแล้วขยายตัวไปเชื่อมโยงกับหน่วยงานและองค์กรภายนอกชุมชนที่มีความสนใจร่วม ทำให้การเคลื่อนไหวเป็นรูปธรรมและเข้มข้นยิ่งขึ้น โดยได้ร่วมมือกับองค์กรภายนอกซึ่งเข้ามาสนับสนุนและช่วยเหลือกระบวนการเคลื่อนไหวในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ยื่นหนังสือต่อองค์กร หน่วยงานต่าง ๆ อันได้แก่ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และกรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) ตลอดจนได้มีการร่างจดหมายเปิดผนึกถึงเครือข่ายหมู่บ้านต่าง ๆ ของจังหวัดพังงา เพื่อรณรงค์คัดค้านการก่อสร้างโครงการพัฒนาในพื้นที่ของชุมชน

ในการเคลื่อนไหวมีการจัดกิจกรรมที่หลากหลายของเครือข่าย อันช่วยเสริมการเคลื่อนไหว เช่น กิจกรรมการวางหุ่นแสดงแนวเขตปะการังและแหล่งหญ้าทะเลบริเวณหน้าหาด การเปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อเท็จจริง ระหว่างตัวแทนจากชุมชนคลองทะเลและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การจัดเวทีชาวบ้านเพื่อรณรงค์คัดค้านการสร้างท่าเรือมารีน่า ตลอดจนการช่วยกันเฝ้าระวังชายหาด จนกระทั่งได้มียกเลิกการอนุญาตก่อสร้างโครงการท่าเทียบเรือมารีน่าบริเวณชายหาดของชุมชน เนื่องจากการอนุญาตดังกล่าวขัดกับประกาศของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หลังจากนั้น ได้เกิดการเคลื่อนไหวระลอกใหม่ขึ้นอีกครั้ง เมื่อชาวบ้านชุมชนคลองทะเลจำนวนกว่า 30 คน รวมตัวกันเข้าไปสำรวจพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำของชุมชน หลังจากได้สังเกตเห็นมีการเข้าไปบุกรุกและปรับสภาพพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ชาวบ้านจำนวน 17 คน ถูกจับกุมและกลายเป็นผู้ต้องหาในคดีบุกรุกพื้นที่ของนายทุน จนนำไปสู่กระบวนการเคลื่อนไหวที่เข้มข้นขึ้นเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมแก่ชาวบ้านและสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ทั้งนี้ในการจัดกระบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ นั้น ชุมชนมีวิธีการที่อาศัยเครือข่ายความร่วมมือทั้งจากกลุ่มภายในชุมชนและองค์กรภายนอกที่ประกอบด้วยหลายภาคส่วน ซึ่งให้การสนับสนุนแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในกระบวนการเคลื่อนไหว รวมทั้งการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กิจกรรมการเคลื่อนไหวร่วมกันเดินขบวนไปยังศาลจังหวัดพังงา กิจกรรมความร่วมมือกับเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงาและสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ เพื่อสนับสนุนการเคลื่อนไหวและช่วยเหลือทางคดีความแก่ชาวบ้านชุมชนคลองทะเล โดยมีการเชื่อมโยงกิจกรรมเหล่านี้กับคำสอนของศาสนาอิสลามในเรื่องการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ

รูปแบบด้านปฏิบัติการของกระบวนการเคลื่อนไหวที่ชาวบ้านชุมชนคลองทะเลใช้ต่อสู้ตอบโต้กลุ่มทุนที่เข้ามาบุกรุกพื้นที่และทำลายทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น เป็นไปในลักษณะของการสร้างพื้นที่ทางสังคมขึ้นมาต่อสู้ต่อรอง ภายใต้บริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างท้องถิ่น รัฐและทุน

อันเป็นการสะท้อนถึงจิตสำนึกของชาวบ้านในการร่วมมือกันเพื่อหาทางแก้ปัญหาบนฐานของทุนทางสังคม ด้วยการร่วมมือกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และช่วยกันสร้างความตระหนักต่อผลกระทบของปัญหาที่จะเกิดขึ้นแก่ชุมชนในอนาคต รวมถึงการนำมุมมองด้านสิทธิชุมชนที่ว่าคนในชุมชนควรเป็นผู้กำหนดแนวทางการพัฒนาด้วยตนเองมาใช้ ซึ่งไม่สอดคล้องกับโครงการพัฒนาของรัฐและของนายทุนที่ต้องถ่วงน้ำหนักได้มีส่วนร่วม การขับเคลื่อนครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นไปเพื่อสร้างตำแหน่งแห่งที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยท้องถิ่น ที่นำไปสู่ความเข้มแข็งและการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้สามารถปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนได้ ผ่านการใช้เวทีภาคประชาสังคม โดยมีองค์กรต่าง ๆ เข้ามาให้การสนับสนุนแก่ชาวบ้าน ตลอดจนอาศัยพลังจากทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่เดิม และนำไปเชื่อมโยงชาวบ้านเป็นกลุ่มเครือข่ายนอกชุมชนให้มีความสามารถในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีเป็นรูปธรรมและเป็นระบบยิ่งขึ้น

7.1.2 ลักษณะของทุนทางสังคมที่ชุมชนคลองทะเลนำมาใช้ขับเคลื่อนการปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติ

ทุนทางสังคมเป็นทุนประเภทหนึ่งที่มีมักจะพบในชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชนในการรวมตัวกันอย่างมีวัตถุประสงค์ ผ่านความเป็นเครือข่ายที่สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชน โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน การช่วยเหลือเกื้อกูล การมีค่านิยมต่างตอบแทน และการมีความผูกพันระหว่างกัน ทุนทางสังคมดังกล่าวนี้เมื่อถูกนำไปใช้ในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับการดำรงชีพในชุมชนชนบทสามารถแปรเป็นพลังของชุมชนได้โดยง่าย เนื่องจากการดำเนินการภายใต้ระบบความสัมพันธ์ที่แนบแน่น และสามารถนำไปเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติที่คนในชุมชนใช้ร่วมกันด้วย ซึ่งจะนำไปสู่การสื่อสารเพื่อสร้างสำนึกร่วมกันในความเป็นเจ้าของและความเป็นกลุ่มก้อนของคนในชุมชนเดียวกัน รวมถึงการมีค่านิยมและทุนทางปัญญาที่จะช่วยในการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างมีเป้าหมาย ผลจากการศึกษาครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าเครือข่ายที่เป็นกลุ่มก้อนจากความสัมพันธ์ในรูปแบบทุนทางสังคมมีพลังในการแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเลที่ถูกนำไปใช้ในการสร้างเครือข่ายปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอย่างน่าสนใจ ซึ่งสามารถสรุปจากข้อค้นพบในการศึกษานี้ ดังนี้

1) ทุนภายในชุมชน มีฐานมาจากความเชื่อ ประเพณีและความเป็นเครือญาติ การที่ชาวบ้านเกือบทั้งหมดนับถือศาสนาอิสลามทำให้ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมทั้งในเรื่องส่วนตัวและเรื่องส่วนรวม ต่างก็อยู่ภายใต้ระบบคิดและความเชื่อที่สอดคล้องกัน เมื่อผนวกกับความความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่มีอยู่สูงจากการสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกันที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้ ทำให้โดยปกติแล้วชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลมักจะมีการช่วยเหลือในลักษณะต่างตอบแทนซึ่งกันและกันผ่านการจัดงานกิจกรรมเชิงประเพณีและพิธีกรรมที่อิงหลักศาสนาอิสลาม โดยที่พิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ เหล่านี้ถูกผลิตซ้ำจนกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชน และเป็นเครื่องยึดโยงการรวมตัวเป็นกลุ่มก้อนกันของคนในชุมชน ผ่านความสัมพันธ์ที่มีความไว้วางใจและช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน อันเป็นการปฏิสัมพันธ์ต่อกันที่มีพลังและก่อตัวเป็นทุนทางสังคมภายในชุมชนซึ่งสามารถนำไปใช้ในการริเริ่มขับเคลื่อนทางสังคมทั่ว ๆ ไป ที่นอกเหนือจากประเพณีและพิธีกรรมด้วย ความไว้วางใจกันภายใต้การนำของโต๊ะอิหม่ามและความเป็นเครือญาติกัน ทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปลอดภัย โดยไม่ต้องระแวงต่อกัน อันเป็นบรรทัดฐานที่คนในชุมชนยึดถือปฏิบัติในการดำเนินชีวิตอยู่ในชุมชน ซึ่งสามารถรับรู้ผ่านการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในชีวิตประจำวัน ชุดของความสัมพันธ์และค่านิยมทางสังคมเหล่านี้คือองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคมที่มาจากภายในชุมชน

นอกจากนี้ ระบบคิดที่ให้ความสำคัญกับความรู้สึกสำนึกในการเป็นเจ้าของทรัพยากรของชุมชนร่วมกันมีผลให้เกิดความตระหนักที่จะช่วยกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่าต่อการทำมาหากินของคนในชุมชนนี้ด้วย โดยมีคำสอนของศาสนาอิสลามช่วยส่งเสริมให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอย่างมีแบบแผน ระบบคิดเหล่านี้ได้นำไปสู่การปกป้อง อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ภายใต้มุมมองการจัดการที่ให้ความสำคัญกับกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนบนทรัพยากรธรรมชาติ ระบบคิดที่ว่าธรรมชาติของชุมชนเป็นของส่วนรวมไม่ใช่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนี้ส่งผลให้เกิดความหวงแหนร่วมกัน เมื่อวางอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจและเชื่อถือนอกกันของคนในชุมชนแล้ว จึงเกิดความคิดที่จะร่วมมือกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่คู่กับชุมชน

ในส่วนของความทรงจำเกี่ยวกับประวัติชุมชน ความเป็นเครือญาติและความเป็นพี่น้องร่วมศรัทธาในศาสนาเดียวกัน องค์ประกอบเหล่านี้ล้วนเสริมสร้างความสัมพันธ์ระบบกลุ่มเครือข่ายของชาวชุมชนคลองทะเลให้เข้มแข็งขึ้น ผ่านความรู้สึกเป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกัน อันนำไปสู่การรวมกลุ่มในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างมีพลัง ทั้งนี้สามารถเห็นได้จากการรวมตัวกัน

ของชาวบ้านในพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งมีช่วยเหลือถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน แล้วขยับต่อไปเป็น การรวมกลุ่มเครือข่ายเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งต่างก็ล้วนมีเชื่อมโยงกับทุนทาง สังคมที่ผ่านความเป็นเครือข่ายดังกล่าวของชาวบ้าน

2) ทุนจากภายนอกชุมชน เป็นทุนที่เกิดขึ้นผ่านการส่งเสริมสนับสนุนด้าน ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ งบประมาณ ตลอดจนกำลังใจจากองค์กรภายนอกที่มีความสนใจร่วมและเข้า มาช่วยเหลือ ซึ่งเป็นแรงเสริมผลักดันให้กิจกรรมการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคลองทะเล ดำเนินไปได้อย่างเป็นระบบ และมีรูปแบบในการดำเนินการเชิงยุทธศาสตร์มากขึ้น การสนับสนุน ช่วยเหลือขององค์กรภายนอกต่อเครือข่ายชาวบ้านนั้นมีหลายรูปแบบ เช่น การสนับสนุนข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ แนวคิดและเงินงบประมาณในการจัดกิจกรรมการเคลื่อนไหวของกลุ่มเครือข่าย โดยมี องค์กรสำคัญ ๆ ที่เข้ามา ได้แก่ องค์กรความร่วมมือเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน เครือข่าย ชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงาและสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ และกรมทรัพยากรทางทะเลและ ชายฝั่ง นอกจากนี้ยังมีองค์กรที่ให้ข้อมูลความรู้ด้านกฎหมาย และช่วยเหลือกิจกรรมด้านคดีความของ ชาวบ้าน ได้แก่ กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ศูนย์ทนายความ มุสลิม และสภาทนายความแห่งประเทศไทย ซึ่งองค์กรต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนทำหน้าที่เสมือนเป็นทุนทาง สังคมที่คอยเชื่อมประสานความร่วมมือระหว่างเครือข่ายกิจกรรมของชาวบ้านและช่วยเสริมยุทธวิธี การต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น

7.1.3 ผลของการนำทุนทางสังคมมาใช้ขับเคลื่อนกระบวนการปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนคลองทะเล

ทุนทางสังคมภายในชุมชนคลองทะเลถูกสร้างขึ้น ผลิตซ้ำและส่งผ่านภายใต้บริบท ของความเป็นเครือญาติและความเชื่อทางศาสนา ซึ่งล้วนแฝงไว้ด้วยค่านิยมความไว้วางใจ/เชื่อถือนั่น ความยึดมั่นในอุดมการณ์และความสัมพันธ์ระบบกลุ่มเครือข่ายเป็นพวกเดียวกัน ในขณะเดียวกัน ทุน ทางสังคมภายในชุมชนดังกล่าวยังเป็นฐานในการเชื่อมประสานความร่วมมือกับทุนภายนอกชุมชนที่ เป็นกลุ่มเครือข่ายที่กว้างกว่า โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาให้ความรู้ ข้อมูลข่าวสารและ ช่วยเหลือจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในกระบวนการเคลื่อนไหว จนเกิดผลลัพธ์ที่แสดงออกมาในลักษณะของ ความร่วมมือในกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดจนการแบ่งปันข้อมูล/กระบวนการ

ทำงานร่วมกันของคนในชุมชน ผลลัพธ์เหล่านี้สะท้อนผ่านการทำงานในลักษณะของเครือข่ายชาวบ้าน และขยายไปสู่การเคลื่อนไหวภาคประชาสังคม

ในขณะเดียวกัน ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ในชุมชนคลองทะเลยังสะท้อนออกมาในรูปของความสามารถในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนได้อย่างเหมาะสม ทั้งกรณีที่น่ายทุนต้องถอยออกจาก การตัดไม้เพื่อเผาถ่าน รัฐต้องยกเลิกการอนุญาตก่อสร้างโครงการท่าเทียบเรือมารีน่า และการเพิกถอนใบอนุญาตดังกล่าวที่ให้แก่นายทุน จนนำไปสู่ข้อสงสัยและความคลุมเครือที่สังคมได้ตั้งคำถามต่อโครงการต่าง ๆ ของกลุ่มทุนและการเข้าไปเกี่ยวข้องของเจ้าหน้าที่ของรัฐบางคน ซึ่งอาจจะขัดกับกฎหมายในบางประเด็น นอกจากนี้ ยังพบผลลัพธ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นด้านสิทธิและความเป็นธรรมทางสังคมในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ กล่าวคือ ศักยภาพของชุมชนภายใต้บทบาททุนทางสังคมในการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวนั้นสามารถสร้างพลังในการต่อสู้ ต่อรองกับอำนาจเชิงนโยบายของรัฐ อันเป็นการสะท้อนให้เห็นศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นว่ามีสิทธิในการกำหนดอนาคตของชุมชน ภายใต้การรับรองสิทธิชุมชนในกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ในขณะเดียวกัน แนวคิดสิทธิชุมชนกับความเป็นธรรมทางสังคมในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติได้มีการเชื่อมประสานกันผ่านมิติต่าง ๆ ของความเป็นธรรมทางสังคม อันได้แก่ ความเป็นธรรมในมิติการยอมรับ ความเป็นธรรมในมิติการมีส่วนร่วม ความเป็นธรรมในมิติของการกระจายทรัพยากร และความเป็นธรรมในมิติทางกฎหมาย ผลลัพธ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสำเร็จของการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมแก่ชุมชนท้องถิ่นในมิติต่าง ๆ ผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวที่ริเริ่มโดยชุมชนภายใต้บทบาททุนทางสังคมของชุมชน

อย่างไรก็ดี การรวมตัวเป็นกลุ่มเครือข่ายของชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลยังได้เกิดความย้อนแย้งภายในตัวขึ้น กล่าวคือความเป็นเครือข่ายชาวบ้านที่เคลื่อนไหวนี้มีได้อยู่ภายใต้ความสมานฉันท์ปรองดองของคนในพื้นที่เสียทีเดียว แต่ยังแฝงไว้ด้วยการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายและความขัดแย้งของคนในพื้นที่ด้วยกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า ทุนทางสังคมไม่ได้เป็นสิ่งที่ถูกแช่แข็งหรือหยุดนิ่งตายตัว แต่ทว่าเมื่อมันถูกนำไปใช้ประสานเป็นเครือข่ายกลุ่มกิจกรรมเคลื่อนไหวแล้ว อาจทำให้เกิดการแบ่งพรรคพวกและความขัดแย้งตามมาอย่างปฏิเสธไม่ได้ โดยนัยนี้ การพิจารณาทุนทางสังคมจึงควรมองอย่างรอบด้าน เพื่อมิให้ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในเครือข่ายชุมชน กระนั้นก็ตาม ในท้ายที่สุดแล้ว ทุนทางสังคมเหล่านี้ก็ยังคงเป็นพลังที่ชุมชนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เป็น

อย่างดี ทำให้กลุ่มชาวบ้านสามารถเพิ่มศักยภาพในการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนได้

7.2 อภิปรายผลการศึกษา

จากการวิเคราะห์ปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชนคลองทะเล ซึ่งพบว่าการกระบวนเคลื่อนไหวดังกล่าวเกิดขึ้นจากการริเริ่มของกลุ่มชาวบ้าน ภายใต้ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเป็นเครือข่าย โดยมีพื้นฐานมาจากความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน ควบคู่กับความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเอื้อต่อการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน จึงสามารถเข้าใจว่าการเป็นเครือข่ายของชาวบ้านนั้นเป็นผลมาจากทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่เดิม ผสานกับความร่วมมือกับองค์กรภายนอกที่มีความสนใจร่วมในปัญหา และเข้ามาให้การสนับสนุนกิจกรรมการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ลักษณะของปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องเชื่อมโยงกับแนวคิดทุนทางสังคม โดยเฉพาะภาคปฏิบัติการซึ่งมักจะแสดงออกมาในรูปของการก่อตัวของทุน แล้วถูกนำไปขยายผลและใช้ประโยชน์ในรูปแบบของกระบวนการภาคประชาสังคม อันเป็นลักษณะของการเคลื่อนไหวที่ชุมชนคลองทะเลดำเนินกิจกรรมร่วมกับองค์กรภายนอก อย่างไรก็ตาม ความเข้มแข็งของทุนทางสังคมในชุมชนคลองทะเลยังมีประเด็นที่น่าสนใจอภิปรายเพิ่มเติม โดยสามารถแบ่งประเด็นอภิปรายตามหัวข้อวัตถุประสงค์การวิจัยได้ดังนี้

7.2.1 กระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านชุมชนคลองทะเล และพลวัตของการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน

1) กรอบโครงสร้างการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยมีส่วนสนับสนุนให้กระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านชุมชนคลองทะเลประสบผลสำเร็จ กล่าวคือ กระบวนการมีส่วนร่วมและสิทธิชุมชนตามระบอบประชาธิปไตยถือเป็นช่องทางสำคัญที่เปิดโอกาสในการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหวย่างเข้มข้นในช่วงที่มีความขัดแย้งกับกลุ่มทุนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยว ดังจะเห็นได้จากกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านชุมชนคลองทะเล ซึ่งใช้อำนาจในฐานะประชาชนผู้มีศักยภาพและมีสิทธิในการกำหนดอนาคตของชุมชน ซึ่งได้รับการรับรองสิทธิชุมชนในกฎหมายรัฐธรรมนูญ ในบริบทนี้ นอกจากชาวบ้านจะมีฐานะเป็นผู้ขับเคลื่อนกระบวนการปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนแล้ว ในระดับโครงสร้างของสังคมยังต้องมีระบบที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมด้วย กระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านชุมชนคลองทะเลจึงถูกขับเคลื่อนด้วยแนวคิดสิทธิชุมชนและฐานของความเป็นประชาธิปไตย ดังที่ ยศ สันตสมบัติ (2536: 43) ได้ชี้ให้เห็นว่า การรับรองสิทธิชุมชนเป็นการส่งเสริมและพัฒนารากเหง้าของประชาธิปไตยในระดับรากฐาน

2) กระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่ายชุมชน ภายใต้สภาพพื้นฐานที่ขาดความไว้วางใจต่อกลไกของรัฐ กล่าวคือ องค์ประกอบหลักของทุนทางสังคมที่ชุมชนใช้ขับเคลื่อนในการเคลื่อนไหวนั้นเกิดจากการไม่ไว้วางใจรัฐ แต่ไว้วางใจในชุมชนและเครือข่ายการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่นอกชุมชนมากกว่า ดังจะเห็นได้จาก การที่ชาวบ้านมองว่ารัฐเป็นเครื่องมือของนายทุนในการผลักดันนโยบายที่เอื้อประโยชน์ต่อการลงทุนในพื้นที่ ซึ่งชาวบ้านมีประสบการณ์ตั้งแต่ในอดีต ช่วงที่รัฐให้สัมปทานพื้นที่ป่าชายเลนของชุมชนแก่นายทุนจนเกิดวิกฤติป่าชายเลนเสื่อมโทรม บทเรียนดังกล่าวได้สร้างความไม่ไว้วางใจต่อกลไกการทำงานของรัฐบาลและเจ้าหน้าที่รัฐ จนนำไปสู่กระบวนการเคลื่อนไหวในช่วงความขัดแย้งกับกลุ่มทุนการท่องเที่ยวที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจในเครือข่ายของตนและไม่ไว้วางใจกลไกของรัฐ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานศึกษาของ ขจรจบ กุสุมาลี (2547) ที่รายงานว่า รัฐไม่ได้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสภาพแวดล้อมและภูมิความรู้ของท้องถิ่น แต่มุ่งพัฒนาเพื่อตอบสนองต่อการผลิตเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ท้องถิ่นยังต้องเผชิญกับความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจกับทุนอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้คนในท้องถิ่นต่างต่อสู้ดิ้นรนให้สามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้โครงสร้างแห่งอำนาจที่เป็นอยู่ นอกจากนั้น บทบาทของความไว้วางใจคนในชุมชนและเครือข่ายในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติที่มีสูง ดังปรากฏในกรณีของกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนคลองทะเล ยังเป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคมที่สำคัญอย่างยิ่ง ดังที่ Putnam (1993) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความไว้วางใจ/เชื่อถือกัน (Trust) นั้นมีคุณค่ามหาศาล เปรียบดังกาวที่เชื่อมให้เครือข่ายไปได้ดี ทำให้เกิดกลุ่ม ชุมชนที่เข้มแข็งบนฐานความไว้วางใจกัน

7.2.2 ลักษณะของทุนทางสังคมที่ชุมชนคลองทะเลนำมาใช้ขับเคลื่อนการปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติ

1) อิทธิพลของคำสอนศาสนามีความสำคัญอย่างยิ่งในการรวมตัวและรักษาทุนทางสังคมในชุมชนที่เป็นกลไกพื้นฐานในขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหว กล่าวคือ ความเชื่อทางศาสนาและอิทธิพลของศาสนาอิสลามมีส่วนสำคัญอย่างมากในฐานะที่เป็นฐานของการขับเคลื่อนที่เชื่อมโยงกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านชุมชนคลองทะเล ดังจะเห็นได้จาก แนวคิดในการอนุรักษ์ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติส่วนหนึ่งมีที่มาจากความเชื่อตามหลักคำสอนทางศาสนาอิสลามที่ให้ความสำคัญทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะเดียวกันยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวของชาวบ้านก็ยังดึงมิติทางศาสนาเข้ามาประกอบด้วย ดังที่พรชัย ตรีกุลวรานนท์ (2552: 70) ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญขององค์ประกอบทางศาสนาและคุณค่าไว้ว่า ความเชื่อที่ทำให้คนในชุมชนหรือท้องถิ่นมีความรัก ความห่วงใย เอื้ออาทรต่อกัน จะก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นที่ยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคมขึ้นได้

2) กรอบแนวคิดของทุนทางสังคมยังไม่สามารถอธิบายความสำคัญของทุนภายนอกกลุ่ม/ชุมชนได้ ความสำเร็จส่วนหนึ่งของกระบวนการเคลื่อนไหวในชุมชนคลองทะเลในช่วงที่มีความขัดแย้งกับกลุ่มทุนการท่องเที่ยวเป็นผลมาจากการดำเนินงานผ่านองค์กรภายนอกที่เข้ามาช่วยเหลือเชื่อมประสานกับหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งองค์กรภายนอกที่เป็นเครือข่ายร่วมกับชาวบ้านมีบทบาทมากไม่เพียงแต่เป็นตัวเชื่อมประสานทุนในชุมชนสามารถผลักดันสู่การเคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวบ้านและยกระดับไปเป็นการเคลื่อนไหวของประชาสังคม แต่ยังมีอิทธิพลต่อการกำหนดระบบคิดที่ถ่ายทอดแก่คนในชุมชนด้วย มิเช่นนั้นแล้ว ทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่เดิมอาจถูกกลดทอนความสำคัญลงเมื่อเครือข่ายชาวบ้านก้าวเข้าสู่กระบวนการเคลื่อนไหว ดังที่ ข้อตันพบนี้อุดคล้องกับที่ วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ (2548: 83-85) ได้อธิบายว่า ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ถือเป็นส่วนของสภาพแวดล้อมของกระบวนการทุนทางสังคมที่มีผลต่อระบบคิดและวิถีปฏิบัติภายในกลุ่มและชุมชนด้วย

7.2.3 ผลของการนำทุนทางสังคมมาใช้ขับเคลื่อนกระบวนการปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

1) การแบ่งฝักแบ่งฝ่ายของคนในชุมชนเป็นผลด้านลบของการสร้างเครือข่ายชาวบ้านในชุมชนคลองทะเล กล่าวคือ ความย้อนแย้งของทุนทางสังคมได้เกิดขึ้นท่ามกลางเครือข่าย

ชาวบ้าน ซึ่งถือเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่ถูกมองข้ามโดยกรอบแนวคิดทุนทางสังคมกระแสหลักตามแนวทางชุมชนนิยม ซึ่งมักให้ความสนใจเฉพาะด้านดีและผลเชิงบวกของทุนทางสังคม ปรากฏการณ์ที่มองข้ามความย้อนแย้งดังกล่าวนี้จึงเป็นมุมมองที่คับแคบของกรอบคิดทุนทางสังคมและประชาสังคม ฉะนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาปรากฏการณ์ในหลากหลายมิติ เพื่อไม่ให้เป็นการลดทอนความซับซ้อนของปรากฏการณ์ โดยการพิจารณามิติเชิงลบที่เป็นผลมาจากความสัมพันธ์แบบเครือข่ายของชาวบ้านให้มากขึ้นด้วย เพื่อให้เข้าใจปรากฏการณ์อย่างรอบด้าน ดังที่ Portes (1998 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547) ได้ชี้ให้เห็นว่า ทุนทางสังคมบางครั้งทำให้เกิดการกีดกันคนภายนอก ในขณะที่ Dasgupta (1999 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547) ได้เสนอว่า ในบางครั้งทุนทางสังคมถูกใช้เพื่อมุ่งสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเฉพาะภายในกลุ่ม โดยแยกจากคนภายนอก

2) ผลจากการเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้และต่อรองกับรัฐในการปกป้องทรัพยากรของชุมชนได้เผยให้เห็นว่ากรอบแนวคิดการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐไม่สอดคล้องกับนิยามความหมายของคำว่า “ปกป้อง ” เมื่อนำไปใช้กับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น กล่าวคือ รัฐไม่ได้เน้นปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในความหมายของการ “ ค้ำครองป้องกัน ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) แต่ทว่ากลับเป็นการ “ ควบคุม ” มากกว่าการค้ำครอง ในขณะเดียวกัน การควบคุมภายใต้กฎเกณฑ์ของรัฐนั้นยังเป็นการควบคุมชาวบ้านในพื้นที่ให้ออกห่างจากทรัพยากรด้วย แต่บางครั้งกลับเอื้อประโยชน์เชิงนโยบายแก่นายทุน ดังจะเห็นได้จาก กรณีของโครงการพัฒนาในพื้นที่ชุมชนคลองทะเล ซึ่งรัฐเบียดขับชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่าชายเลน โดยมีมาตรการปกป้องป่าชายเลน แต่กลับให้สัมปทานแก่นายทุน หรือกรณีที่รัฐมีมาตรการควบคุมพื้นที่ป่าสงวน แต่นายทุนกลับสามารถออกเอกสารสิทธิรุกล้ำพื้นที่ป่าดังกล่าวได้ ทั้งนี้หากพิจารณาให้กว้างออกไปอีกจะพบว่า นอกจากพื้นที่ชุมชนคลองทะเลแล้ว ยังมีอีกหลายชุมชนบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามันซึ่งได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐที่ขาดการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังจากประชาชนในชุมชน เช่น ชาวเลบริเวณหาดราไวย์ จังหวัดภูเก็ต เครือข่ายการคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหิน จังหวัดกระบี่ เป็นต้น ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐต้องทบทวนโครงการพัฒนาต่าง ๆ มิให้ทำลายวิถีการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ตลอดจนไม่เบียดขับชุมชนให้ออกห่างจากสิทธิที่คนในชุมชนพึงมีพึงได้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังที่ Ostrom (1990 อ้างถึงใน ชล บุนนาค, 2555) ได้ชี้ให้เห็นว่า ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้สำเร็จ โดยปราศจากการควบคุมด้วยอำนาจจากส่วนกลาง อีกทั้งยังสอดคล้องกับงานศึกษาของ Lal Poudel and Mishra (2014) และงานศึกษา

ของ Pretty and Ward (2001) ซึ่งพบว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบรวมกลุ่มบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และการมีกฎบรรทัดฐานร่วมกัน เป็นวิธีบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ได้ผลเป็นอย่างดี

3) แม้ผลลัพธ์จากการเคลื่อนไหวของชาวบ้านชุมในชนคลองทะเลได้สร้างความเป็นธรรมแก่คนที่อยู่ในเครือข่ายชุมชน แต่ทว่ากลับสร้างความไม่เป็นธรรมแก่คนส่วนน้อยซึ่งอยู่นอกเครือข่าย กล่าวคือ ความเป็นธรรมทางสังคม ทั้งในแง่ของการยอมรับและการมีส่วนร่วม ถือเป็นผลลัพธ์ที่เครือข่ายชาวบ้านได้รับจากสังคมและกลไกของกระบวนการยุติธรรมของรัฐผ่านการขับเคลื่อนกระบวนการเคลื่อนไหว ขณะเดียวกันเครือข่ายชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ของชุมชน แต่กลับไม่ยอมรับและปิดกั้นการมีส่วนร่วมของคนส่วนน้อยที่คิดต่างออกไป ดังนั้นทุนทางสังคมในแง่ของบรรทัดฐานทางสังคม จึงเป็นสิ่งที่มีความปัญหาในแง่ของการสถาปนาความชอบธรรมให้แก่เครือข่ายของกลุ่มคนส่วนใหญ่ แต่กลับใช้บรรทัดฐานทางสังคมดังกล่าวมากดดันชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่คิดต่างออกไป ดังที่เกิดขึ้นกับกรณีของความยั่งยืนของทุนทางสังคมท่ามกลางเครือข่ายชาวบ้านในชุมชนคลองทะเล ปรากฏการณ์นี้สอดคล้องกับมุมมองของ Portes (1998 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547) ที่ได้ชี้ให้เห็นว่า ทุนทางสังคมทำให้เกิดความเข้มงวดต่อเสรีภาพส่วนบุคคล และทำให้บรรทัดฐานของตนเองลดต่ำลง เพื่อให้เข้ากับสังคมกลุ่มใหญ่ได้ และยังสอดคล้องกับงานศึกษาของ ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ (2547) ซึ่งพบความเชื่อมโยงของทุนทางสังคมกับผลประโยชน์และอำนาจอีกด้วย

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนมีข้อสังเกตที่สำคัญว่า กระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้และต่อรองของชาวบ้านในชุมชนคลองทะเลเพื่อการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อนและน่าสนใจ ที่จะนำมาอภิปรายในแง่มุมต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจปรากฏการณ์อย่างรอบด้านในหลายมุมมองและหลากหลายมิติ

7.3 ข้อเสนอแนะ

7.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการและเชิงนโยบาย

1) ชุมชนควรมีการจัดการองค์ความรู้ด้านทุนทางสังคมและการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการถ่ายทอดแก่คนรุ่นใหม่ รวมทั้งจัดกิจกรรมการพัฒนาและสร้างผู้นำด้านภูมิปัญญาแก่เยาวชนรุ่นใหม่ ตลอดจนการทบทวนบทเรียนจากกระบวนการเคลื่อนไหวที่ผ่านมา เพื่อ

นำเอาทุนทางสังคมออกมาใช้ในการพัฒนาชุมชนต่อไป ในขณะเดียวกัน ชุมชนควรมีการส่งเสริมและ
รณรงค์การให้ความรู้เรื่องกฎหมายเกี่ยวกับที่ดินและสิทธิชุมชน เพื่อสร้างองค์ความรู้ในการจัดการและ
ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติด้วย ในอีกแง่หนึ่ง ชุมชนต้องประสานความร่วมมือ เพื่อสร้างข้อตกลงให้มี
การประนีประนอมข้อพิพาทจากกลุ่มคนที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันในชุมชน ให้อยู่ร่วมกันได้โดยไม่
เกิดความแตกแยก ท่ามกลางความหลากหลายทางความคิด

2) รัฐควรสร้างความไว้วางใจจากชาวบ้านและภาคประชาสังคมผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมที่ประชาชนสามารถตรวจสอบได้ โดยยึดประโยชน์ของประชาชนในพื้นที่ให้ได้ก่อนที่จะเกิด
ข้อตกลงหรือนโยบายในการทำโครงการใด ๆ อีกทั้งต้องให้ข้อมูลข้อเท็จจริงแก่ชาวบ้านในการ
ตัดสินใจได้อย่างเต็มที่ มีการพูดคุยประนีประนอมระหว่างกัน เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาความขัดแย้งที่
รุนแรง

3) บริษัทเอกชนผู้พัฒนาโครงการซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อชุมชนควรทำการศึกษา
และประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ผลกระทบต่อสุขภาพ ผลกระทบทางสังคม อย่างครอบคลุม
และควรมีการประเมินผลกระทบทางด้านวัฒนธรรมควบคู่ไปด้วย อีกทั้งยังต้องมีความจริงใจในการจัด
ให้มีการให้ข้อมูลและรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ก่อน เพื่อให้เป็นไปตามกฎหมายและไม่
เกิดความขัดแย้งกับประชาชนในพื้นที่ตามมา

4) นโยบายที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาในท้องถิ่นควรสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความ
ต้องการของชุมชนเป็นหลัก และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นควรเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการ
กำหนดนโยบายของชุมชนท้องถิ่นเอง นอกจากนั้น รัฐควรจัดทำนโยบายที่เสริมสร้างความเข้มแข็ง
ของเครือข่ายชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ด้วยการสนับสนุนการตั้งกลุ่มกิจกรรมในชุมชน ซึ่งเป็นรากฐาน
ของการสร้างและเพิ่มศักยภาพของทุนทางสังคมในชุมชนให้มีพลังในการสร้างสรรค์งานพัฒนาที่เอื้อ
ประโยชน์ต่อคนในท้องถิ่นให้มาก ในขณะที่ส่วนรวมไม่ได้เสียประโยชน์อย่างเด่นชัด

7.3.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

1) ควรมีการศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อและอิทธิพล
ของศาสนาต่อกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ในฐานะที่ศาสนาเป็นฐานของการขับเคลื่อน
กระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

2) ควรมีการศึกษาผลกระทบด้านลบของทุนทางสังคม โดยเฉพาะความย้อนแย้ง
ของทุนทางสังคมท่ามกลางเครือข่ายชาวบ้าน และการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายของคนในชุมชน

3) ควรมีการศึกษาอิทธิพลขององค์กรภายนอกซึ่งเข้าร่วมสนับสนุนเครือข่ายในกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน

4) ควรมีการศึกษาโครงสร้างการปกครองระบอบประชาธิปไตยในฐานะที่มีส่วนเอื้อสนับสนุนเปิดโอกาสการมีส่วนร่วมจากประชาชน ที่ส่งผลให้กระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านดำเนินการได้ดี

บรรณานุกรม

กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง. 2557. การคุ้มครองป้องกันทรัพยากรป่าชายเลน.

ค้นวันที่ 1 พฤษภาคม 2559. จาก

<http://www.dmcr.go.th/detailFaq.php?WP=pQSgZKqCGWOghJ>

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2557. รมว.ทส. มอบนโยบายแก่ข้าราชการในสังกัด

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติฯ. ค้นวันที่ 2 พฤษภาคม 2559. จาก

http://www.mnre.go.th/ewt_news.php?nid=3176

กวีนิพนธ์ ใจชื่อ. 2550. รายงานข้อมูลเบื้องต้นและผลกระทบต่อชุมชน กรณีปัญหาการพัฒนา

บริเวณอ่าวคลองสน. ค้นวันที่ 5 พฤษภาคม 2558. จาก

<http://thaingo.org/writer/view.php?id>

ไกรวุฒิ วัฒนสิน. 2548. ทูทางสังคมกับการป้องกันอาชญากรรม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เกษียร เตชะพีระ. 2557. ความเป็นธรรมในสังคมไทย. ค้นวันที่ 25 กันยายน 2558. จาก

<http://www.youtube.com/watch?v=JTGT5CJ61QA>

กฤษฎา บุญชัย. 2550. พัฒนาการเกี่ยวกับแนวคิดฐานทรัพยากรอาหาร แนวคิดฐานทรัพยากร

อาหาร versus จักรวรรดินิยมทางอาหาร. ค้นวันที่ 5 พฤษภาคม 2559.

จาก <http://www.midnightuniv.org/midnight2544/0009999550.html>

กาญจนากร สามเมือง. 2551. ทูทางสังคมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ในพื้นที่ชุมชนบ้าน

คลองยาง หมู่ 2 อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ขจรจบ กุสุมาวลี. 2547. ความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทน และท้องถิ่น: ศึกษาจากการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณตำบลเกาะเพชร และตำบลท่าซอม อำเภอหัวไทร จังหวัด

นครศรีธรรมราช. งานวิจัยโดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

จามะรี เชียงทอง. 2549. สังคมวิทยาการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

- ชล บุนนาค. 2555. แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย. **ชุดหนังสือโครงการการสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: คณะทำงานเครือข่ายวิชาการเพื่อการปฏิรูป.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2540. **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2545. **วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง และความเป็นอื่น**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ฐานข้อมูลการเมืองการปกครองแห่งสถาบันพระปกเกล้า. 2554. **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550**. ค้นวันที่ 25 พฤษภาคม 2559. จาก <http://www.thaipoliticsgovernment.org/wiki/%B8%B2%E0%>
- ฐานเศรษฐกิจ. 2559. **ท่องเที่ยวครึ่งปีหลังสดใส คาดโกยรายได้ 1.3 ล้านล้าน**. ค้นวันที่ 25 พฤษภาคม 2559. จาก <http://www.thansettakij.com/content/75056>
- ณัฐพงษ์ คันธรส. 2552. **กระบวนการประชาสังคมในเขตเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เตือนใจ ดีเทศน์ กุญชร ณ อยุธยา. 2550. **คำประกาศของชาวหมู่บ้านทะเล “อนุรักษ์อ่าวคลองสนด้วยชีวิต”**. ค้นวันที่ 5 พฤษภาคม 2558. จาก <http://www.prachatai.com/column-archives/node/2184>
- ธวัชชัย เคหะบาล. 2557. **ทุนทางสังคมกับกระบวนการนโยบายสาธารณะแบบมีส่วนร่วม: เครื่องมือในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น**. *วารสารวิถีสังคมมนุษย์*. 2(1): 104.
- ธีระ สนิทธารักษ์ และคณะ. 2559. **ความเป็นธรรมทางสังคม: ความพยายามชี้วัดและวิเคราะห์ในเชิงตัวเลข**. *วารสารธรรมศาสตร์*. 35(1): 164-191.
- ธีระพงษ์ วงษ์นา. 2557. **“ความเป็นธรรม” หลากมิติ หลายมุมมอง สู่ดัชนีชี้วัดทางสังคม**. *วารสารธรรมศาสตร์*. 33(2): 131-150.
- เบญญาภา เศรษฐัตต์. 2554. **ทุนทางสังคมกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์: กรณีศึกษาตลาดคลองสวนร้อยปี อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

- บุญยิ่ง ประทุม. 2551. ลิทธิชุมชน : กระบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในรูปแบบป่าชุมชน
กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านต้าใน ต.บ้านต้า อ.เมือง จ.พะเยา. ค้นวันที่ 5 พฤษภาคม
2559. จาก <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=337225>
- ประชาธิปไตย กะทา. 2547. การศึกษาทุนทางสังคมและบทบาทในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
ด้านสุขภาพ: กรณีศึกษาประชาคมสุขภาพหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ประเวศ วะสี. 2541. ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนเพื่อ
สังคม.
- ปัสสรา บัวเจริญ. 2557. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว:
กรณีศึกษาน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหาร มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. 2547. วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการใน
บริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540 -2546). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปุกกา พิมพ์จุฑา. 2554. ลิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร. ค้นวันที่ 5 พฤษภาคม 2558. จาก
k-rc.net/imageupload/23902/C_Banyamee.pdf
- พรชัย ตระกูลวรานนท์. 2552. ทุนทางสังคมและประชาสังคม: จากทฤษฎีสู่วิถีวิทยา.
กรุงเทพมหานคร: สถาบันสัญญาธรรมศักดิ์ เพื่อประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เพทาย พรล้วนประเสริฐ. 2542. กลยุทธ์การผนึกกำลังเพื่อสร้างความปลอดภัยในชีวิตและ
ทรัพย์สินของชุมชนตามแนวคิดประชาสังคม: ศึกษาเฉพาะกรณีประชาชนในเขตพื้นที่
สถานีตำรวจนครบาลชนะสงคราม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไพสิฐ พาณิชย์กุล. 2544. ลิทธิชุมชน ปัญหา และพัฒนาการทางความคิด. ค้นวันที่ 5 พฤษภาคม
2559. จาก <http://www.midnightuniv.org/middata/newpage14.html>
- ไพสิฐ พาณิชย์กุล. 2555. เข้าใจ “ความยุติธรรมทางสังคม”. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

- ภูวดล แซ่จ้าว. 2554. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของชนเผ่ากะเหรี่ยงสกอร์ บ้านขุนตื้นน้อย หมู่ 6 ต.แม่ตื่น อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่ กับชนเผ่าลีซู บ้านปางสา หมู่ 17 ต.ป่าตึง อ.แม่จัน จ.เชียงราย. โครงการวิจัยส่วนบุคคล มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์. 2548. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม กรณีศึกษาบ้านดาโตะและบ้านภูมิ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี. งานวิจัยโดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ยศ สันตสมบัติ. 2536. สิทธิชุมชน: การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร. ใน สิทธิชุมชน: การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร. วิวัฒน์ คติธรรมนิตย, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- รจนา คำดีเกิด. 2554. การศึกษาความตื่นตัวด้านสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการและปกป้อง ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำโขงจังหวัดอุบลราชธานี จากโครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนบ้านกุ่ม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2546. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์.
- โรงเรียนเกาะยาววิทยา. ม.ป.ป. ประวัติโรงเรียนเกาะยาววิทยา. พังงา: ม.ป.พ.
- วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์. 2548. ทูทางสังคม. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- วิทยากร เชียงกูล. 2542. เศรษฐศาสตร์มิติใหม่. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิถีทรรศน์.
- เสน่ห์ จามริก. 2547. นานาทศนะสิทธิชุมชน. ค้นวันที่ 6 พฤษภาคม 2559. จาก http://www.ldinet.org/2008/index.php?option=com_content&task=view&i
- สวรินทร์ เบ็ญเด็มอะหลี. 2555. พลวัตสิทธิชุมชนประมงพื้นบ้านคลองนาทับ. สงขลา: นำศิลป์ โฆษณา จำกัด.
- สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. 2543. ทูทางสังคมเพื่อชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพมหานคร: ธนรัตน์ การพิมพ์ จำกัด.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค. 2546. **การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน-การ**

ท่องเที่ยวแห่งทศวรรษหน้า. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์การท่องเที่ยว
แห่งประเทศไทย.

สำนักโฆษก สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. 2548. **ภาพรวมและแนวทางการแก้ไขปัญหากลุ่ม**

จังหวัดสามเหลี่ยมอันดามันและจังหวัดพังงา. ค้นวันที่ 15 พฤษภาคม

2559. จาก <http://www2.eppo.go.th/admin/cab/cab-2548-09-06.html#24>

สินาด ตรีวรรณไชย. 2548. **ทุนทางสังคม: ความหมายและความสำคัญ.** ค้นวันที่ 21 ตุลาคม 2557

จาก <http://www.prachatai.com/journal/2005/01/2262>

สุพรรณิ ไชยอำพร. 2546. **ทุนทางสังคม ทางเลือกทางรอดของสังคมที่ท้าทายนักพัฒนา. วารสาร**

พัฒนาสังคม. 7(ธันวาคม): 46-73.

สุภาภรณ์ วรพพรรณ. 2552. **รางวัล “ลีปพนธ์ เกตุทัต 5 ปีแห่งความยั่งยืน”.** ค้นวันที่

5 พฤษภาคม 2558. จาก <http://pttinternet.pttplc.com/greenglobe/2552/5year-04.html>

สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ. 2540. **ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ: บทวิเคราะห์ทางวิชาการ.**

กรุงเทพมหานคร: โครงการสำนักพิมพ์ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

แสงเงิน ไกรนรา. 2550. **กระบวนการทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายทอผ้า:**

กรณีศึกษาเครือข่ายทอผ้าตำบลส้มป่อย อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

องค์กรความร่วมมือเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน. 2550. **ข่าวและบทความ.** ค้นวันที่

5 พฤษภาคม 2558. จาก <http://www.wetlandthai.org/news.html>

อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ. 2552. **คนทำตาล: ประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ สำนักและการเคลื่อนไหว**

ทางสังคมและการเมืองของชาวสวนบางนางลี่. งานวิจัยโดยการสนับสนุนของสำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อนุสรณ์ อุณโณ. 2557. **ความเป็นธรรมในสังคมไทย.** ค้นวันที่ 25 กันยายน 2558. จาก

http://www.youtube.com/watch?v=yesLUTYJn_w&feature=youtu.be

- อภิวัฒน์ ภูริศวาร์กษ์. 2551. การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ศึกษาพื้นที่บ้านฝางท่า หมู่ 5 ตำบล
วังกัฟง อำเภอบราญบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อมรา พงศาพิณชู และคณะ. 2546. สรุปผลการสัมมนาทางวิชาการทุนทางสังคม: มรดกเก่าจะนำ
เราไปรอดจริงหรือ? ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อเนก นาคะบุตร. 2545. ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัท 21
เซ็นจูรี จำกัด.
- อมรรัตน์ อภินันท์มกุล. ม.ป.ป. รัฐกับการพัฒนาทุนทางสังคม. คณะพัฒนาการเศรษฐกิจ สถาบัน
บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- อัมมาร สยามวาลา. 2544. ทุนทางสังคมกับความยากจน เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ
เรื่องยุทธศาสตร์การขจัดปัญหาความยากจน ประจำปี 2544. กรุงเทพมหานคร:
สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- อาทิตย์ บุคตาดวง. 2555. ความสามารถในการนำทุนทางสังคมออกมาใช้ของชุมชน บ้านบางไพร
อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม. วารสารสมาคมนักวิจัย. 17(มกราคม –
เมษายน): 29-41.
- อาทิตย์ บุคตาดวง. 2557. พัฒนาการของทุนทางสังคมสู่การสร้างสังคมที่พึงปรารถนา. วารสารวิถี
สังคมมนุษย์. 2(มกราคม – มิถุนายน): 125-147.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2543. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2544. มิติชุมชน วิถีคิดท้องถิ่น ว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการ
ทรัพยากร. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2545. วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2558. ทุนทางสังคมกับการพัฒนาเมือง. ม.ป.ท.: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

- Fukuyama, Francis. 1995. **Social Capital and Civil Society**. Retrieved May 5, 2015 from <http://www.imf.org/external/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>
- Google Earth. 2559. **ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเกาะยาว**. ค้นวันที่ 17 กรกฎาคม 2559. จาก map.longdo/p/A00005595/mobile.
- Lal Poudel, Krishna and Mishra, Bhawani. 2014. Social Capital and Collective Management of Natural Resources in Nepal: A Case Study of Community Forestry. **Agrarian Frontiers**, 2(1), 21-34.
- Manuel, Pastor. 2001. **Building Social Capital to Protect Natural Capital: The Quest for Environmental Justice**. Commissioned for the Natural Assets Project Funded by the Ford Foundation, Program on Development, Peacebuilding, and the Environment Political Economy Research Institute (PERI), University of Massachusetts Amherst.
- Nguyen, Thuy Ngoc. 2007. **Role of Social Capital in Natural Resource Conservation: A Case Study of Cat Tien National Park in Vietnam**. Dissertation Presented to the Graduate School in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, University of Florida.
- Pretty, Jules and Ward, Hugh. 2001. Social Capital and the Environment. **World Development**, 29(2), 209-227.
- Pretty, Jules. 2003. Social Capital and the Collective Management of Resources. **Science**, 302(5652), 1912-1914.
- Putnam, Robert D. 1993. **Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy**. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Yahoo Travel. 2015. **The World's 14 Most Beautiful Unspoiled Islands**. Retrieved May 25, 2016 from <https://www.yahoo.com/style/the-worlds-14-most-beautiful-unspoiled-islands-128349328147.html>

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ตารางแสดงข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

นามสมมติ	อายุ (ปี)	อาชีพหลัก /อาชีพรอง	ระดับการศึกษา	บทบาทหน้าที่ในชุมชน	ประสบการณ์ร่วมในกลุ่ม ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ
ป๊ะหมื่น	80	เกษตรกร/ประมง	ไม่ได้เรียนในระบบ	ผู้อาวุโสของชุมชน/อดีตผู้ใหญ่บ้าน	เป็นแกนนำกลุ่มตั้งแต่ช่วงวิกฤตป่าชายเลน และในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
ป๊ะสัน	74	ประมง	ไม่ได้เรียนในระบบ	ผู้อาวุโส/อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	เป็นสมาชิกกลุ่มช่วงวิกฤตป่าชายเลน และเป็นแกนนำกลุ่มช่วงเคลื่อนไหวด้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
ป๊ะเส้น	68	เกษตรกร	ประถมศึกษา	โต๊ะอิหม่าม	เป็นผู้ให้ความรู้ทางหลักศาสนา ให้กำลังใจในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
ป๊ะเก็ม	65	ข้าราชการ/เกษตรกร	ประถมศึกษา	ผู้ใหญ่บ้าน	เป็นสมาชิกกลุ่มช่วงวิกฤตป่าชายเลน เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
ป๊ะดำ	61	เกษตรกร/ประมง	ประถมศึกษา	กรรมการหมู่บ้าน	เป็นสมาชิกกลุ่มช่วงวิกฤตป่าชายเลน เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว

นามสมมติ	อายุ (ปี)	อาชีพหลัก /อาชีพรอง	ระดับการศึกษา	บทบาทหน้าที่ในชุมชน	ประสบการณ์ร่วมในกลุ่ม ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ
ป๊ะหริ่ม	58	ประมง	ประถมศึกษา	กรรมการหมู่บ้าน	เป็นสมาชิกกลุ่มช่วงวิกฤตป่าชายเลน เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
ป๊ะเอด	61	เกษตร/ประมง	ประถมศึกษา	กรรมการหมู่บ้าน	เป็นสมาชิกกลุ่มช่วงวิกฤตป่าชายเลน เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
ป๊ะหยาด	57	เกษตร/ประมง	ประถมศึกษา	สมาชิกชุมชน	เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
ป๊ะรอน	55	ประมง	มัธยมศึกษาตอนต้น	สมาชิกชุมชน	เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
บังชาย	42	ประมง	มัธยมศึกษา	สมาชิกชุมชน	เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
มะสาว	57	เกษตร	ประถมศึกษา	สมาชิกชุมชน	เป็นสมาชิกกลุ่มช่วงวิกฤตป่าชายเลน เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
จ๊ะแดง	46	เกษตร	มัธยมศึกษาตอนต้น	สมาชิกชุมชน	เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
จ๊ะหญิง	44	เกษตร	มัธยมศึกษา	สมาชิกชุมชน	เป็นแกนนำกลุ่มในช่วงเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มทุนท่องเที่ยว
เอก	41	จนท.องค์กร/เกษตร	ปริญญาตรี	เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนภาคสนาม	เป็นผู้ประสานงานเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนภาคสนาม ร่วมกับชุมชนคลองทะเล
ชัย	47	ประมงพื้นบ้าน	มัธยมศึกษา	เครือข่ายประมงพื้นบ้านอ่าวพังงา	เป็นผู้ประสานงานเครือข่ายประมงพื้นบ้านอ่าวพังงา ร่วมกับชุมชนคลองทะเล

ภาคผนวก ข

ตัวอย่างจดหมายร้องเรียน/ใบบอกข่าว/คำประกาศของเครือข่ายชุมชน

จดหมายเปิดผนึก ฉบับที่ 1 ปกป้องทรัพยากรชายฝั่งและวิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้าน ชุมชนคลอง
ทะเล อ.เกาะยาว จ.พังงา

(เลิกใบอนุญาตอัยศกก่อสร้างสะพานท่าเทียบเรือมาริน่า เชื้อนก้นคลิ่นฯ เอื้อบริษัทข้ามชาติ)
ถึงพี่น้องชาวจังหวัดพังงา และผู้รักความเป็นธรรมที่เคารพทุกท่าน

ตามที่บริษัทนายทุนข้ามชาติ ร่วมทุนกับนายพลทหารอากาศนอกราชการ เพื่อนผู้ว่าราชการ
จังหวัดพังงาของเรา เข้ามากว้านซื้อที่ดินกว่า 1,000 ไร่ เพื่อที่จะเนรมิตรสร้างอุทยาน และ
รีสอร์ทสุดหรูขายให้กับนักลงทุนกระเป๋านักในคราบกธุรกิจท่องเที่ยวต่างชาติ โดยไม่เคยคำนึงถึง
ความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นกับชาวประมงพื้นบ้านและชาวบ้าน

นายทุนข้ามชาติและนักลงทุนไทยได้ร่วมกัน ผลักดันจนได้รับใบอนุญาตอัยศกก่อสร้างมาริน่า
(สะพานท่าเทียบเรือ เชื้อนก้นคลิ่นในทะเล ชุดลอกทราย และพอนทุน-จอดเรือ) จากเจ้าหน้าที่ภาครัฐ
ที่หลงเชื่อ การกระทำของบริษัทข้ามชาติดังกล่าวไม่รับฟังเสียงคัดค้านของชาวบ้าน ไม่สนใจว่า
ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์ในอ่าวคลองสน วิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้านและวิถีชีวิตชุมชน
ตลอดทั้งความสงบสุขในชุมชน จะถูกทำลายไปอย่างไร ดังนั้น ชาวประมงพื้นบ้านและชุมชนคลอง
ทะเล จึงขอประกาศ เพื่อปกป้อง ดังต่อไปนี้

1. เพื่อปกป้องทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่อุดมสมบูรณ์ อันได้แก่ แนวปะการัง แหล่ง
หญ้าทะเลซึ่งเป็นอาหารของพะยูน เต่าทะเล และพันธุ์สัตว์น้ำต่างๆ
2. เพื่อปกป้องและรักษาไว้ซึ่งวิถีชุมชนประมงพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ
3. เพื่อปกป้องและรักษาแหล่งทำมาหากิน ที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนและพี่น้อง
ชาวประมงพื้นบ้านรอบอ่าวพังงา (พังงา ภูเก็ต กระบี่)
4. เพื่อก่อให้เกิดสันติสุขและความยั่งยืนในชุมชนและพี่น้องชาวพังงา

เรื่อง ขอให้ตรวจสอบและดำเนินคดีกับกลุ่มบุคคลและบริษัทเอกชนที่บุกรุกที่ดินสาธารณะ และพื้นที่ป่าสงวน ป่าไม้ถาวรแห่งชาติ ชุมชนคลองทะเล และบริเวณใกล้เคียง อ.เกาะยาว จ.พังงา

เรียน อธิบดีกรมสอบสวนคดีพิเศษ

สิ่งที่ส่งมาด้วย ภาพถ่ายบริเวณพื้นที่ป่าต้นน้ำถูกบุกรุก

ตามที่ชุมชนคลองทะเล จ.พังงา ได้ร้องทุกข์ต่อกรมสอบสวนคดีพิเศษ (ดีเอสไอ) กระทรวงยุติธรรม เพื่อให้ดำเนินการแก้ไขปัญหาค้าหาญทำลายทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ของชุมชนและชาวประมงพื้นบ้านรอบอ่าวพังงา ในการใช้ชีวิตแบบพอเพียงและความยั่งยืนถึงลูกหลานในอนาคต ช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาชาวบ้านและชาวประมงพื้นบ้านรอบอ่าวพังงา ขอขอบคุณในการดำเนินการแก้ไขปัญหามาให้สัมฤทธิ์ผลในระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้พวกเราเชื่อมั่นและศรัทธาว่ายังมีหน่วยงานภาครัฐที่ใช้หลัก ธรรมาภิบาลและปกป้องผลประโยชน์ของประเทศชาติและแผ่นดิน ดังนั้นเพื่อให้การดำเนินการแก้ไขปัญหาเป็นไปอย่างต่อเนื่องในยุคที่ข้าราชการประจำ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องปล่อยเกียร์ว่าง เอาหูไปนา เอาตาไปไร่ หรือมีเพียงแต่ป้ายโฆษณาประชาสัมพันธ์ว่า “ชาวพังงารักษ์ป่า รักษ์ทะเล” วันนี้พื้นที่ชุมชนคลองทะเลและบริเวณใกล้เคียง ยังคงมีและได้ถูกแอบอ้างว่ามีเอกสารสิทธิ์ที่ดินครอบครองบริเวณชายหาดสาธารณะและพื้นที่ป่าต้นน้ำ (ป่าสงวนแห่งชาติและป่าไม้ถาวรแห่งชาติ) ในบริเวณชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง โดยกลุ่มบุคคลและบริษัทเอกชนได้เข้าไปบุกรุกแผ้วถางและปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ ให้เป็นสวนกล้วย สวนมะพร้าว และสวนดอกไม้ (ที่ส่วนบุคคล) ทางชุมชนจึงขอให้ กรมสอบสวนคดีพิเศษ (ดีเอสไอ) กระทรวงยุติธรรม ดำเนินการตรวจสอบและดำเนินคดีกับกลุ่มบุคคลและบริษัทเอกชนที่เกี่ยวข้องต่อไปให้ถึงที่สุด

สุดท้ายนี้ชาวบ้านคลองทะเลและชาวประมงพื้นบ้านรอบอ่าวพังงา ขอส่งขวัญและกำลังใจให้กับผู้ปฏิบัติหน้าที่ของกรมสอบสวนคดีพิเศษ (ดีเอสไอ) กระทรวงยุติธรรมและผู้บริหารระดับนโยบาย ในการแก้ไขปัญหาให้เป็นบรรทัดฐานของประเทศชาติสืบไป

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ใบบอกข่าวจากชุมชนคลองทะเล ฉบับที่ 2 “เปิดโปงกระบวนการขูดปาดสงวนแห่งชาติฯ”

ออกเอกสารสิทธิฯ ข่ายบริษัทนายพลและทุนข้ามชาติ

เกาะยาวของเราอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีความสงบเรียบง่ายตามวิถีชีวิตของชุมชนมุสลิม จึงทำให้ผู้คนมากมายอยากจับจองเป็นเจ้าของ “นักการเมืองท้องถิ่นและข้าราชการ” ที่มันสนองชีวิตรับใช้นายทุน โดยมีนโยบายไว้คอร์รัปชั่น มีกฎหมาย เครื่องแบบ อาวุธ ไว้ข่มขู่คุกคามพี่น้องชาวเกาะยาวหวังเพียงเพื่อเศษเงินจากนายทุน เช่น การให้อนุญาตก่อสร้างท่าเทียบเรือส่วนตัวขนาดใหญ่ การออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติฯ และพื้นที่สาธารณะ การเพิกถอนเอกสารสิทธิของชาวบ้านที่ได้มาเป็น 20 ปี ด้วยพฤติกรรมของ “ข้าราชการชั่ว-นักการเมืองเลว” เหล่านี้ มันมีเวลาให้กับอาชีพนายหน้ามากกว่าบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน คอยเป็นข้ารับใช้นายทุนมากกว่ารับใช้ประชาชนที่เสียภาษี (โดยไม่โกง) กว่า 30 ปีของการพัฒนาที่ดิน ขายหาบที่เคยเสียบสงวนป่าต้นน้ำที่สมบูรณ์ สวยงาม กลับตกเป็นของคนนอกและชาวต่างชาติ ป่าสงวนแห่งชาติฯ โดนออกเอกสารสิทธิทับ วันดีคืนดีถูกน้องนายพลทุนข้ามชาติ ข้าราชการและผู้นำท้องถิ่นชั่วๆ บางคน ร่วมกันนำเครื่องจักรเข้ามาทำลายผืนป่าต้นน้ำของตำบลเกาะยาวใหญ่ แล้วเอาแผ่นดินชาติไปจำนองฟอกเงินธนาคาร ในขณะนี้ ดี เอส ไอ ลงดำเนินการจับกุมนายทุนและผู้นำท้องถิ่น สื่อมวลชนลงข่าวประจารทั่วประเทศแล้ว

ขณะนี้ชาวบ้านชุมชนคลองทะเล 17 ราย ถูกกล่าวหาจากนายพลทุนข้ามชาติว่าเข้าไปบุกรุกพื้นที่และขโมยของ ทั้งที่เจตนาธรรมณ์เพื่อปกป้องดิน น้ำ ป่า ทะเล ของชุมชน ชาวบ้านทั้ง 17 คนต้องได้รับการปกป้องจากอำนาจชั่วของกลุ่มทุน ข้าราชการและผู้นำชุมชนบางคน และการออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบทับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติฯ จะต้องถูกเพิกถอน แผ่นดินนี้ต้องไม่ตกเป็นของต่างชาติเพื่อรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของคนเกาะยาว และคนไทยทั้งปวง

สุดท้ายเราขอเชิญพี่น้องที่รักความเป็นธรรม เกลียดความชั่วมาร่วมกันประกาศพร้อมๆ กันว่า “พอกันที่ราชการชั่ว-นักการเมืองเลว” ตั้งแต่วันที่ 26 มีนาคม 2551 ณ ที่ว่าการอำเภอเกาะยาวเป็นต้นไป และเราต้องเชื่อมั่นในพลังของประชาชนเพื่อร่วมกันกระชากหน้ากาก เปิดโปงกลโกงและขบวนการปล้นแผ่นดินของข้าราชการท้องถิ่นในคราบนายหน้าค้าที่ดิน ให้หมดสิ้นไปจากเกาะยาว “แผ่นดิน น้ำ ป่า และทะเล นี้ ต้องได้กลับคืนเป็นของประชาชน”

ด้วยความรัก-سلام-ดูอาร์

ชาวบ้านชุมชนคลองทะเล

คำประกาศคลองสน จัดตั้ง กองทุนพิทักษ์สิทธิ “ อ่าวพังงา ”

ตามที่ชาวบ้านชุมชนคลองทะเล จังหวัดพังงา เป็นองค์กรชุมชนที่เป็นสมาชิกของเครือข่าย ประมงพื้นบ้านอ่าวพังงา สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ ได้ถูกบริษัท แฉ่งความดำเนินคดี ใน ข้อหา “ร่วมกันบุกรุก หรือเข้าไปทำการใดๆ อันเป็นการรบกวนการครอบครองสิทธิกรรมสิทธิ์ของ ผู้อื่นโดยปกติสุข ร่วมกันลักทรัพย์ หรือรับของโจร (ต่งวงช้าง) และทำให้เสียทรัพย์” การกระทำ ดังกล่าวทำให้ชุมชนพี่น้องชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการกระทำละเมิดสิทธิชุมชน เปลี่ยนแปลง สภาพพื้นที่ป่าต้นน้ำโดยอ้างความเป็นเจ้าของตามเอกสารสิทธิ พวกเราชาวบ้านชุมชนคลองทะเลและ พี่น้องพื้นที่ใกล้เคียงได้รับรู้โดยการบอกเล่าจากผู้เฒ่า บรรพบุรุษว่า “ป่าบ้านเราเป็นป่าของหลวง เป็น ป่าสงวนแห่งชาติ เราไม่ควรไปบุกรุกทำลาย จะต้องเว้นไว้ให้เป็นสมบัติของส่วนรวม และการใช้สอย เพื่อการดำรงชีพของชาวบ้าน” ซึ่งพวกเราได้ยึดถือคำบอกเล่าเหล่านี้มาโดยตลอด เพื่อความมั่นคง ของพี่น้องในชุมชน และพื้นที่ใกล้เคียง

ถึงแม้ว่าที่ผ่านมาการรวมของชาวบ้านเป็นองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นภาคประชาชนกลุ่มหนึ่งที่มี ส่วนร่วมในการจัดการและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่ในระดับชุมชน ระดับ จังหวัด ระดับอ่าวพังงา และระดับภาค ซึ่งใช้ระยะเวลาพัฒนาการกระบวนการชุมชนร่วม 20 กว่าปี สถานการณ์เหล่านี้ ไม่ได้เกิดขึ้นแค่เพียงที่นี่ ยังมีเหตุการณ์ บุกรุกทำลายสภาพป่าไม้ ทรัพยากรธรรมชาติและท้องทะเลอีกหลายพื้นที่ในบริเวณอ่าวพังงา เช่น การออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ ป่าชายเลนบ้านกู่กู บ้านในไร่ การอนุญาตก่อสร้างสิ่งล่วงล้ำลำน้ำ (สะพานท่าเทียบเรือมารินา) บ้าน ยามู บ้านปากลอก เป็นต้น การกีดกันการต่อสู้ปกป้องป่าต้นน้ำ ป่าสงวนแห่งชาติอันเป็นสมบัติของ ประเทศชาติ ของสาธารณะ ของส่วนรวม ของประชาชน จึงเป็นหน้าที่ของพวกเราทุกคนร่วมกัน

เพื่อให้เกิดความชัดเจน และทวงคืนสมบัติของประเทศชาติ ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ พวก เราชาวชุมชนคลองทะเลและพี่น้องเครือข่ายในอ่าวพังงา จะต่อสู้ให้ถึงที่สุด พวกเราจึงใช้โอกาสใน วันนี้ ประกาศ จัดตั้งกองทุนพิทักษ์สิทธิ “อ่าวพังงา” เพื่อเป็นกองทุนในการต่อสู้และทวงคืนให้ป่า กลับมาเป็นของชุมชน ของพี่น้องอ่าวพังงาและของประเทศชาติดั้งเดิมให้จงได้

ประกาศ ณ วันที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๕๕๑

ชุมชนคลองทะเล, เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอ่าวพังงา สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ ชื่อสกุล	นายธีระพงษ์ วงษ์นา
ประวัติการศึกษา	สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา) เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง, เหรียญทอง คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่สำเร็จการศึกษา พ.ศ.2556 รัฐศาสตรบัณฑิต (บริหารรัฐกิจ) เกียรตินิยมอันดับสอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ปีที่สำเร็จการศึกษา พ.ศ.2556
รางวัลและทุนการศึกษา	รางวัลเรียนดี, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รางวัลพระราชทาน “ทุนภูมิพล”, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทุนส่งเสริมการศึกษาประเภทที่ 1, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ รางวัลเรียนดี, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
บทความวิชาการ	ธีระพงษ์ วงษ์นา. 2557. “ความเป็นธรรม” หลากมิติ หลายมุมมอง สู่ดัชนี ชี้วัดทางสังคม. วารสารธรรมศาสตร์. 33(2): 131-150.
ประสบการณ์ทำงาน	ผู้ช่วยนักวิจัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ที่อยู่ปัจจุบัน	42/7 หมู่ที่ 2 ตำบลเกาะยาวใหญ่ อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา 82160